

God domarsed

Om etik och ansvarstagande

Innehåll

1	Inledning	7
1.1	Några inledande ord	7
1.2	Något om etik och moral	8
1.3	Värdegrunder, strategier och etiska riktlinjer	10
1.4	Avgränsning	14
1.5	Disposition	16
2	Några grundlagsbestämmelser och några ord om domarrollen	18
2.1	Grundlagsbestämmelser	18
2.2	Några ord om formella krav för anställning som ordinarie domare, om domarrollen och om domarideal	19
3	Har frågan om domareetik större aktualitet nu än tidigare?	25
4	Argument för och mot införande av etiska riktlinjer	28
4.1	Inledning	28
4.2	Argument för införande av etiska riktlinjer	28
4.3	Argument mot införande av etiska riktlinjer	29
5	Internationella dokument och riktlinjer från andra länder	31
5.1	Internationella dokument	31
5.2	Riktlinjer från andra länder	47
6	Olaus Petri Domarregler	55
6.1	Tillkomst	55
6.2	Innehåll	57
7	Bestämmelserna om domareden och om domarjäv	61
7.1	Inledning	61

7.2	Domareden	61
7.3	Domarjäv	64
8	Anställningsfrågor och tjänsteansvar m.m.....	71
8.1	Tillsynsmyndigheter	71
8.2	Anställningstrygghet och skiljande från tjänsten	72
8.3	Disciplinansvar.....	73
8.4	Straff- och civilrättsligt ansvar	75
8.5	Bisysslor.....	77
8.6	Praxis och vägledande uttalanden.....	79
9	Sveriges Domareförbunds förslag till etiska regler för domare	81
10	Traditionell domaretik i ett aktuellt perspektiv – en enkätundersökning	85
11	Förtroendeutredningen.....	87
12	Regeringsuppdraget och Domstolsverkets uppdrag.....	89
12.1	Uppdraget	89
12.2	Sveriges Domareförbunds arbete med domaretik.....	90
12.3	Uppdragets genomförande.....	90
13	God domarsed – frågeställningar	93
13.1	Utgångspunkter.....	93
13.2	Oavhängighet	99
13.3	Opartiskhet och likabehandling	119
13.4	Gott uppträdande och bemötande	145
13.5	God kompetens och effektivitet	158
14	Litteraturtips.....	168
Bilaga A.....	170	

1 Inledning

1.1 Några inledande ord

Domstolarnas uppgift är ytterst att upprätthålla rättsordningen. Domstolarna ska garantera att alla kan få sina rättigheter och skyldigheter fastställda på ett objektivt och oberoende sätt. Under senare decennier har domarna fått ökad makt som en följd av bl.a. inkorporeringen i svensk rätt av Europakonventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna samt av medlemskapet i Europeiska unionen.¹ Detta har medfört att domarna får acceptera en mer närgången granskning och att det ställs högre krav på deras oväld, omdöme och rättskänsla.

En enkätundersökning med allmänheten som Förtroendeutredningen lät genomföra visade att medborgarna har större förtroende för domare än för domstolarna som institutioner. Således har domare en nyckelroll i det förtroendeskapande arbetet.² I sin yrkesroll måste en domare ta obekväma och impopulära beslut. Domares uppträdande och förmåga att hantera de etiska dilemman som han eller hon ställs inför har stor betydelse både när det gäller att bygga upp och bryta ned förtroendet för domstolarna som institutioner. Från en förtroendesynpunkt är det således viktigt att domarnas beteende inte kan ifrågasättas ur ett etiskt perspektiv. Det är viktigt att domarna och domstolarna har hög trovärdighet.

¹ Sandgren, Claes, *Inför etiska riktlinjer för domare!*, publicerad på Dagens Juridik 2009-10-09.

² SOU 2008:106 *Ökat förtroende för domstolarna – strategier och förslag* s. 79 f.

Detta dokument handlar om god domarsed. Begreppet inrymmer naturligtvis domaretiska frågor men är vidare än så. I denna framställning kommer även frågor om domarrollen och om domarens ansvar i vid bemärkelse att behandlas. Detta betyder att även en del frågor som närmast hör till rättstillämpningen kommer att tas upp.

1.2 Något om etik och moral

Ordet etik kommer från det grekiska ordet ”ethos” vilket kan översättas med bl.a. karaktär, sinnesstämning eller tänkesätt medan moral härstammar från det latinska ”moralis” vilket betyder ”som rör sederna”. Orden används ibland i samma betydelse.³ Lennart Lundquist, som använder etik synonymt med moral, anger att det gäller frågor om vad som är ont och gott, rätt och orätt, rätt och fel. Det gäller frågor om skyldigheter, plikter, rättvisa, dygd, karaktär och om det goda livets och samhällets natur.⁴ Med etik avses ofta en kategori av egenskaper hos en verksamhet.⁵ En definition som skiljer begreppen moral och etik åt är att etik är reflexionen över moralen, dvs. en morallära. Om orden används med denna distinktion innebär det att alla människor har en moral, även om de inte närmare funderar över detta, men att alla inte har en etik.⁶

Moral och etik har två motsatser. När ”moral” används som motsats till ”omoral” är innebörden i princip ”god moral”. Om ”moral” i stället används som motsats till ”amoral” ska t.ex. ett uttalande om att en handling är ”moralisk”

³ Hermerén, Göran, *Det goda företaget. Om etik och moral i företag*, Arlöv 1990, s. 36.

⁴ Lundquist, Lennart, *Etik i offentlig verksamhet*, Lund 1991, s. 8 f.

⁵ Leijonhufvud, Madeleine, *Etiken i juridiken*, andra upplagan, Stockholm 2000, s. 11.

⁶ Hermerén a.a. s. 37.

förstås på så sätt att det är relevant att bedöma handlingen från en moralisk synvinkel. Samma sak gäller för begreppet etik.⁷

Göran Hermerén definierar etik som ”ett försök att medvetandegöra, analysera, kritiskt granska och systematisera de normer och värderingar som kan användas för att försvara (eller kritisera) vårt handlande”.⁸ Normer och värderingar kan därmed ses som antingen en serie förbud eller som något som öppnar möjligheter att samtidigt ”do good and do well”.⁹

Hans L Zetterberg har uttalat att ”(s)tatskonstens regler är lagar, dvs. imperativ som har rättsväsendets sanktioner. Etikens språk är imperativ som har samvetets sanktioner.”¹⁰

I *Det goda företaget. Om etik och moral i företag* formulerar Göran Hermerén fyra etiska principer som människor med i övrigt helt olika moraliska övertygelser bör kunna acceptera. Principerna är följande: *autonomiprincipen*, som innebär att människor har rätt att själva bestämma över sina liv, *rättvisepprincipen*, dvs. att personer som i relevanta avseenden är lika också ska bedömas lika, *godbetsprincipen*, som går ut på att vi bör göra gott mot andra varelser samt *skadeprincipen*, som betyder att vi har en plikt att inte skada andra varelser. Även om dessa principer kanske inte kan lösa ett etiskt problem kan de användas för att skapa struktur vid etisk argumentering.¹¹

⁷ Hermerén a.a. s. 36.

⁸ Hermerén a.a. s. 46.

⁹ Hermerén ibid.

¹⁰ Zetterberg, Hans L, SOU 1999:13 *Etik och demokratisk statskonst*, Demokratiutredningens skrift nr 15, s. 49.

¹¹ Hermerén a.a. s. 31.

Göran Hermerén anger fyra frågor som en beslutsfattare kan använda som test när han eller hon hyser etiska tvivel inför ett beslut. Den första frågan att ställa sig är om förslaget är lagligt. Därefter uppkommer frågan om förslaget är förenligt med företagets policy. Den tredje frågan att ställa sig är om förslaget strider mot någon av de fyra ovan nämnda etiska principerna. Slutligen ska beslutsfattaren fråga sig hur förslaget skulle påverka hans eller hennes självaktning.¹² Frågorna är utformade med tanke på näringslivet men kanske skulle samma metod kunna användas även när en domare ställs inför ett etiskt dilemma.

I *Konsten att vara snäll*, som kan sägas vara en handledning i vardagsetik, ställer Stefan Einhorn upp fyra etiska principer. En princip handlar om att alla människor är lika mycket värda. En annan är livsvärdesprincipen, som innebär att vi alltid ska värna om livet. Även Stefan Einhorn har med autonomiprincipen som en etisk princip. Slutligen anges solidaritetsprincipen, som går ut på att vi ska vara solidariska och dela med oss.¹³

1.3 Värdegrunder, strategier och etiska riktlinjer

Ett sätt att uppmärksamma frågor om etik och moral är att utarbeta och anta värdegrunder. Kompetensrådet för utveckling i staten (Krus) presenterade, inom ramen för Finansdepartementets verksamhet med offentlig arbetsgivarpolitik, i november 2009 skriften *Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda*. Denna promemoria riktar sig till samtliga statsanställda, alltså även till personal inom domstolarna. Skriften innehåller en sammanställning av de lagar och för-

¹² Hermerén a.a. s. 50 ff.

¹³ Einhorn, Stefan, *Konsten att vara snäll*, Stockholm 2005, s. 28.

ordningar som speglar de statsanställdas värdegrund och som ska vägleda de anställda i deras yrkesroll. I promemorian sammanfattas den gemensamma värdegrunden i följande sex grundläggande principer.

”Den första, och överordnade, principen är demokrati, enligt 1 kap. 1 § första stycket regeringsformen som slår fast att all offentlig makt i Sverige utgår från folket.

Övriga grundläggande principer

- Legalitet, enligt 1 kap. 1 § tredje stycket regeringsformen som föreskriver att den offentliga makten utövas under lagarna.
- Objektivitet, saklighet och likabehandling, enligt 1 kap. 9 § regeringsformen som lyder enligt följande. Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttaga saklighet och opartiskhet.
- Fri åsiktsbildning, enligt 1 kap. 1 § andra stycket regeringsformen som slår fast att den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning.
- Respekt, enligt 1 kap. 2 § första stycket regeringsformen som föreskriver att den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.
- Slutligen framgår i central lagstiftning om statsbudgeten och förvaltningen att också effektivitet och service är grundläggande värden för de statsanställda.”

Flera domstolar i Sverige, såväl allmänna domstolar som allmänna förvaltningsdomstolar, har tagit fram egna värdegrunder. Dessa rör även relations- och arbetsplatsetik. Värdegrunderna riktar sig till all personal vid domstolen och innehåller ledord som t.ex. ansvar, kompetens, respekt och öppenhet. Som

ett annat exempel på en värdegrund inom rättsväsendet kan nämnas att Polisen i januari 2009 antog en egen nationell värdegrund. I denna uppställs tre ledord som ska vara utmärkande för medarbetarna när de utför sina arbetsuppgifter, nämligen engagerade, effektiva och tillgängliga.

En vid tolkning av begreppen etik och moral inrymmer även frågor om kvalitet och bemötande. Inom domstolarna pågår arbete med dessa frågor. Regeringen gav i december 2009 Domstolsverket i uppdrag att initiera, understödja och hålla samman utarbetandet av strategier för Sveriges Domstolars arbete med bemötande av parter och andra personer som kommer i kontakt med domstolarna, med utformningen av domar och beslut samt kontakter med medierna.¹⁴ Den 21 december 2010 överlämnade Domstolsverket sin redovisning av uppdraget till regeringen.

Tre strategier har tagits fram, nämligen *Bemötandestrategi för Sveriges Domstolar*, *Strategi för utformning av domar och beslut i Sveriges Domstolar* samt *Mediestrategi för Sveriges Domstolar*.¹⁵ Till respektive strategi hör en handlingsplan för genomförandet. En praktisk handbok i mediefrågor – en Mediemanual för Sveriges Domstolar – har också tagits fram.

¹⁴ Regeringsbeslut 2009-12-17, Ju2008/10177/DOM.

¹⁵ <http://intranet.dom.se/upload/Infomaterial/Aktuella%20projekt/Strategier%20bemötande/Bemötandestrategi.pdf>

<http://intranet.dom.se/upload/Infomaterial/Aktuella%20projekt/Strategier%20bemötande/Strategi%20för%20utformning%20av%20domar%20och%20beslut.pdf>

<http://intranet.dom.se/upload/Infomaterial/Massmedia/Mediestrategi.pdf> (Länkarna avser en webbsida på Sveriges Domstolars intranät, Doris.).

Här ska sägas något kort om Bemötandestrategin. I denna uppställs som mål följande:

- ”Alla som deltar i en domstolsprocess ska veta vad som förväntas av dem och känna till domstolens roll och samhällsuppgift.
- Alla som kommer i kontakt med en domstol ska uppleva att vi är intresserade och har förståelse för deras specifika behov och förutsättningar.”¹⁶

Strategin anger som ledord följande tre begrepp, nämligen kompetens, kommunikation och tillgänglighet. För att uppnå de angivna målen sägs i strategin att det krävs av medarbetare i domstolarna att de dels är engagerade och lyhörda för parter och andra, dels även internt uppträder vänligt och tydligt samt ger återkoppling. Vidare sägs att det krävs att medarbetarna arbetar systematiskt med att förbättra bemötandet.¹⁷

Ett annat sätt att arbeta med frågor om etik och moral, som mera tar sikte på frågor som är relevanta för en specifik yrkeskår, är att anta etiska riktlinjer för kåren. Inom många yrkeskårer i Sverige finns det sådana skrivna etiska riktlinjer. Som några exempel kan nämnas advokater, auktoriserade revisorer, läkare och lärare.

Etiska riktlinjer för domare är relativt vanligt utomlands. Under modern tid har den svenske domaren dock varit tveksam inför en sådan reglering av domaretiken.¹⁸ Tidigare försök att utarbeta riktlinjer har misslyckats. De flesta domare håller nog ändå med om att det finns vissa grundläggande och gemensamma

¹⁶ Bemötandestrategi för Sveriges Domstolar s. 2.

¹⁷ Bemötandestrategi för Sveriges Domstolar s. 3.

¹⁸ Modéer, Kjell Å, *Domarreglerna – en utgångspunkt för 2000-talets domareetik*, ur *Tidskrift för Sveriges Domareförbund* 1/1997, s. 36.

värderingar inom domarkåren i etiska frågor. Arbete med frågan om domareetik handlar till stor del om att medvetandegöra dessa värderingar.

Regeringen har gett Domstolsverket i uppdrag att ”skapa förutsättningar för en diskussion inom domarkåren om etiska regler för domare”. Domstolsverket har i sin tur, utan att ge några ytterligare direktiv, ”transporterat” uppdraget till f.d. hovrättspresidenten Johan Hirschfeldt. Framtagandet av denna promemoria har utgjort en del av det arbete som har bedrivits inom ramen för uppdraget.

1.4 Avgränsning

Som framgått ovan finns det redan en värdegrund som omfattar all personal inom domstolarna, nämligen Krus skrift *Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda*. Tanken är att detta dokument ska kunna utvecklas vidare för särskilda myndighetsområden. Flera domstolar har också antagit egna värdegrunder som omfattar samtliga anställda vid den aktuella domstolen. Dessa dokument handlar även om relations- och arbetsplatsetik. Vidare finns den ovan nämnda *Bemötandestrategin för Sveriges Domstolar*.

Ordinarie domare anställs med fullmakt och har en mycket långtgående anställningstrygghet. Skälet till detta är framför allt att domarna ska kunna uppfylla uppgiften att vara garanten för rättssäkerheten. Mycket höga krav kan ställas på en ordinarie domare. Med hänsyn till domarens speciella anställningsförhållanden och domaryrkets uppgift uppkommer etiska frågor som är specifika för ordinarie domare. Det är därför motiverat att avgränsa arbetet med frågan om god domarsed till denna grupp.

Detta utesluter givetvis inte att ett dokument om god domarsed för ordinarie domare även kan ge vägledning åt icke ordinarie domare och åt anställda som

har beredande uppgifter i domstolarna.¹⁹ En utgångspunkt har därför varit att engagera bl.a. yngre jurister som genomgår domarutbildning i diskussionerna om domareetik. Dokumentet kan även ge vägledning åt pensionerade ordinarie domare som tillfälligt arbetar i domstolarna. Även domare som för närvarande inte utövar domaruppgifter men som planerar att söka eller återgå i anställning som ordinarie domare kan behöva ha frågor om domarsed i åtanke. Det gäller t.ex. för domare som är tjänstlediga för arbete inom bl.a. Regeringskansliet.

Detta dokument har inte till syfte att ge ledning för domare när de är verk-samma i bisysslan som skiljemän och medlare. Även i den rollen kan domaren dock behöva ha frågor om god domarsed i åtanke.

Med den avgränsning som gjorts omfattas inte primärt nämndemännen av arbetet med frågan om god domarsed. Däremot kommer frågor som hänger samman med en ordinarie domares förhållningssätt gentemot nämndemän att beröras i arbetet.

I detta dokument som primärt handlar om god domarsed kommer även rent rättsliga aspekter på domarrollen och domares uppträdande att tas upp. Det framstår nämligen i detta sammanhang inte som ändamålsenligt – och förmodligen inte heller möjligt – att försöka göra någon absolut åtskillnad mellan etiska och juridiska frågor. I dokumentet kommer således bl.a. de normer som reglerar en domares anställning och bestämmelserna om tjänsteansvar att behandlas. Många frågor som finns reglerade i lag eller annan författning har

¹⁹ Här ska nämnas att övergripande frågor om bl.a. domarrollen även behandlas i det inledande kapitlet i handboken *Notariebrottmål* (Holmgård, Lars, Vällingby 2011, s. 13 ff.), vilken huvudsakligen vänder sig till den som ska handlägga notariebrottmål. I avsnittet ges exempel på etiska överväganden som en ung domare, enligt författaren, måste göra.

också en etisk dimension. Så är t.ex. fallet med flera processrättsliga frågor. Det framstår därför som motiverat att ta upp också dessa, i grunden rättsliga frågor, här. Som exempel kan nämnas bestämmelserna om jäv.

1.5 Disposition

Avsaknaden i Sverige av ett samlat dokument med etiska riktlinjer för domare innebär inte att det skulle saknas skrivna regler som rör frågor om god domarsed. Sådana finns förutom i Olaus Petri Domarregler även i bl.a. regeringsformen och rättegångsbalken. Vidare innehåller olika internationella dokument, som konventioner och rekommendationer, bestämmelser som Sveriges domarska eller bör beakta. Rättspraxis samt uttalanden från JO och JK kan ibland ge vägledning också i frågan om vad som utgör god domarsed.

Promemorian inleds med en kortare redogörelse för några grundlagsbestämmelser och några ord om domarrollen. I kapitel 3 behandlas frågan om domareetik har större aktualitet nu än tidigare. I det följande kapitlet behandlas olika argument för och mot ett införande av skrivna etiska riktlinjer. Därefter kommer ett kapitel om dels internationella dokument som rör god domarsed, dels riktlinjer från andra länder. I kapitel 6 behandlas Olaus Petri Domarregler. Därefter följer ett kapitel med en redogörelse för bestämmelserna om domareden och om domarjäv. I kapitel 8 behandlas anställningsfrågor samt frågor om disciplinärt och straffrättsligt ansvar. Sedan följer en redogörelse för Sveriges Domareförbunds tidigare försök att utarbeta etiska riktlinjer och ett kapitel som behandlar ett examensarbete där frågan om domareetik var föremål för undersökning. Kapitel 11 rör Förtroendeutredningens betänkande. I kapitel 12 finns en redogörelse för regeringens och Domstolsverkets uppdrag. Därefter

görs i kapitel 13 ett försök att under några grundsatser systematisera en mängd frågeställningar om god domarsed. I det sista kapitlet finns – för den som ytterligare vill fördjupa sig i ämnet – några litteraturtips.

2 Några grundlagsbestämmelser och några ord om domarrollen

2.1 Grundlagsbestämmelser

Regeringsformen innehåller en del stadganden som en domare ska beakta i sin dömande verksamhet. Ett exempel är 1 kap. 1 § tredje stycket regeringsformen där det stadgas att den offentliga makten utövas under lagarna. Domaren är således skyldig att hålla sig inom ramen för lagarna. Enligt 1 kap. 2 § första stycket regeringsformen ska den offentliga makten utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. Vidare ska enligt 1 kap. 9 § regeringsformen domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttaga saklighet och opartiskhet.

Regeringsformens andra kapitel innehåller stadganden om grundläggande fri- och rättigheter. I 11 § andra stycket anges att förhandling vid domstol ska vara offentlig. I samma stycke infördes den 1 januari 2011 ett stadgande om att en rättegång ska genomföras rättvist och inom skäligen tid.

I 1 kap. 3 § regeringsformen stadgas att ingen myndighet, inte heller riksdagen, får bestämma hur en domstol ska döma i det enskilda fallet eller hur en domstol i övrigt ska tillämpa en rättsregel i ett särskilt fall. Ingen annan myndighet får heller bestämma hur dömande uppgifter ska fördelas mellan enskilda domare. Bestämmelsen uttrycker principen om domstolarnas, och därmed också domarnas, självständighet i dömandet. Regeln är utformad så att den utgör en föreskrift för myndigheter m.fl. Den kan dock även sägas medföra en skyldig-

het för den enskilda domstolen och domaren att hålla den dömande verksamheten fri från påverkan från andra offentliga maktutövare.²⁰

I 11 kap. 7 § regeringsformen finns en bestämmelse som stadgar en långtgående anställningstrygghet för ordinarie domare. Bestämmelsen, som ger uttryck för grundregeln om att en ordinarie domare i princip ska vara oavsättlig, utgör en viktig rättssäkerhetsgaranti och syftar således inte primärt till att skydda den enskilda domaren.

Utöver stadganden i regeringsformen innehåller även tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen grundlagsbestämmelser som har betydelse för såväl den dömande verksamheten som för domarens agerande i privatlivet. Härmed åsyftas t.ex. varje medborgares rätt att offentligen uttrycka sina åsikter och lämna uppgifter i vilket ämne som helst.

2.2 Några ord om formella krav för anställning som ordinarie domare, om domarrollen och om domarideal

Bestämmelser om vilka krav som gäller för att komma i fråga för anställning som ordinarie domare finns i olika författningar. Lagmän, chefsrådmän och rådmän vid underrätterna ska vara lagfarna.²¹ För hovrätterna och kammarrätterna gäller detsamma för presidenter, hovrätts- respektive kammarrättslagmän samt hovrätts- respektive kammarrättsråd.²² Justitieråden i Högsta domstolen

²⁰ Eriksson, Per, *Domaretik – en översikt och några personliga synpunkter*, ur 35 års utredande – en vänbok till Erland Aspelin, Stockholm 1996, s. 135.

²¹ 1 kap. 2 § tredje stycket rättegångsbalken respektive 15 § lagen om allmänna förvaltningsdomstolar.

²² 2 kap. 3 § första stycket rättegångsbalken respektive 10 § lagen om allmänna förvaltningsdomstolar.

ska vara lagfarna medan detta krav endast gäller för två tredjedelar av justitieråden i Högsta förvaltningsdomstolen.²³ Med lagfaren avses den som avlagt juristexamen eller motsvarande äldre examen.²⁴

Enligt 11 kap. 11 § regeringsformen ska ordinarie domare vara svenska medborgare. Den som är i konkurstillstånd eller som har förvaltare enligt 11 kap. 7 § föräldrabalken får inte utöva domarämbete i allmän domstol eller utöva befattningar som ledamot eller föredragande i allmän förvaltningsdomstol.²⁵

Ovan nämnda krav gäller också för merparten av de ordinarie domarna i specialdomstolarna Marknadsdomstolen, Arbetsdomstolen, Patentbesvärsrätten och Försvarsunderrättelsedomstolen.

Med stöd av regeringens bemyndigande gav chefen för Justitiedepartementet i november 2009 en särskild utredare i uppdrag att lämna förslag till en lag om domstolar och domare. Utredaren fick även i uppdrag att genomföra en översyn av de befintliga domaranställningarna och chefsstrukturen i de allmänna domstolsslagen samt att överväga behovet av att dels förändra den befintliga chefsstrukturen i domstolarna, dels skapa nya befattningar som inte innebar chefskap.²⁶ Utredning-

²³ 3 kap. 4 § första stycket rättegångsbalken respektive 3 § första stycket lagen om allmänna förvaltningsdomstolar. I SOU 2011:42 *En reformerad domstolslagstiftning* föreslås att det bör införas ett generellt krav på juristutbildning även för justitieråden i Högsta förvaltningsdomstolen (s. 249 och 252 f.).

²⁴ 1 § förordningen (2007:386) om kunskapsprov för behörighet som domare, m.m.

²⁵ 4 kap. 1 § andra stycket rättegångsbalken och 28 § andra stycket lagen om allmänna förvaltningsdomstolar.

²⁶ Dir 2009:106. I tilläggsdirektiv (Dir. 2010:57) utvidgades uppdraget så att utredaren också skulle analysera behovet av dels lagändringar till följd av vissa föreslagna ändringar av behörighetsreglerna i de högsta domstolarna, dels lagbestämmelser om krav på svenskt medborgarskap för den som, utan att vara ordinarie domare, utövar rättskipningsuppgifter.

en antog namnet Domarlagsutredningen och avslutade sitt arbete med att presentera sina förslag i betänkandet SOU 2011:42 *En reformerad domstolslagstiftning*.

I den föreslagna lagen om domstolar och domare anges i 6 kap. 1 § samlat de grundläggande behörighetsvillkoren för anställning eller uppdrag som ordinarie eller icke ordinarie domare. Där stadgas att domare ska vara svensk medborgare. Vidare föreskriver den föreslagna bestämmelsen att den som är underårig, i konkursstillstånd eller har förvaltare enligt 11 kap. 7 § föräldrabalken inte får tjänstgöra som domare.²⁷

Ordinarie domare utnämns av regeringen.²⁸ Vilka domaranställningar som är ordinarie framgår numera av 1 § lagen om utnämning av ordinarie domare.²⁹ Samtliga utnämningsärenden av ordinarie domare ska beredas i Domarnämnden, som lämnar motiverade förslag till regeringen i ärendena. Vid sin bedömning av den sökandes skicklighet/lämplighet för den aktuella anställningen utgår Domarnämnden från den framtagna kravprofilen för ordinarie domare och den särskilda chefsprofilen.³⁰ I kravprofilen för ordinarie domare konkretiseras vilka krav som kan ställas på en ordinarie domare beträffande juridiska kunskaper, analytisk förmåga, omdöme och personlig mognad, självständighet och integritet, förmåga att uttrycka sig i tal och skrift, uppträdande samt arbets- och stresshanteringsförmåga. Vidare anges några övriga förmågor som ska beaktas

²⁷ SOU 2011:42 s. 25, 265-267 och 329.

²⁸ 11 kap. 6 § regeringsformen.

²⁹ I SOU 2011:42 föreslås att bestämmelserna i lagen om utnämning av ordinarie domare ska flyttas till den nya lagen om domstolar och domare. Bestämmelsen om vilka domaranställningar som är ordinarie återfinns i förslagets 17 kap. 1 § (s. 31-33 och 166-168).

³⁰ <http://www.domstol.se/upload/domarnamnden/kravprofil.pdf> och <http://www.domstol.se/upload/domarnamnden/chefsprofil.pdf>

vid skicklighetsbedömningen, däribland samarbetsförmåga med personal och nämndemän. Beträffande kravet på självständighet och integritet anges bl.a. att domaren inte får låta sig påverkas av tillfälliga strömningar i samhället och tryck från massmedia eller andra. Med uppträdande avses att domaren ska uppträda omdömesgillt både i yrkesutövningen och i privatlivet. Domarens uppträdande eller omdömesförmåga bör inte kunna ifrågasättas. Vidare sägs att domaren ska kunna behandla parter och andra som kommer inför domstolen på ett korrekt och seriöst sätt. Domaren ska uppträda balanserat och inge förtroende. Beträffande arbets- och stresshanteringsförmåga anges att en domare med bibehållande av hög kvalitet ska ha förmåga att slutföra ärenden inom rimlig tid.

Synen på domarrollen och på domaridealet har diskuterats inom rättsvetenskapen. Nedan redovisas ett axplock över de olika uppfattningar som framförts.

Med Nils Jareborgs terminologi kan ”den giltiga rättens system” betecknas som ”det inom ett visst territorium dominerande systemet för kanalisering (genom bestämmelser) av politisk makt”.³¹ Lagstiftaren uppställer generella regler som den som har en domarroll ska tillämpa på verklighetens konflikter, på ett för andra bindande sätt. Lagstiftarens rättssystem kräver precisering och utfyllnad och härigenom uppstår ”den gällande rättens system”. I det senare rättssystemet utgör domarrollen den sammanhållande faktorn.³² Det som är avgörande för vad som innefattas i den gällande rättens system är vad domaren ska, bör och får göra, dvs. rationellt beteende i domarrollen.³³

³¹ Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Uppsala 2001, s. 97.

³² Jareborg a.a. s. 97 f.

³³ Jareborg a.a. s. 98.

En definition av domarrollen kan gå ut på att beskriva de centrala värden som en domare ska, bör eller får eftersträva att tillgodose i sitt ämbete. Nils Jareborg framför som domarens centrala plikter följande tre punkter: att vara lojal mot lagstiftaren, att vara opartisk och saklig samt att främja rättssäkerheten. Vidare anför Nils Jareborg att eftersom domaren är en person i samhällets tjänst bör han eller hon, utöver ovan nämnda plikter, även dels verka till samhällets nytta dels visa humanitet.³⁴

Det har anförts inom vetenskapen att dagens samhälle skulle representera en tidsålder utan etik och att det i vår tid saknas en allmänt accepterad kod som universellt stadgar hur ett korrekt beteende bör vara. Detta behöver dock inte innebära att det skulle saknas moral.³⁵ Enligt denna uppfattning ger avsaknaden av ett etiskt system upphov till en ny sorts etik som tar sikte på det personliga ansvaret för moraliskt handlande.³⁶ I ett sådant system krävs utväxling av erfarenheter, dvs. moralisk kommunikation. Rätten och rättsprocessen kan bidra till att tillgodose behoven av nya fora för moralisk kommunikation.³⁷ Domaren spelar här en central roll. Enligt detta synsätt är idealbilden av domaren en person som kan uppträda professionellt med att göra common sense-baserade moralbedömningar. Domaren bör enligt denna uppfattning således vara en erfaren moraldebattör med gott bondförnuft.³⁸

³⁴ Jareborg a.a. s. 99.

³⁵ Se Wilhelmsson, Thomas, *Senmodern ansvarsrätt. Privaträtt som redskap för mikropolitik*, Helsingfors 2001, s. 105 ff. med där angivna referenser.

³⁶ Wilhelmsson a.a. s. 109.

³⁷ Wilhelmsson a.a. s. 110 f.

³⁸ Wilhelmsson a.a. s. 120.

Önskvärda egenskaper hos en domare har varit föremål för undersökning inom ramen för en doktorsavhandling om domarrollen.³⁹ Undersökningen visade att domarna nästan genomgående värdesatte empati, gott omdöme och människokänedom högre än juridisk kunskap. Juridiska kunskaper ansågs dock också synnerligen viktiga. Samtliga intervjuade ansåg att integritet var en viktig egenskap hos en domare. Undersökningen visade vidare att andra viktiga domaregenskaper var opartiskhet, öppenhet och nyfikenhet.⁴⁰

³⁹ Ställvik, Olof, *Domarrollen. Rättsregler, yrkeskultur och ideal*, Uppsala universitet 2009. Totalt 18 domare, med varierande befattning, yrkeserfarenhet och ålder, deltog i djupintervjuundersökningen. Se s. 199 f.

⁴⁰ Ställvik a.a. s. 213.

3 Har frågan om domareetik större aktualitet nu än tidigare?

Sveriges Domareförbund tog i mitten av 1990-talet initiativ till utarbetande av etiska riktlinjer för domare. Som redan framgått antogs inte utkastet. Domareförbundets utkast kommer att behandlas närmare i kapitel 9. Frågan är om det har skett sådana förändringar av samhället, domstolarna och domarrollen som gör att frågan om domareetik nu har större aktualitet än tidigare. Detta kapitel ägnas åt denna fråga.

Genom de nyligen genomförda grundlagsändringarna manifesteras domstolarnas oberoende ytterligare. Detta kommer bl.a. till uttryck genom att bestämmelser om rättskipningen, sedan den 1 januari 2011, finns i ett eget kapitel i regeringsformen, kapitel 11. Vidare föreskrivs det numera att ordinarie domare ska ingå i rätten när frågor om ordinarie domares skiljande från anställningen, avstängning, åläggande att genomgå läkarundersökning och meddelande av disciplinpåföljd överprövas.⁴¹ Den manifestering av domstolarnas och domarnas oberoende som skett ställer samtidigt krav på domarna att leva upp till allmänhetens förtroende.

Europeiseringen har medfört en ökad judikalisering. Domstolarna har därmed fått en delvis ny roll och ökad betydelse. Både rättsligt och politiskt läggs ökad tonvikt på mänskliga rättigheter. Fler konflikter hamnar i domstolarna. En delvis förändrad rättskällelära har vuxit fram, i vilken rättsliga principer har fått

⁴¹ 11 kap. 9 § regeringsformen.

ökad betydelse. Detta sammantaget innebär att domarna helt enkelt har fått mer makt i samhället.

Inom Sveriges Domstolar har under de senaste åren skett strukturförändringar genom bl.a. sammanläggningar av domstolar, vilket har resulterat i färre men större domstolar. Det har också skett förändringar av den inre domstolsorganisationen och domstolarnas arbetssätt. Domstolschefen har numera stora möjligheter att bestämma över domstolens organisation.⁴² Det är vanligt förekommande att domstolar har gått över från en traditionell rotelindelning till storrotlar eller enheter. Detta arbetssätt ställer annorlunda krav på att domare intar samma förhållningssätt utåt mot parter och allmänheten. Här uppkommer frågan var gränsen för en domares självständighet går. Arbete på större enheter kan också ställa högre krav på förhållningssätt och uppträdande gentemot kollegor.

Det ställs också mer uttalade krav på domare både såvitt avser ökat antal avgöranden och förbättrad kvalitet på dessa. Detta kan ibland vara pressande och ge upphov till etiska dilemman. En ökad användning av resultatmätning medför också att högre krav på domarnas integritet måste ställas.

Domarkåren har fått en delvis förändrad sammansättning. Det förekommer att personer som visserligen har traditionell domarutbildning men som efter assessorsförordnandet varit långvarigt verksamma inom annan verksamhet, som t.ex. åklagare eller advokat, anställs som domare. Det har också öppnats upp för anställning av jurister som helt saknar traditionell domarutbildning. Alla domare kommer därmed kanske inte till sina uppgifter så insatta i konstitution-

⁴² Jfr bl.a. 2 och 9 §§ förordningen (1996:381) med tingsrättsinstruktion.

ella frågor och medvetna om domaryrkets speciella karaktär. Domarkårens sammansättning påverkas också av den stora generationsväxling som har inletts.

Vårt samhälle blir alltmer mångkulturellt. Detta gäller inte bara med hänsyn till ökade inslag av nationella kulturer genom invandring utan även med hänsyn till olika livsstilar. Nya kulturmönster kan ge upphov till nya konfliktytor som måste hanteras. Inom samhället kan också märkas en försvagad auktoritetstro och ett ökat individuellt självhävdande. I detta ligger först och främst ett rent konstaterande. Denna förändring har betydelse för domarens roll och arbetsförhållanden. Som exempel kan nämnas att det är vanligare att domargärningen ifrågasätts, exempelvis vid meddelande av frikännande dom i uppmärksammade mål.

Massmedias intresse för domstolarnas verksamhet har ökat. Den nya offentligheten, inklusive informationsteknologin, har också medfört att domarna har blivit mer exponerade i samhället.

I Sverige är det numera relativt vanligt att etikfrågor lyfts fram inom näringslivet men även inom den offentliga sektorn. Så sker även inom Sveriges Domstolar, där flera domstolar utarbetat egna värdegrunder. Domstolarna arbetar också med bemötandefrågor. I många länder finns det nu etiska riktlinjer för domare och i flera länder pågår det för närvarande arbete med frågan om domareetik.

Som framgått av redogörelsen ovan kan det konstateras att det nog har skett sådana förändringar av samhället, domstolarna och domarrollen att det framstår som väl motiverat att på nytt väcka frågan om domareetiska riktlinjer.

4 Argument för och mot införande av etiska riktlinjer

4.1 Inledning

Claes Sandgren har i artikeln *Etiska riktlinjer för domare och åklagare?* (Juridisk Tidskrift 2009-10 s. 752 ff.) räknat upp en rad argument som talar såväl för som mot ett införande av sådana riktlinjer. Framställningen nedan i 4.2 och 4.3 bygger i huvudsak på denna artikel.

4.2 Argument för införande av etiska riktlinjer

- 1) En självreglering i form av skrivna etiska regler manifesterar domarprofessionens självständighet gentemot de andra statsmakterna och andra institutioner.
- 2) Etiska riktlinjer upplyser allmänheten om de etiska krav som domarna ställer på sig själva.
- 3) Processen med att skapa skriftliga riktlinjer ger domarna ökad medvetenhet om de etiska frågorna och ger dem ett bra stöd även i vardagliga situationer på arbetsplatsen och ytterst kurage att stå emot påtryckningar. Processen har alltså ett egenvärde.
- 4) Etiska riktlinjer kan vara ett stöd för den enskilde domaren samt skapar en plattform för diskussion av och utbildning i frågor om domarrollen och domarens uppträdande.

- 5) Processen med att utforma riktlinjer kan visa på oklarheter inom domarkåren om vad som utgör god domarsed. Processen kan i sig bidra till att tänkandet systematiseras.
- 6) Skriftliga riktlinjer kan föra divergenser i domarkulturen till ytan och leda till en ökad enhetlighet.
- 7) Etiska riktlinjer underlättar inskolning av unga domare och sidorekryterade domare.
- 8) Etiska riktlinjer kan ge en grund att stå på för den som är missnöjd med en domare och därför vill framföra klagomål.
- 9) Riktlinjer skulle kunna ge bättre förutsebarhet till gagn för domarens rättssäkerhet. Om en domare handlar i överensstämmelse med riktlinjerna skulle det tyda på att det saknas skäl för ifrågasättanden från kollegors eller arbetsledningens sida eller disciplinära åtgärder.
- 10) Riktlinjer om domareetik kan vara värdefulla som komplement till eller ersättning för lagstiftningen och användas som hjälpmedel för tolkningen av denna.

4.3 Argument mot införande av etiska riktlinjer

- 1) Varför laga något som inte är trasigt (förtroendet för domstolarna är relativt gott)?
- 2) Alla domare ska inte vara stöpta i en form – etiska riktlinjer kan verka uniformerande på ett negativt sätt.

- 3) I Sverige är domstolarnas verksamhet i hög grad styrd av lagstiftningen. Ytterligare ”reglering” är inte önskvärd.
- 4) I Sverige är domarna föremål för en omfattande tillsyn med bl.a. disciplinåtgärder. Det räcker och ytterligare riktlinjer för uppträdandet bör inte tillskapas.
- 5) Det finns en ovilja bland vissa domare att tala och skriva om etik: ”etik har man”.
- 6) Det är svårt att ena sig om riktlinjer som ger reell vägledning.
- 7) Etiska riktlinjer förenklar den etiska problematiken och förmår inte fånga upp alla de aspekter som bör beaktas.
- 8) Etiska riktlinjer kan bli ett substitut för kontinuerlig diskussion vilket får till följd att domarkåren slår sig till ro med riktlinjerna.
- 9) Skrivna regler är möjligen mindre flexibla än oskrivna och är därför svårare att anpassa till ändrade förhållanden.

5 Internationella dokument och riktlinjer från andra länder

5.1 Internationella dokument

5.1.1 Inledning

På såväl europeisk nivå som på ett internationellt plan i övrigt har det bedrivits arbete med frågor om domarens oberoende, rättsställning och etik. Arbetet har utmynnat i flera dokument. Av dessa har vissa statsmakterna som huvudsaklig adressat medan andra riktar sig främst till den enskilde domaren. Flera dokument vänder sig dock till båda ovan nämnda kategorier eller till en ännu vidare krets.

Det ledande senaste dokumentet som stöds av FN-systemet är de s.k. *Bangaloreprinciperna*. De inom FN antagna *Grundprinciperna för domstolsväsendets oberoende* är ett annat internationellt dokument. Vidare finns på det internationella planet *Den allmänna domarstadgan* som har arbetats fram inom den Internationella domarunionen.

På europeisk nivå finns bl.a. *Rekommendation R (2010) 12 av Europarådets ministerkommitté till medlemsstaterna om domare: oberoende, effektivitet och ansvar*. Vidare finns *Opinion no. 3 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the principles and rules governing judges' professional conduct, in particular ethics, incompatible behaviour and impartiality*. Ett annat europeiskt dokument är den *Europeiska stadgan om regler för domarnas rättsställning* som antogs vid ett multilateralt möte an-

ordnat av Europarådet. Ytterligare ett europeiskt dokument är *Judicial Ethics Report 2009-2010* framtaget inom European Network of Councils for the Judiciary (ENCJ).

Även konventioner och deklarationer angående mänskliga rättigheter, vilka således inte primärt tar sikte på etiska riktlinjer för domare, innehåller stadganden som rör god domarsed. Som exempel kan nämnas *FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna* och *FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter* samt *Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna* (Europakonventionen).

Några domstolar har utarbetat egna etiska riktlinjer. Här kan nämnas Internationella brottmålsdomstolen och Europadomstolen.

Nedan följer en kort redogörelse för de ovan nämnda dokumenten i den ordning som de här har presenterats i.

5.1.2 The Bangalore Principles of Judicial Conduct – Bangaloreprinciperna⁴³

Tillkomst

År 2000 träffades chefsdomare från huvudsakligen Asien och Afrika vid ett möte i Wien i FN:s regi. Avsikten var att diskutera problemet med att folk i många länder höll på att förlora förtroendet för rättssystemet på grund av att detta uppfattades som korrupt eller partiskt. Beslut fattades därför om att utarbeta en universellt accepterad uppförandekod för domare.

⁴³ <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/ccje/textes/BangalorePrinciplesComment.PDF>

Under förberedelserna genomgicks en mängd nationella och internationella dokument. Vid ett möte mellan domare år 2001 i Bangalore i Indien antogs ett utkast till principer. Även vid detta möte kom deltagarna huvudsakligen från common law-länder. Därefter spreds utkastet till Bangaloreprinciperna bland domare inom både common law-länder och civil law-länder. Utkastet diskuterades vid olika möten och konferenser. Även CCJE fick möjlighet att lämna synpunkter på utkastet. En omarbetad version av utkastet behandlades vid ett rundabordsmöte i Haag 2002, där deltagarna var domare från civil law-länder. År 2003 antogs principerna av FN:s kommission för de mänskliga rättigheterna. Därefter har principerna 2006 erkänts av FN:s ekonomiska och sociala råd. Sedan bl.a. domare efterfrågat en kommentar till principerna färdigställdes en sådan i september 2007. Bangaloreprinciperna är nu det ledande internationella dokumentet om domareetik.

Innehåll

I inledningen till principerna anges att syftet med dessa bl.a. är att ge vägledning åt domare. Dokumentet riktar sig således huvudsakligen till domarna. Det saknas sanktionssystem i Bangaloreprinciperna. Enligt inledningen svarar domarna i stället själva inför lämpliga organ tillskapade för att vidmakthålla domstolarnas standard. Dessa ska i sin tur vara oberoende och opartiska. Vidare anges att principerna är avsedda att komplettera de andra normer som domaren har att följa.

Dokumentet är uppbyggt av stadganden på olika nivåer. Följande sex grundläggande värden "values" anges: independence, impartiality, integrity, propriety, equality och competence and diligence. Varje värde uttrycks med en princip. Principerna konkretiseras av ett antal tillämpningspunkter. Vidare

finns den ovan nämnda kommentaren som innehåller utförliga kommentarer till både principerna och tillämpningspunkterna. Det kan konstateras att tillämpningsområdet för principerna delvis går in i varandra.

Nedan följer en citering av värdena med kortfattade redogörelser för tillämpningspunkterna.⁴⁴

Oberoende

Ett oberoende rättsväsende utgör en förutsättning för upprätthållandet av rättsordningen (rule of law) och utgör en grundläggande garanti för rättvisa rättegångar. Varje domare måste därför upprätthålla och själv utgöra ett exempel på rättsväsendets oberoende, ur såväl enskild som allmän synvinkel.

I tillämpningspunkterna stadgas bl.a. att en domare ska utöva sin dömande verksamhet oberoende, grundad på sin bedömning av omständigheterna i saken och i enlighet med en samvetsgrann tolkning av lagen, fri från ovidkommande påverkan, påtryckningar, hot eller annan inblandning från omgivningen, såväl av direkt som indirekt art och oavsett orsak.

Vidare stadgas att en domare ska vara oberoende både i förhållande till samhällsorganen och till parterna i ett mål samt även i förhållande till sina kollegor. En domare ska också vara, och även för en förnuftig betraktare framstå som, fri från olämpliga kontakter med, eller inflytande från, den verkställande eller lagstiftande makten.

⁴⁴ Översättningen till svenska av Bangaloreprinciperna är utförd av hovrättslagmannen Kjell Björnberg och publicerades i Tidskrift för Sveriges Domareförbund 1/2006, s. 22 ff.

Opartiskhet

Opartiskhet är en nödvändig förutsättning för att den dömande verksamheten rätt skall kunna utföras. Det gäller inte bara med avseende på avgörandena som sådana, utan även på beslutsprocessen som sådan.

I tillämpningspunkterna stadgas bl.a. att en domare ska fullgöra sina åligganden utan att favorisera någon och utan förutfattade meningar eller fördomar. Vidare ska en domare så långt möjligt uppträda så att de tillfällen som kan leda till jäv eller annat hinder för domaren att delta i handläggningen av mål minimeras. En domare får inte, med vetskap om att en process inletts eller kan komma att inledas, fälla några kommentarer som rimligen kan förutses vara av betydelse för utgången av en sådan process eller skada förutsättningarna för en rättvis rättegång.

Vidare stadgas att en domare inte får medverka i ett rättsligt förfarande där han eller hon inte helt opartiskt kan ta ställning i saken eller där det för en förnuftig betraktare kan framstå som om domaren inte är i stånd att opartiskt bestämma i saken.

Integritet

Integritet är nödvändig vid fullgörandet av dömande uppgifter.

I tillämpningspunkterna stadgas att en domare ska säkerställa att hans eller hennes uppförande inte kan göras till föremål för kritik av en förnuftig iakttagare. Vidare stadgas att en domare måste uppföra och bete sig så, att allmänhetens tillit till rättsväsendets integritet bekräftas.

Värdighet

Att uppträda korrekt och respektabelt och också så att det framgår att så är fallet, är en nödvändighet i alla domarens göranden och låtanden.

I tillämpningspunkterna stadgas bl.a. att en domare i all sin verksamhet ska undvika att agera på ett otillbörligt sätt eller på ett sådant sätt som kan uppfattas som ett sådant agerande. En domare måste vidare acceptera en sådan personlig återhållsamhet som för andra kan anses utgöra en belastning.

En domare ska i sitt personliga förhållande till de partsföreträdare som regelbundet uppträder vid domstolen undvika att hamna i situationer som kan ge upphov till misstanke om eller förekomst av favorisering eller partiskhet. Vidare stadgas att en domare vid utövande av bl.a. sin yttrandefrihet och föreningsfrihet måste uppföra sig på ett sätt som är förenligt med den respekt och värdighet som krävs för att upprätthålla erforderlig opartiskhet och oberoende hos rättsväsendet och den dömande verksamheten.

En domare får inte använda sitt ämbetes prestige för att tillgodose privata intressen för sig själv eller annan. Vidare stadgas att en domare får undervisa och delta i aktiviteter om lagstiftning och rättssystemet etc. om det är förenligt med den dömande verksamheten.

Likabehandling

Att säkerställa likabehandling av alla inför rätta är nödvändigt för en korrekt utövning av dömande uppgifter.

I tillämpningspunkterna stadgas att en domare ska vara medveten om och förstå mångfalden i samhället. En domare får vid fullgörandet av sina dömande

åligganden varken genom ord eller uppförande ge uttryck för att ha en förutfattad mening eller avoghet gentemot någon person eller grupp på ovidkommande grunder. Vidare stadgas att en domare ska fullgöra sina dömande uppgifter under tillbörligt hänsynstagande till alla berörda utan att göra åtskillnad dem emellan av skäl som är ovidkommande och saknar betydelse för ett korrekt fullgörande av uppgifterna.

En domare får inte heller medvetet tillåta att bl.a. domstolspersonal på ovidkommande grunder gör skillnad mellan parter. Vidare ska en domare kräva att ett partsombud avhåller sig från att ge uttryck för en förutfattad mening eller avoghet baserad på ovidkommande grunder och som saknar relevans för målet.

Kompetens och omsorgsfullhet

Kompetens och omsorgsfullhet är förutsättningar för ett riktigt fullgörande av dömande uppgifter.

I tillämpningspunkterna stadgas bl.a. att en domares dömande uppgifter har företräde framför alla andra aktiviteter. Vidare stadgas att en domare ska vidta erforderliga åtgärder för att bibehålla och utveckla bl.a. de kunskaper och den förmåga som krävs för ett korrekt fullgörande av hans eller hennes rättsliga åligganden och ska i detta hänseende dra nytta av den utbildning som står till buds för domare.

En domare ska fullgöra sina rättsliga åligganden effektivt, rättvist och med godtagbar skyndsamhet. Vidare ska en domare se till att upprätthålla ordning och värdighet i all handläggning och vara tålmodig, korrekt och artig i förhållande till parter, nämndemän, vittnen, advokater, åklagare och andra som domaren

har att göra med i sin tjänst. Domaren får inte inlåta sig i göranden eller låtanden som är oförenliga med ett omsorgsfullt utövande av dömande uppgifter.

5.1.3 Basic Principles on the Independence of the Judiciary – Grundprinciper för domstolsväsendets oberoende

Grundprinciperna⁴⁵ antogs av FN:s sjunde kongress om brottsförebyggande och behandling av lagöverträdare som hölls i Milano 1985 och bekräftades samma år av generalförsamlingen. Principerna bygger bl.a. på artikel 10 i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna som stadgar rätten till en rättvis rättegång. Enligt principernas ingress har dessa utformats för att bistå medlemsstaterna i uppgiften att säkerställa och främja domstolsväsendets oberoende. Det anges vidare i principernas ingress att dessa bör beaktas och följas av regeringarna inom ramen för nationell lagstiftning och praxis. Principerna har således medlemsstaterna som huvudsaklig adressat.

Grundprinciperna innehåller stadganden om bl.a. domstolarnas oberoende, yttrandefrihet och föreningsfrihet samt disciplinära åtgärder, avstängning och entledigande. Enligt punkten 2 ska domstolarna opartiskt avgöra mål och ärenden utan inskränkning, obehörig påverkan, förledande, påtryckning, hot eller inblandning från något håll eller av något skäl. I punkten 8 stadgas att domarna, liksom andra medborgare, åtnjuter yttrandefrihet, åsiktsfrihet och föreningsfrihet, förutsatt dock att de under utövandet av sådana rättigheter inte äventyrar ämbetets värdighet och domstolarnas opartiskhet och oberoende. Punkten 11 anger att bl.a. ersättning, tjänstgöringsförhållanden, pensionsförmåner och avgångsålder i erforderlig mån ska regleras i lag.

⁴⁵ Dokumentet finns intaget i sammanställningen *Domarens självständighet – några internationella dokument*, producerad av Sveriges Domareförbund och Domstolsverket.

5.1.4 The universal charter of the judge – Allmän domarstadga

Den allmänna domarstadgan⁴⁶ har arbetats fram inom den Internationella domarunionen. Texten antogs enhälligt av Internationella domarunionens centralråd den 17 november 1999. Stadgan har godkänts som allmänna miniminormer av medlemsföreningarna i Internationella domarunionen. Den innehåller artiklar som riktar sig till domarna men också sådana som har staten som adressat. Texten består av 15 artiklar och behandlar frågor om bl.a. domarens oberoende, domarens ställning, personlig självständighet, opartiskhet och återhållsamhet, effektivitet samt bisysslor.

Av artikel 1 framgår att domare i all sin verksamhet ska tillgodose envars rätt till en rättvis rättegång. Enligt artikel 5 ska domaren vid fullgörandet av sina åligganden vara opartisk och även synas vara opartisk. Vidare ska domaren fullgöra sina åligganden med måtta och med beaktande av domstolens och alla berörda personers värdighet. Enligt artikel 6 ska domaren fullgöra sina åligganden omsorgsfullt och effektivt och utan opåkallat dröjsmål. Artikel 7 stadgar att en domare inte får utöva någon syssla, vare sig offentlig eller privat, avlönad eller oavlönad, som inte i allo är förenlig med en domares åligganden och ställning. Enligt artikel 10 får talan om skadestånd och straffrättslig talan mot en domare ske endast under förhållanden som inte äventyrar domarens oberoende. Av artikel 13 framgår att en domare måste få tillfredsställande ersättning så att hans ekonomiska oberoende säkerställs. Ersättningen får inte vara relaterad till resultatet av en domares verksamhet eller minskas under hans eller hennes yrkesverksamma tid.

⁴⁶ Dokumentet finns intaget i *Domarens självständighet – några internationella dokument*.

5.1.5 Rekommendation R (2010) 12 av Europarådets ministerkommitté till medlemsstaterna om domare: oberoende, effektivitet och ansvar

Den 13 oktober 1994 antog Europarådets ministerkommitté Rekommendation R (94)12 till medlemsstaterna om domares oberoende, skicklighet och roll. I inledningen angavs bl.a. att strävan var att främja domarnas oberoende i syfte att stärka rättsstatsprincipen i demokratiska stater. Rekommendationen – som hade statsmakten som huvudsaklig adressat – behandlade följande sex principer: allmänna principer för domarnas oberoende, domarnas auktoritet, ändamålsenliga arbetsförhållanden, yrkessammanslutningar, domarnas ansvar samt underlåtenhet att utföra åligganden och disciplinbrott.

Europarådets ministerkommitté ansåg att den tidigare rekommendationen behövde uppdateras och beslöt den 17 november 2010 att anta en ny rekommendation – *Rekommendation R (2010) 12 av Europarådets ministerkommitté till medlemsstaterna om domare: oberoende, effektivitet och ansvar*.⁴⁷ Rekommendationen ersätter den tidigare. Även denna rekommendation riktar sig till medlemsstaternas regeringar.

Rekommendationen behandlar frågor om bl.a. domares yttre oberoende och inre självständighet, utnämning av domare samt domares lönevillkor, utbildning och fortbildning. Kapitel 7 rör frågor om domarens plikter och ansvar. Där sägs bl.a. att domare ska uppträda oberoende och opartiskt i alla mål (punkt 60). Vidare stadgas att domare ska handlägga sig tilldelade mål och avstå

⁴⁷ Rekommendationen behandlas av Thed Adelswärd i *Ny rekommendation till medlemsstaterna från Europarådets ministerkommitté om domare: oberoende, effektivitet och ansvar*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 2/2010, s. 43-45.

från handläggning av mål när det finns giltigt skäl men inte annars (punkt 61). Rekommendationen anger också att domare ska handlägga varje mål med omsorg och inom skälig tid (punkt 62) samt på ett klart och begripligt sätt motivera sina avgöranden (punkt 63).

Kapitel 8 handlar om domareetik. I punkt 72 sägs att domare bör vägledas av etiska principer. Dessa principer bör nedtecknas i etiska uppförandekoder som kan öka allmänhetens förtroende för domarna och domstolsväsendet. I utarbetandet av sådana uppförandekoder bör domare inta en ledande roll (punkt 73). Punkten 74 stadgar att domare bör ha möjlighet att få råd i etiska frågor av ett organ inom domstolsväsendet.

5.1.6 Opinion no. 3 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the principles and rules governing judges' professional conduct, in particular ethics, incompatible behaviour and impartiality⁴⁸

CCJE bildades år 2000 av Europarådets ministerkommitté i syfte att stärka domarnas roll i Europa. Det är en rådgivande domarkommitté som består av en eller två domare från varje medlemsstat. Medlemmarna handlar i "eget namn". En av CCJE:s huvuduppgifter är att utarbeta utlåtanden, "opinions".⁴⁹ Dessa är inte bindande men de kan få betydelse för utformning av resolutioner och kan ha en opinionsbildande effekt inom domarkåren i respektive med-

⁴⁸ [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE\(2002\)OP3&Sector=secDGHL&Language=la nEnglish&Ver=original&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE(2002)OP3&Sector=secDGHL&Language=la nEnglish&Ver=original&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3)

⁴⁹ Fernlund, Carl Gustav, *Vad är CCJE? Europarådets rådgivande domarkommitté*, ur Regeringsrätten 100 år, Uppsala 2009, s. 141.

lemsstat.⁵⁰ CCJE har utarbetat utlåtanden angående t.ex. domares oberoende och oavsättlighet, domares kompetensutveckling samt om rättvis rättegång inom skäligen tid och alternativa metoder för tvistlösning.

Ett av CCJE:s utlåtanden är Opinion no. 3 som antogs år 2002 och som innehåller principer och regler rörande domares yrkesmässiga uppförande, särskilt etiska krav för domare och krav på opartiskhet. Utlåtandet består av två delar. Den ena handlar om en etisk uppförandekod (Standards of judicial conduct) medan den andra behandlar frågor om en domares straffrättsliga, civilrättsliga och disciplinära ansvar (Criminal, civil and disciplinary liability of judges). Dokumentet vänder sig i olika delar dels till domarna dels till staten.

Opinion no. 3 består av 77 punkter. I punkten 49 redovisar CCJE sina slutsatser beträffande en etisk uppförandekod. Där anges bl.a. att riktlinjerna ska ge domarna etisk vägledning i verksamheten. Vidare framgår att riktlinjerna bör utarbetas av domarna själva och att dessa ska vara helt skilda från det disciplinära systemet. I slutsatserna anges också att det är önskvärt om det i varje land bildas ett eller flera organ dit domare kan vända sig för att få råd i etiska frågor.

I punkten 75 anges CCJE:s slutsatser beträffande frågor om domares straffrättsliga, civilrättsliga och disciplinära ansvar. CCJE:s rekommendation är att en domare inte ska kunna göras straffrättsligt ansvarig för icke uppsåtliga fel begångna i tjänsten. Enligt utlåtandet ska de fall som kan föranleda disciplinansvar så långt möjligt specificeras i lag. CCJE rekommenderar att det beträffande det disciplinära systemet ska finnas ”ett filter”⁵¹ dvs. ett organ som tar

⁵⁰ Fernlund a.a. s. 147.

⁵¹ Termen filter är hämtad ur Hirschfeldt, Johan och Wennerström, Lars, *Rapport om det fortsatta arbetet under år 2002 i det konsultativa rådet för domare i Europa (Consultative Council of European Judges,*

hand om klagomål och efter värdering avgör om saken ska föras vidare till ett annat organ för ställningstagande i disciplinfrågan. Detta organ ska hålla domstolsstandard.

5.1.7 European Charter on the statute for judges – Europeisk stadga om regler för domarnas rättsställning

Efter ett multilateralt möte i Strasbourg i juli 1997 i Europarådets regi, där bl.a. European Association of Judges deltog, bekräftades behovet av en europeisk stadga om domarnas rättsställning. Rättsdirektoratet gav tre sakkunniga från Frankrike, Polen och Storbritannien i uppdrag att utforma ett förslag till stadga. Förslaget framlades för deltagarna vid ett andra multilateralt möte i Strasbourg i juli 1998. Efter överläggningar och vissa ändringar antogs texten enhälligt.⁵²

Stadgan innehåller förutom principer ett förord, en inledning och en förklarande bakgrundspromemoria. Av förordet framgår att stadgan riktar sig till bl.a. domare, advokater och politiker. Enligt inledningen är förhoppningen att reglerna för domarnas rättsställning i olika europeiska stater ska beakta stadgans bestämmelser så att den bästa garantinivån säkerställs. Av stadgans allmänna principer (artikel 1.1) framgår bl.a. att reglerna för domarnas rättsställning syftar till att säkerställa den skicklighet, det oberoende och den opartiskhet som var och en har rätt att begära av en domstol och en domare som anförtratts skyddet av enskildas rättigheter. Vidare framgår av de allmänna principerna (artikel 1.5) att en domare vid fullgörandet av sina åligganden måste vara tillgänglig, visa hänsyn för den enskilde och vaka över att upprätthålla den stora skick-

CCJE) och om en uppförandekod för domare, de s.k. Bangaloreprinciperna, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 3/2003, s. 29.

⁵² Dokumentet finns intaget i *Domarens självständighet – några internationella dokument*.

lighet som varje avgörande i en sak fortlöpande kräver samt iakttaga tystnadsplikt med avseende på uppgifter som han eller hon i förtroende får reda på under förfarandets gång. Principerna behandlar i övrigt frågor om bl.a. utnämning och oavsättlighet, ansvar samt ersättning och sociala förmåner.

5.1.8 Judicial Ethics Report 2009-2010

European Network of Councils for the Judiciary (ENCJ) bildades år 2004. Medlemmarna består av nationella domstolsorganisationer inom EU som har ansvar för att stödja en oberoende rättskipning. Gemensamt för organisationerna är att de är oavhängiga i förhållande till den verkställande och lagstiftande makten. Domstolsverket har observatörsstatus i ENCJ.⁵³

Judicial Ethics Report 2009-2010 består av två delar. I den första delen anges en rad värden som har definierats utifrån samhällets och medborgarnas förväntningar på en domare. Bland värdena kan nämnas oavhängighet, integritet, opartiskhet samt respekt och förmåga att lyssna. I rapportens andra del ställs upp ett antal dygder som bidrar till förtroendet för rättsväsendet. Exempel på dessa dygder är vishet, humanitet och kurage.

5.1.9 FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna

Deklarationen antogs år 1948 av FN:s generalförsamling. Den utgör en politisk förpliktelse men är inte juridiskt bindande. Enligt deklarationens artikel 10 är var och en på samma villkor berättigad till en rättvis och offentlig förhandling inför en oberoende och opartisk domstol vid prövningen av hans el-

⁵³ Se om arbetet inom ENCJ på www.encj.eu och i Bohlin, Fredrik, *Arbete inom EU för att korta handläggningstider samt öka förtroendet för domstolarna och domares förtroende för varandra*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 1/2011, s. 37 ff.

ler hennes rättigheter och skyldigheter och av varje anklagelse om brott mot honom eller henne.

5.1.10 FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter

FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter är från år 1966 och är juridiskt bindande. I artikel 14 stadgas bl.a. att alla människor ska vara lika inför domstolar och att var och en ska, vid prövningen av en anklagelse för brott eller av rättigheter och skyldigheter i tvistemål, vara berättigad till en oberoende och opartisk domstol som upprättats enligt lag. Vidare innehåller artikeln bestämmelser om under vilka förutsättningar medierna och allmänheten får utestängas från rättegången. Artikeln påminner mycket om artikel 6 i Europakonventionen, som tillsammans med artikel 10 i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna var en inspirationskälla.⁵⁴

5.1.11 Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen)

Europakonventionen gäller sedan den 1 januari 1995 som svensk lag och är folkrättsligt bindande. Enligt 2 kap. 23 § regeringsformen får lag eller annan föreskrift inte meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av konventionen.

Europakonventionens artikel 6 stadgar rätten till en rättvis rättegång. Enligt första stycket ska var och en, vid prövningen av hans civila rättigheter och skyldigheter eller av en anklagelse mot honom för brott, vara berättigad till en rättvis och offentlig förhandling inom skälig tid och inför en oavhängig och

⁵⁴ SOU 2000:99 *Domarutnämningar och domstolsledning*, Del A, s. 46.

opartisk domstol, som upprättats enligt lag. Vidare följer att domen ska avkunnas offentligt men att pressen och allmänheten får utestängas från förhandlingen eller en del av denna under förutsättning att någon av vissa angivna omständigheter föreligger.

5.1.12 Internationella brottmålsdomstolens Code of Judicial Ethics⁵⁵

I Internationella brottmålsdomstolens uppförandekod anges att denna ska vara vägledande för ledamöterna i domstolen. Uppförandekoden innehåller olika artiklar om bl.a. oavhängighet, opartiskhet, integritet och omsorgsfullhet. Artikel 8 innehåller ett stadgande om domarens uppförande under rättegångsförfarandet. Enligt artikeln ska domaren bl.a. upprätthålla ordningen, förbli tålmodig och hövlig mot alla medverkande och allmänheten samt undvika beteende eller kommentarer som är rasistiska, sexistiska eller på annat sätt förödmjukande. Uppförandekodens artikel 10 inskränker delvis domarnas möjlighet att delta i utomrättsliga aktiviteter och innehåller ett uttryckligt förbud mot att engagera sig politiskt.

5.1.13 Europadomstolens Resolution on Judicial Ethics⁵⁶

Europadomstolen antog den 23 juni 2008 etiska riktlinjer för domstolens ledamöter – Resolution on Judicial Ethics. I inledningen anges att de i resolutionen angivna principerna ska stärka allmänhetens förtroende för domstolen. Resolutionen stipulerar olika principer som ska tjäna som vägledning för domarna. Som exempel kan nämnas oavhängighet, opartiskhet, integritet

⁵⁵ http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/A62EBC0F-D534-438F-A128-D3AC4CFDD644/140141/ICCBD020105_En.pdf

⁵⁶ http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/1F0376F2-01FE-4971-9C54-EBC7D0DD2B77/0/Resolution_on_Judicial_Ethics.pdf

tet samt omsorgsfullhet och kompetens. Dokumentet innehåller även stadganden som till viss del inskränker domarens yttrandefrihet och möjligheten att ägna sig åt bisysslor. Av resolutionen framgår att en domare kan vända sig till domstolens president för vägledning vid tvivel i frågor om tillämpning av principerna.

5.2 Riktlinjer från andra länder

5.2.1 Inledning

I många länder, främst i de angloamerikanska jurisdiktionerna, har domarkåren utarbetat etiska riktlinjer. Som exempel kan nämnas Australien, England och Wales, Kanada samt USA. Etiska riktlinjer finns numera också i flera europeiska länder som de baltiska länderna, Italien, Norge, Polen, Slovenien, Tjeckien, Ungern och Österrike.⁵⁷ Riktlinjerna utarbetas som regel inom domarkåren. Därvid företräds domarna i ett Judicial Council eller motsvarande där dock även annan representation ibland förekommer. Nedan presenteras ett urval av domaretiska riktlinjer från andra länder.

5.2.2 Australien

I Australien finns dokumentet *Guide to Judicial Conduct*. Den andra utgåvan är från 2007.⁵⁸ Syftet med principerna anges vara att upprätthålla allmänhetens förtroende för rättskipningen, att öka allmänhetens respekt för rättsväsendet samt att skydda anseendet hos enskilda domare och rättsväsendet. I dokumentet anges att en domares uppträdande ska testas mot tre grundprinciper,

⁵⁷ Sandgren (JT 2009-10) a.a. s. 752.

⁵⁸ [http://www.supremecourt.wa.gov.au/publications/pdf/GuidetoJudicialConduct\(2ndEd\).pdf](http://www.supremecourt.wa.gov.au/publications/pdf/GuidetoJudicialConduct(2ndEd).pdf)

nämligen impartiality, judicial independence och integrity and personal behaviour, för att säkerställa att handlandet står i överensstämmelse med de angivna syftena.

Dokumentet består av sju kapitel. Ett av dessa behandlar frågor med anknytning till principen om opartiskhet. Vidare finns bl.a. kapitel om domarens betende i och utanför rättssalen samt om utomrättslig verksamhet.

5.2.3 England och Wales

I oktober 2004 publicerade Domarrådet i England och Wales etiska riktlinjer för domare – *Guide to Judicial Conduct*. Dokumentet hade utarbetats av en av Domarrådet inrättad arbetsgrupp bestående av domare. Domarrådet inrättade även ett ständigt utskott vars uppgift är att bevaka riktlinjerna och att behandla dels frågor som inte täcks av dessa, dels principer som behöver omarbetas.

Dokumentet revideras fortlöpande, senaste gången var i augusti 2011.⁵⁹ Riktlinjerna utgår från de sex värdena som anges i Bangaloreprinciperna. Principen om likabehandling behandlas dock inte särskilt under en egen rubrik. Vidare ger riktlinjerna vägledning inom områden som bl.a. domarens kontakter med media.

5.2.4 Kanada

Det kanadensiska domarrådet publicerade år 1998 *Ethical principles for judges*.⁶⁰ Syftet med dokumentet anges vara att ge etisk vägledning till de federala domarna. Dokumentet beskriver det ideal som alla domare ska sträva mot att

⁵⁹ <http://www.judiciary.gov.uk/Resources/JCO/Documents/Guidance/guide-judicial-conduct-aug2011.pdf>

⁶⁰ http://www.cjc-ccm.gc.ca/cmslib/general/news_pub_judicialconduct_Principles_1998_en.pdf

uppnå. I samband med publiceringen inrättades även en rådgivande domarkommitté till vilken domare kan vända sig med specifika frågor och få rådgivande utlåtanden.

Dokumentet är uppbyggt utifrån stadganden på tre olika nivåer. Fem olika värden anges: judicial independence, integrity, diligence, equality och impartiality. Varje princip uttrycks genom ett uttalande "statement" och konkretiseras av principer "principles" och kommentarer "commentary".

Som exempel på vad riktlinjerna konkret innehåller kan nämnas att en domare inte bör engagera sig politiskt. Vidare anges att eftersom en domares uppträdande, såväl inom som utom rätta, är föremål för allmänhetens skärskådning måste en domare acceptera vissa restriktioner i sitt levnadssätt.

5.2.5 Norge

Domstoladministrasjonen i Norge beslutade i december 2005 att inrätta en arbetsgrupp för utarbetande av förslag till ett etiskt regelverk för domare. I juni 2007 presenterade arbetsgruppen ett förslag, *Etiske regler for dommere – utkast fra arbeidsgruppe oppnevnt av Domstoladministrasjonen*.⁶¹ Det var ett mycket omfattande dokument som bestod av 35 paragrafer fördelade på nio kapitel. I anslutning till varje paragraf fanns detaljerade kommentarer.

Av utkastets 1 § framgick att reglernas syfte dels var att främja att domare uppträder på ett sätt som skapar förtroende för domstolarna och deras avgöranden, dels att ge vägledning om vad som är god domarsed. Samma paragraf stadgade att överträdelse av reglerna kunde medföra disciplinansvar.

⁶¹ <http://www.domstol.no/upload/DA/da/Aktuelt/Etiske%20regler%20for%20dommere.pdf>

Kapitel 2 behandlade principer som bl.a. oavhängighet, opartiskhet, likabehandling, effektivitet och hövligt uppträdande. I tredje kapitlet behandlades frågor om domarens uppträdande i rätten, t.ex. vid förlikningsförhandlingar. Kapitel 4-7 handlade om domarens förhållande till advokater och åklagare, om domarens förhållande till media, om domarens yttrandefrihet och om domarens uppträdande på arbetsplatsen. Kapitel 8 tog sikte på frågor om domarens beteende utanför tjänsten. I kapitel 9 fanns en regel om domare som slutat sin tjänst.

Tanken var att de etiska reglerna skulle antas vid ett allmänt domarmöte i Stavanger våren 2008. Före mötet skickades förslaget ut på remiss. Det mötte då så kraftig kritik att man beslutade att dra tillbaka det.⁶² En del av kritiken rörde den omständigheten att utkastet arbetats fram inom en arbetsgrupp utsedd av Domstoladministrasjonen och inte inletts inom domarkårens egna organ. Vidare riktades kritik bl.a. mot utkastets omfång och detaljeringsgrad.⁶³

En ny arbetsgrupp, bestående av representanter från Den norske Dommerforening, Teknas etatsforening for jordskifterettene och Domstoladministrasjonen, bildades. Arbetsgruppen presenterade år 2009 ett nytt utkast – *Etiske prinsipper for dommeratferd*. Arbetsgruppen betonade att det rörde sig om etiska principer och inte om ett etiskt regelverk för domare samt att principerna varken skulle göras till föreskrift eller läggas till grund för disciplinärt ansvar. Även beträffande detta dokument anges att syftet med detta dels är att främja att domarna uppträder på ett sätt som skapar förtroende för domstolarna och

⁶² Adelswärd, Thed, *Ordföranden har ordet. Förslaget till etiska regler för domare*, ur *Tidskrift för Sveriges Domareförbund* 2/2008, s. 6.

⁶³ Adelswärd (2008) a.a. s. 10.

deras avgöranden, dels att vara vägledande för vad som utgör god domarsed. Utkastet skickades ut på remiss och antogs 2010 – efter vissa justeringar – vid Den norske Dommerforeningens årsmöte samt av styrelserna för Tekna och Domstoladministrasjonen.

Etiske prinsipper for dommeratferd består av 15 punkter. Dessa gäller både inom och utom den dömande verksamheten. I den första punkten uppställs det grundläggande kravet på en domare. Där stadgas att en domare ska uppträda i enlighet med lagen, rättsordningen och god domarsed samt så att han eller hon genom sitt uppträdande främjar allmänhetens förtroende för domstolarna. Efterföljande punkter rör principer om oavhängighet, opartiskhet, integritet, likabehandling, korrekt uppträdande, utformning av rättsliga avgöranden, diskretion, kompetens, effektivitet, yttrandefrihet m.m. och domarens förhållande till media. Punkten 13 stadgar bl.a. att en domare också utanför tjänsten ska söka uppträda på så sätt att beteendet inte inverkar skadligt på respekten för eller förtroendet för domstolarna. I punkten 15 finns en bestämmelse om att en domare som får kännedom om att en kollega gjort sig skyldig till en överträdelse av en etisk regel bör ta upp detta på ett passande sätt och gripa in om överträdelsen är väsentlig.

Den norske Dommerforeningens styrelse beslutade att bilda en kommitté om domareetik. Syftet är att kommittén ska stimulera till diskussion om domareetiska frågor inom föreningen och i domstolarna. Kommittén ska vidare kunna bistå domare med vägledning i etiska frågor.

5.2.6 Tyskland

Inom det tyska domareförbundet förs diskussioner om etiska riktlinjer för domare.⁶⁴ Förbundet har utarbetat ett flertal dokument men ännu inte ett sammanhållet etikdokument.⁶⁵ Det tyska domareförbundet inrättade år 2007 en arbetsgrupp för att arbeta med frågan om domaretik.⁶⁶ Gruppens uppgift är att få till stånd en bred etikdiskussion bland medlemmarna. Vikten av att uppmärksamma de problem som en domare ställs inför i sin vardag betonas i den tyska diskussionen.⁶⁷

Även på delstatsnivå pågår arbete med frågan om domaretik. En arbetsgrupp bestående av domare från Schleswig-Holstein presenterade i maj 2007 ett dokument benämnt *Säulen richterlichen Handelns – Gedanken zu einer Ethik richterlichen Verhaltens*.⁶⁸ Av dokumentets förord framgår att arbetsgruppen inte ville åstadkomma en samling av domaretiska påbud eller förbud. Därför innehåller dokumentet inga riktlinjer utan består i stället av etiska frågor som domaren har att uppmärksamma. Dokumentet överlåter åt läsaren att ge svaret på frågorna.

Frågorna är indelade i fem avsnitt som tar sikte på domarens förhållningssätt till medborgarna, offentligheten, rättskipningen, rättsväsendet och domarkap-pan. Som exempel på vad dokumentet innehåller kan nämnas en uppsättning av frågor som en domare bör ställa sig innan han eller hon åtar sig en styrelse-

⁶⁴ Titz, Andrea, *Richterliche Ethik – Wie gefährlich ist die Schriftlichkeit?*, DRiZ 12/7 2009.

⁶⁵ Sandgren (JT 2009-10) a.a. s. 755.

⁶⁶ Kreth, Elisabeth, *Zur Ethik richterlichen Verhaltens*, Vortrag 2008, s. 5.

⁶⁷ Sandgren (JT 2009-10) a.a. s. 755.

⁶⁸ http://www.deontologiejudiciaire.umontreal.ca/fr/codes/%20enonces/%20deonto/documents/code_allemande.pdf

post i en lokal välgörenhetsförening. Domaren bör då bl.a. beakta om rollen som styrelseledamot inverkar negativt på hans eller hennes opartiskhet. Vidare bör domaren ställa sig frågan om han eller hon har blivit ombedd att åta sig uppdraget för att föreningen ska kunna dra nytta av domaryrkets prestige och därmed få ökade donationer.

5.2.7 USA

I USA utarbetades det första dokumentet om domaretik redan år 1924. Det finns olika riktlinjer för olika slag av anställda i domstolarna.⁶⁹ Som exempel kan nämnas *Code of Conduct for United States Judges*.⁷⁰ Dokumentet antogs 1973 och har sedan reviderats vid flera tillfällen. Den senaste lydelsen gäller från juni 2011.

Uppförandekoden innehåller olika ”canons” om integrity, independence, impartiality, diligence, extrajudicial activities och political activity. Till varje canon finns en kommentar. Av koden framgår att inte varje överträdelse av den ska leda till disciplinärt ansvar.

5.2.8 Österrike

Den 8 november 2007 beslutade sig de österrikiska domarna för att anta *Welser Ethikerklärung* eller *The Wels declaration of ethics*. Dokumentet innehåller tio artiklar – skrivna i vi-form – som ska vägleda domarna i arbetet. Utöver stadganden om domaruppgiften innehåller deklarationen även en artikel som rör domarens beteende utanför tjänsten. Enligt denna ska en domare bl.a. noga skärskåda om

⁶⁹ Sandgren (JT 2009-10) a.a. s. 756.

⁷⁰ <http://www.uscourts.gov/rulesandpolicies/codesofconduct/codeconductunitedstatesjudges.aspx>

domarens handlingar eller uttalanden kan äventyra eller ifrågasätta dennes trovärdighet.

6 Olaus Petri Domarregler

6.1 Tillkomst

Olaus Petri anses vara den förste representanten för svensk juridisk doktrin. Domarreglerna är hans mest kända juridiska verk. Olaus Petri ville med dessa inskräpa hur allvarlig och viktig domargärningen är. Han ville reformera förutom den svenska kyrkan även historieskrivningen och juridiken.⁷¹

Inom den rättshistoriska forskningen råder olika uppfattningar om den exakta tidpunkten för när domarreglerna sammanställdes men det har sannolikt skett omkring år 1540.⁷² Det äldsta bevarade utdraget ur domarreglerna är från 1551.⁷³ Trots att domarreglerna inte finns bevarade i originalhandskrift anser man inom rättsvetenskapen att Olaus Petri är upphovsman till i vart fall huvuddelen av reglerna.⁷⁴

Den version av domarreglerna som finns i lagboken bifogades år 1616 som en inledning till en av Ericus Schroderus⁷⁵ från tyska till svenska utgiven översättning av ett verk vars svenska titel blev Rättegångs oordning.⁷⁶ Från 1635 togs domarreglerna med i de nya upplagorna av Kristoffers landslag och Magnus

⁷¹ Inger, Göran, *Olaus Petri i rättshistoriens ljus*, ur Olaus Petri – den mångsidige svenske reformatorn. Nio föredrag om Olaus Petri utgivna av Carl F Hallencreutz och Sven-Ola Lindeberg, Uppsala 1994, s. 169 och 171 f.

⁷² Inger a.a. s. 171.

⁷³ Holmbäck, Åke, *Våra domarregler*, ur Festskrift tillägnad Axel Hägerström, Uppsala 1928, s. 267.

⁷⁴ Se Inger a.a. s. 169 och Ylikangas, Heikki, *Domaren i Olaus Petris vågskål*, ur Retfærd nr. 52, 14. årgång 1991, s. 93.

⁷⁵ Ericus Schroderus var vid den tiden Stockholms slottssekreterare.

⁷⁶ Ylikangas a.a. s. 93.

Erikssons stadslag.⁷⁷ När 1734 års lag för första gången skulle tryckas, beslöts att domarreglerna skulle bifogas som ”tillförne alltid vanligt varit”. Alltsedan dess har det varit praxis att ta med dem i senare utgåvor av lagboken.⁷⁸ Det har under årens lopp framförts förslag om att domarreglerna skulle tas in i lag men så har aldrig skett.⁷⁹ Trots detta har reglerna i tidigare praxis ansetts som gällande rätt.⁸⁰

Även före tillkomsten av Olaus Petri Domarregler hade det funnits samlingar med rättsliga och etiska grundsatser som syftade till att ge vägledning åt domare i deras dömande verksamhet. De riktlinjer som ingår i företalen till Jydske lov 1241 och Upplandslagen 1296 samt en regelsamling i en handskrift, som även innehåller Västgötalagen, utgör exempel på sådana samlingar. Dessa regelsamlingar var starkt påverkade av den kanoniska rätten. Det går dock inte att påvisa någon direkt påverkan från de medeltida regelsamlingarna på Olaus Petri Domarregler. I stället utgör den romerska rätten, bibeln och den kanoniska rätten, de medeltida svenska lagarna samt sentenser, ordspråk och sedvanerätt de viktigaste källorna för domarreglerna.⁸¹

⁷⁷ Inger a.a. s. 172.

⁷⁸ Not 1 till Olaus Petri Domarregler.

⁷⁹ 1986/87 års riksdag, Motion nr Ju 407 och Justitiekanslens betänkande 25 s. 5.

⁸⁰ Munktel, Henrik, *Domarreglerna i praxis före 1734 års lag*, ur Svensk Juristtidning 1939, s. 516 f. och 522.

⁸¹ Inger a.a. s. 172.

Det finns ytterligare exempel från äldre tid på domaretiska riktlinjer liknande Olaus Petri Domarregler. Här ska nämnas *Things Necessary to be Continually had in Remembrance* som nedtecknades av Sir Matthew Hale i England på 1660-talet.⁸²

6.2 Innehåll

Uttryckssättet i domarreglerna präglas av Olaus Petri religiösa övertygelse. Han ville påminna domarna om deras ansvar inför Gud.⁸³ Enligt Olaus Petri har domaren sitt ämbete av Gud och domaren ska tänka på att han är en Guds befallningsman. Vidare ska domaren besinna att domarämbetet är insatt för den menige mans bästa och inte för domarens eget bästa. Det har inom rättsvetenskapen anförts att Olaus Petri författade domarreglerna som ett angrepp på de missförhållanden som han hade upptäckt i svensk domstolspraxis.⁸⁴ På Olaus Petri tid var det vanligt förekommande att döma människor till döden för att sedan låta de dömda köpa sig fria genom att betala höga böter (sakören). Olaus Petri hade själv dömts till döden men köpt sig fri. I domarreglerna framkommer Olaus Petri kritik mot systemet med utdömande av sakören.⁸⁵ Här riktar reglerna en udd mot statsmakten.⁸⁶ Syftet med domarreglerna var att skydda den menige man från godtycke och hårdhet i rättstillämpningen och den oskyldige från att dömas för brott som han inte begått.⁸⁷

⁸² Bingham, Tom, *The Rule of Law*, 2010, s. 20 f. Hale var "Chief Justice" av "King's Bench" 1671-1676.

⁸³ Inger a.a. s. 181.

⁸⁴ Ylikangas a.a. s. 94.

⁸⁵ Inger a.a. s. 181.

⁸⁶ Schmidt, Gerhard, *Die Richterregeln des Olavus Petri, Ihre Bedeutung im allgemeinen und für die Entwicklung des schwedischen Strafprozeßrechts vom 14. bis 16. Jahrhundert*, Göttingen 1966, s. 79 ff.

⁸⁷ Holmbäck a.a. s. 274.

Olaus Petri Domarregler består av en inledning, 43 punkter och en slutvers. Rubriken till reglerna lyder *Några allmänna regler, där en domare skall sig alldeles efter rätta*. Texten är ålderdomlig och ibland svårbegriplig. Punkterna skiljer sig inbördes mycket åt i stilen. Vissa är till sin karaktär sådana att de skulle kunna vara hämtade ur en predikan medan andra består av mycket kortfattade tänkespråk. Vidare förekommer det många upprepningar. Det är därför möjligt att domarreglerna ursprungligen har bestått av varandra oberoende delar som senare fogats samman.⁸⁸

Domarreglerna inleds med ett stycke och ett antal punkter som behandlar en domares ämbete och de etiska regler som en domare ska iaktta när han utövar sitt yrke. Den omständigheten att Olaus Petri placerat stadgandena om domarämbetet och de etiska reglerna först i samlingen visar på den vikt som han lade vid de etiska grundsatserna.⁸⁹ Därefter följer ett antal korta ordspråk. Efter ytterligare ett avsnitt som har karaktär av en predikan kommer punkter som handlar om processrättsliga regler. Avslutningsvis följer några ordspråk och en slutvers.

Olaus Petri Domarregler kan delas in i olika undergrupper enligt uppställningen nedan, där varje undergrupp exemplifieras med en eller flera domarregler. I uppställningen återges endast delar av reglerna och språket har moderniserats.⁹⁰

⁸⁸ Holmbäck a.a. s. 268.

⁸⁹ Inger a.a. s. 176.

⁹⁰ Redogörelsen bygger delvis på den uppställning som finns intagen i den enkät som skickades ut som ett led i ett examensarbete vid Lunds universitet, Juridiska institutionen. Se Eriksson, Katarina, *Traditionell domaretik i ett aktuellt perspektiv*, VT 1997.

Ideal för domaren

- Domarämbetet är insatt för den menige mans bästa och inte för domarens bästa (Domarregel nr 3).
- Domaren ska hålla sig informerad om vad lagen innebär. Lagen ska vara honom för en rättelse (Domarregel nr 1 och 6). Reglerna uttrycker principerna om jura novit curia och att domaren ska döma efter lagarna.
- En god och beskedlig (förständig) domare är bättre än god lag eftersom han alltid kan laga efter lägligheten (omständigheten) (Domarregel nr 8). Regeln uttrycker en princip om domarens rätt att göra bedömningar.
- Domaren ska inte ta emot mutor (Domarregel nr 39).

Domaren och lagtillämpning

- All lag bör med beskedlighet driven varda (brukas med förståndighet) (Domarregel nr 10).
- Domaren ska ta hänsyn till lagstiftarens syfte med lagen (Domarregel nr 12).

Domarens beteende i rätten

- Domaren ska tala saktmodeligen (lugnt, milt) med dem som komma för rätten (Domarregel nr 22).
- När domaren sitter för rätta ska han inte vara vred på någon part (Domarregel nr 23).

- Domaren ska inte vara för hastig till att döma, förrän han saken väl begrundat haver (Domarregel nr 24).
- Domaren ska söka förlika parterna (Domarregel nr 28).

Bevisfrågor

- Domaren ska vid tvivel om en tilltalads skuld hellre fria än fälla (Domarregel nr 31).
- Domaren ska fria vid otillräckliga bevis (Domarregel nr 33-35).

Domaren och domen

- Lika brott kräver lika straff (Domarregel nr 21). Regeln uttrycker principen om likhet inför lagen.

Som framgår av uppställningen ovan är vissa av domarreglerna tidlösa och har bäring även på dagens förhållanden. Det är därför tänkbart att några av domarreglerna skulle kunna tjäna som utgångspunkt vid en diskussion om moderna etiska riktlinjer för domare. Det kan här nämnas att Svea hovrätt, i inledningen till sin promemoria om bemötandet i rättssalen, hänvisar till en av Olaus Petri Domarregler som bevis för att bemötandefrågor inte är något nytt.⁹¹

⁹¹ Svea hovrätt, *Bemötandet i rättssalen*, 2010-09-13, s. 1.

7 Bestämmelserna om domareden och om domarjäv

7.1 Inledning

Rättegångsbalken innehåller en del bestämmelser som är av både rättslig och etisk natur. Här åsyftas framför allt de i kapitel 4 intagna bestämmelserna om domareden och om domarjäv. Enligt 41 § förvaltningsprocesslagen gäller bestämmelserna i 4 kap. rättegångsbalken om jäv mot domare även för dem som handlägger mål enligt förvaltningsprocesslagen.

7.2 Domareden

Den nuvarande domareden, som finns i 4 kap. 11 § första stycket rättegångsbalken, är en central etisk norm och lyder enligt följande.

Jag N.N. lovar och försäkrar på heder och samvete, att jag vill och skall efter mitt bästa förstånd och samvete i alla domar rätt göra, ej mindre den fattige än den rike, och döma efter Sveriges lag och laga stadgar; aldrig lag vränga eller orätt främja för släktskap, svågarskap, vänskap, avund, illvilja eller räddhåga, ej heller för mutor och gåvor eller annan orsak, under vad sken det vara må; ej den saker göra, som saklös är, eller den saklös, som saker är. Jag skall varken förr, än domen avsäges, eller sedan uppenbara dem, som till rätta gå, eller andra de rådslag rätten inom stängda dörrar håller. Detta allt vill och skall jag som en ärlig och uppriktig domare troget hålla.

En domare ska innan han eller hon tjänstgör avlägga denna ed.⁹² Det förhållandet att en person tjänstgjort som domare utan att ha avlagt ed bör dock sannolikt inte kunna medföra att avgörandet blir ogiltigt eller att det ska undanröjas.⁹³

I Sverige används i dag officiella eder endast inom domstolsvärlden.⁹⁴ Under årens lopp har frågan om domaredens bestånd och lydelse diskuterats. Processkommissionen uttalade att det inskräpande av domaransvaret, som edens högtidliga avläggande innebar, var ägnat att väcka en klar insikt om de allvarliga förpliktelser domarkallets utövning ålägger och därmed befrämja en tillförlitlig rättsskipning. Det var därför inte lämpligt att ta bort kravet på att lekmanadomare skulle avlägga ed. Kommissionen kom fram till att eftersom eden borde behållas för lekmanadomare måste den också behållas för ämbetsdomare, trots att eden för så gott som alla andra ämbetsmän hade blivit upphävd.⁹⁵

Frågan om domareden ska finnas kvar har också övervägts av Domarlagsutredningen. Utredningen kom fram till att domareden har ett sådant symboliskt och praktiskt värde, genom att t.ex. inbjuda till en diskussion om innebörden av domarsysslan, att den bör finnas kvar men moderniseras.⁹⁶

⁹² Se bl.a. 4 kap. 11 § rättegångsbalken och 28 § andra stycket lagen om allmänna förvaltningsdomstolar.

⁹³ Fitger, Peter, *Om eder*, ur Festskrift till Per Olof Bolding, Stockholm 1992, s. 147.

⁹⁴ SOU 2011:42 s. 269.

⁹⁵ SOU 1926:32 s. 144.

⁹⁶ Enligt förslaget ska domareden tas in i 6 kap. 5 § lagen om domstolar och domare med följande lydelse: ”Jag N.N. ska utöva mitt domarämbete enligt grundlag och lag. Jag ska döma efter mitt bästa förstånd och samvete. Jag ska respektera allas likhet inför lagen. Jag ska sträva efter sanning och rätt. Detta lovar och försäkrar jag på heder och samvete.”(SOU 2011:42 s. 26 och 271-275).

Den äldsta svenska domareden finns i Uppsala stadga av år 1344.⁹⁷ Nuvarande lydelse av domareden ansluter till innehåll och form ganska nära till en domared som påbjöds genom ett kungligt brev den 11 februari 1687. Den eden grundade sig i sin tur på domareden i kung Kristoffers allmänna landslag.⁹⁸ Domareden fördes över från gamla rättegångsbalken med endast vissa formella jämkningar.⁹⁹ Hänvisningen till ”Guds lag” togs bort år 1959.¹⁰⁰ Före år 1976 avgavs eden ”inför Gud och den allsmäktige och vid hans heliga ord”. Fr.o.m. detta år ersattes det religiösa inslaget med att eden avges på heder och samvete. Då upphävdes också de då gällande bestämmelserna om särskilt tillstånd att avlägga ed utan religiöst inslag.¹⁰¹

Domareden är skriven på ett ålderdomligt språk och innehåller språkliga svårigheter. Ett exempel är uttrycket ”ej den saker göra, som saklös är”. Härmed avses att domaren inte ska fälla en person till ansvar som är oskyldig. Även näst sista meningen innehåller en språklig svårighet. Meningen kan missförstås på så sätt att man tror att den innebär att man inte får skvallra om vilka som uppträder som parter inför domstolen. I stället betyder meningen att domaren förbinder sig att aldrig – varken innan domen meddelas eller senare – tala om för parterna eller andra vad som sagts under rättens enskilda överläggning.¹⁰²

⁹⁷ Sunnqvist, Martin, *Domareden och dess religiösa inslag*, ur Rätt, religion och politik. Ett rättshistoriskt seminarium tillägnat Magnus Sjöberg, Stockholm 2008, s. 86.

⁹⁸ Fitger (1992) a.a. s. 146.

⁹⁹ Fitger, Peter, *Rättegångsbalken*, Norstedts juridik, 4:11.

¹⁰⁰ NJA II 1959 s. 104 och Fitger (Rättegångsbalken) a.a. 4:11.

¹⁰¹ Prop. 1975/76 s. 64 och Fitger (Rättegångsbalken) a.a. 4:11.

¹⁰² Fitger (1992) a.a. s. 146 och (Rättegångsbalken) a.a. 4:11.

Domareden konstituerar inte någon tystnadsplikt utan bör ses endast som en erinran om den tystnadsplikt som gäller enligt offentlighets- och sekretesslagen.¹⁰³ Straffansvar för brott mot tystnadsplikten finns intaget i 20 kap. 3 § brottsbalken. Ett brott mot enbart ett genom domareden avgett löfte bör emellertid inte i något hänseende kunna leda till straff eller annan påföljd.¹⁰⁴

7.3 Domarjäv

Bestämmelser om domarjäv finns i 4 kap. 13 § rättegångsbalken. Paragrafen innehåller dels en uppräkningslista av ett antal särskilt angivna förhållanden som medför att en domare är jävig att handlägga ett mål (punkterna 1-9), dels en allmänt hållen bestämmelse – en generalklausul – (punkten 10).¹⁰⁵

I punkten 1 stadgas att domaren är jävig att handlägga mål om han själv är part eller annars har del i saken eller av dess utgång kan vänta synnerlig nytta eller skada. Bestämmelsen avser således domarens relation till själva saken. Punkten 2 reglerar s.k. skyldskapsjäv. Punkten 3 kombinerar de jäv som regleras i punkterna 1 och 2. I punkten 4 finns bestämmelsen om ställföreträdarjäv. Punkten 5 kombinerar jäven i punkterna 1, 2 och 4. Enligt punkten 6 är domaren jävig om han är parts vederdeloman. Det föreligger dock inte en jävssituation om parten ”sökta sak med” domaren för att göra honom jävig. Enligt punkten 7 är domaren jävig om han i annan rätt såsom domare eller befattningshavare fattat beslut, som rör saken, eller hos annan myndighet än domstol eller såsom skiljeman tagit befattningsbeslut därmed. I punkten 8 stadgas att domare är jävig vid hu-

¹⁰³ Prop. 1979/80:2 *Regeringens proposition med förslag till sekretesslag m.m.*, Del A, s. 311.

¹⁰⁴ Fitger (1992) a.a. s. 147.

¹⁰⁵ En utförlig genomgång av frågan om domarjäv finns i Eva Tibys avhandling *Domarjäv*, Stockholm 1993.

vudförhandling i brottmål om han före denna huvudförhandling har prövat frågan om den tilltalade har begått gärningen. Vidare är en domare enligt punkten 9 jävig om han i saken såsom rättegångsombud fört parts talan eller biträtt part eller vittnat eller varit sakkunnig.

Punkten 10 innehåller som ovan nämnts en generalklausul. Enligt bestämmelsen är en domare jävig att handlägga mål om det annars föreligger någon särskild omständighet som är ägnad att rubba förtroendet till hans eller hennes opartiskhet i målet. Med uttrycket ”ägnad” att rubba förtroendet för domarens opartiskhet menas att frågan ska bedömas efter en objektiv måttstock. För den objektiva opartiskheten ska således frågan om domaren ”känner sig” jävig i princip inte ha någon betydelse.¹⁰⁶

Av betydelse för tolkningen av generalklausulen är artikel 6.1 Europakonventionen som stadgar rätten till en rättvis rättegång. Som redogjorts för tidigare innefattar stadgandet en rätt till ”en oavhängig och opartisk domstol”. Europadomstolen har tolkat bestämmelsen som dels ett krav på subjektiv opartiskhet, dels ett krav på objektiv opartiskhet. Med subjektiv opartiskhet avses att varje domare rent faktiskt ska döma opartiskt mellan parterna, dvs. en domare får inte ha haft en personlig övertygelse eller ha handlat på ett sätt som inneburit att hans eller hennes opartiskhet kan ifrågasättas. Objektiv opartiskhet innebär att det för en objektiv betraktare inte får föreligga något tvivel om domstolens opartiskhet.¹⁰⁷ Med hänsyn härtill är det inte tillräckligt att en part saknar förtroende för domaren utan det måste finnas en rimlig grund för partens åsikt.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Fitger (Rättegångsbalken) a.a. 4:13.

¹⁰⁷ Fitger (Rättegångsbalken) a.a. 4:13.

¹⁰⁸ NJA 2010 s. 274 (Pirate Bay-målet).

Europadomstolen betonar således vikten av de intryck som en objektiv utomstående bedömare får – ”justice must not only be done, it must also be seen to be done”.¹⁰⁹ Europadomstolen har meddelat ett flertal avgöranden angående domarjäv.¹¹⁰

Högsta domstolen har tolkat generalklausulen så att den, fastän den handlar om partiskhet, även måste omfatta annan särskild omständighet som inverkar på domarens oberoende i målet.¹¹¹ I rättsfallet definierade Högsta domstolen partiskhet som att domaren låter partsställningen påverka utgången av målet. Om domaren skulle vara beredd att döma på samma sätt trots att partsställningen varit den omvända, är domaren således inte partisk. Domaren får naturligtvis inte heller framstå som partisk. Enligt Högsta domstolen avses med oberoende eller oavhängighet att domaren varken får ha sådana bindningar, eller sådan nytta eller sådant obehag av en viss utgång i målet, att det påverkar domarens ställningstagande. Högsta domstolen uttalade i det aktuella fallet att den omständigheten att en domare inför rättegången har en åsikt om en rättsfråga som är aktuell i målet inte medför att domaren är partisk, om han är beredd att följa sin övertygelse oberoende av vem som gynnas av tillämpningen. För att domaren dessutom ska vara oberoende krävs att han är beredd att utan si-doblickar ompröva sin åsikt, om målet ger anledning till detta.

Under punkten 10 faller jäv på grund av bl.a. anställningsförhållanden, uppenbar ovänskap och nära vänskapsförbindelse. Vidare faller under punkten 10

¹⁰⁹ Se t.ex. *Sramek mot Österrike*, avgjort den 22 oktober 1984, § 42 och Sandgren, Claes, *Domarjäv*, ur *Juridisk Tidskrift* 2009-10 s. 318.

¹¹⁰ Se t.ex. *Procola mot Luxemburg*, avgjort den 28 september 1995, se SvJT 1995 s. 773 och *AB Kurt Kellerman mot Sverige*, avgjort den 26 oktober 2005, se SvJT 2005 s. 90.

¹¹¹ NJA 2010 s. 274.

den omständigheten att domaren har ”en lika sak” i en annan domstol. Ett annat exempel som i vissa fall kan aktualisera jäv enligt punkten 10 är om domaren deltar i handläggningen mot flera i samma brottmål tilltalade där målet inte avgörs i ett sammanhang.¹¹²

Utöver de i lag reglerade jäven finns s.k. delikatessjäv, varmed avses omständigheter som inte utgör jäv enligt lagregleringen men likväl kan vara besvärande.¹¹³ En sådan omständighet kan vara att domaren är närmare bekant med ena parten och eventuellt umgås med denne utan att domaren och parten för den skull har ett så nära vänskapsband att det av denna anledning föreligger jäv enligt punkten 10. Det förekommer då att en domare ber en kollega att ersätta honom eller henne trots att det inte formellt sett föreligger jäv.¹¹⁴ Detta förfaringssätt kan vara lämpligt ibland. En domare bör dock undvika att lättvindigt ”jäva ut sig”. Inte heller får en domare av ”serviceskäl” eller bekvämlighetsskäl falla undan för ogrundade önskemål eller påtryckningar från parter om byte av domare.

De i 4 kap. 13 § rättegångsbalken stadgade jäven är tvingande och obligatoriska.¹¹⁵ Enligt 4 kap. 14 § första stycket rättegångsbalken är en domare skyldig att självmant underrätta parterna om en omständighet som kan antas utgöra jäv mot honom eller henne. En domare kan överlåta åt rätten att avgöra jävsfrågan

¹¹² Fitger (Rättegångsbalken) a.a. 4:13. I Hellners, Trygve och Malmqvist, Bo, *Förvaltningslagen med kommentarer*, andra upplagan, Vällingby 2007, s. 146 ff., redogörs utförligt för tillämpningen av förvaltningslagens generalklausul om jäv.

¹¹³ Ekelöf, Per Olof och Edelstam, Henrik, *Rättegång. Första häftet*, åttonde upplagan, Stockholm 2002, s. 150 och Sandgren, Claes, *Domares jäv och skiljemans obehörighet*, ur SvJT 2010 s. 689.

¹¹⁴ Ekelöf-Edelstam a.a. s. 150.

¹¹⁵ Ekelöf-Edelstam a.a. s. 150.

och frågan får då avgöras genom ett formligt beslut.¹¹⁶ Domaren är således skyldig att upplysa parterna även om sådana förhållanden som vid en senare prövning inte kan anses grunda jäv. Av andra stycket framgår att om part vill göra jäv mot domare ska han eller hon göra framställning därom första gången parten för talan i målet, sedan han eller hon fick kännedom om att domaren sitter i rätten eller annars tar befattning med målet eller, om den omständigheten som jävet grundar sig på då inte var känd för parten, sedan han eller hon fick sådan kännedom. Om parten underlåter detta är hans eller hennes rätt att framställa invändningen förfallen.

När en fråga om jäv uppstått är huvudregeln att den domare som berörs bör avstå från handläggning av dels målet, dels jävsfrågan. Av 4 kap. 15 § rättegångsbalken stadgas – som en undantagssituation – att domaren får vidtaga åtgärd, som inte utan synnerlig olägenhet kan skjutas upp och inte innefattar avgörande av målet. Vidare följer av samma bestämmelse att domaren undantagsvis får delta i prövningen av jävsfrågan om rätten inte utan honom är domför och annan domare inte utan tidsutdräkt kan sättas i hans ställe. I SOU 2011:42 föreslås att en bestämmelse införs, 4 kap. 16 § rättegångsbalken, enligt vilken den som är jävig att handlägga ett mål inte heller får vidta åtgärder som påverkar hur målet fördelas. Om samtliga domare vid domstolen är jäviga får enligt förslaget dock den domare som leder arbetet vid domstolen förordna domare vid annan domstol att handlägga målet.¹¹⁷

¹¹⁶ Wennergren, Bertil, *Förvaltningsprocesslagen m.m. En kommentar*, femte upplagan, Stockholm 2005, s. 405.

¹¹⁷ SOU 2011:42 s. 41 f. och 240-242.

Som anförts i inledningen har domarna under senare decennier fått ökad makt i samhället. Detta har medfört att det kan ställas högre krav på framför allt deras opartiskhet. Jävsinvändningar mot domare tenderar nu också att bli vanligare.¹¹⁸ Tillämpningen av jävsreglerna är dock sällan föremål för prövning hos prejudikatinstanserna. Det är därmed svårt att bygga bedömningen i ett enskilt fall om vad som utgör jäv på en klarläggande rättslig grund.

Under senare tid har det emellertid meddelats några avgöranden i jävsfrågor av de högsta instanserna. Högsta domstolen fann i ett mål som gällde åtal för medhjälp till brott mot upphovsrättslagen att två hovrättsledamöters engagemang i intresseföreningar med anknytning till saken och, beträffande den ena, lagstiftningsarbete inte utgjorde jäv.¹¹⁹ Svea Hovrätt hade i samma mål prövat en jävsinvändning mot den rådman som dömt vid tingsrätten och bl.a. kommit fram till att dennes engagemang i intresseföreningar inte utgjorde jäv.¹²⁰

Ett fall från dåvarande Regeringsrätten (nu Högsta förvaltningsdomstolen) rörde frågan om en vid Skatteverket anställd tjänsteman, som var tjänstledig för att arbeta som adjungerad ledamot i kammarrätten, varit jävig när hon deltagit i ett beslut att avslå en begäran om muntlig förhandling i ett skattemål om särskilda tvångsåtgärder mot ett bolag, där Skatteverket var bolagets motpart. Regeringsrätten konstaterade bl.a. att den adjungerade ledamotens tidigare tjänstgöring hos Skatteverket avsåg annan verksamhet än sådan som var aktuell i målet hos kammarrätten och att hon arbetat på annat håll i landet än den enhet hos Skatteverket som förde talan i målet. Vidare noterade domstolen att le-

¹¹⁸ Sandgren (2009-10-09) a.a.

¹¹⁹ NJA 2010 s. 274.

¹²⁰ Svea hovrätts beslut 2009-06-25, mål nr B 4041-09.

damoten inte deltog när målet senare avgjordes genom dom. Regeringsrättens majoritet ansåg därför att det inte förelåg jäv.¹²¹ En ledamot var skiljaktig och ansåg att det förelåg sådan särskild omständighet som var ägnad att rubba förtroendet till domarens opartiskhet i målet.¹²²

Högsta förvaltningsdomstolen har även i ett resningsärende prövat frågan om det förelegat jäv när en från Skatteverket tjänstledig tjänsteman deltagit i handläggningen av ett skattemål. I det aktuella fallet hade ledamoten deltagit i kammarrättens slutliga avgörande. Högsta förvaltningsdomstolen konstaterade att omständigheterna jämfört med ovan angivet fall var annorlunda. I det aktuella fallet fann domstolen att det hade förelegat jäv eftersom ledamotens deltagande i det slutliga avgörandet, objektivt sett, skulle kunna ha rubbat tilltron till domstolen och till att målet handlagts på ett opartiskt sätt.¹²³

¹²¹ RÅ 2009 ref. 8.

¹²² I *Domares jäv och skiljemans obehörighet*, ur SvJT 2010 s. 689-713 kommenterar Claes Sandgren – ur bl.a. ett europarättsligt perspektiv – detta rättsfall och några andra mål där domstolar har prövat jävsinvändningar.

¹²³ Högsta förvaltningsdomstolens beslut 2011-03-15, mål nr 6002-10.

8 Anställningsfrågor och tjänsteansvar m.m.

8.1 Tillsynsmyndigheter

Riksdagens ombudsmän (JO) och Justitiekanslern (JK) utövar i egenskap av s.k. extraordinära tillsynsmyndigheter tillsyn över bl.a. domstolarna och domarna. JO är riksdagens företrädare medan JK utövar sin verksamhet på uppdrag av regeringen. Utöver att utöva tillsyn är en av JK:s huvuduppgifter att reglera skadeståndsanspråk mot staten, vilket därmed också rör anspråk grundade på verksamheten hos domstolarna. JO och JK iakttar, mot bakgrund av bestämmelsen i 11 kap. 3 § regeringsformen, återhållsamhet i sin tillsyn av domstolar och domare i frågor som gäller rättstillämpning i det enskilda målet. Enligt praxis ingriper JO och JK således mot domstolarnas bedömningar i rätts- och bevisfrågor endast när dessa är uppenbart oriktiga.¹²⁴

Det svenska tillsynssystemet med kontrollorgan som JO och JK är – med undantag av Finland – främmande för många andra länder. I andra länder är den vanliga lösningen i stället att lägga tillsynsuppgiften på ett Domarråd.¹²⁵

Statens ansvarsnämnd prövar frågor om t.ex. avskedande, åtalsanmälan och disciplinansvar för bl.a. domare. Nämnden tar upp anmälningar som görs av anställningsmyndigheten, JO eller JK men har inte någon egen initiativrätt eller eget tillsynsansvar. Nämnden prövar inte heller anmälningar från allmänheten utan enskilda, media och andra får vända sig till JO eller JK för att få en prov-

¹²⁴ *Rättssäkerheten i brottmål. Rapport från JK:s andra rättssäkerhetsprojekt*, Mölnlycke 2009, s. 43.

¹²⁵ Hirschfeldt och Wennerström a.a. s. 28.

ning. Nämnden är ingen domstol. Mot dess avgöranden kan en domare väcka talan i domstol.

8.2 Anställningstrygghet och skiljande från tjänsten

Regler om domarnas anställning finns i bl.a. regeringsformen, lagen om anställningsskydd (LAS), lagen om offentlig anställning (LOA) och lagen om fullmaktsanställning. Bestämmelser finns också i förordningarna med instruktion för de olika domstolarna.

Ordinarie domare utnämns av regeringen. Vid utnämningen ska avseende fästas bara vid sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet.¹²⁶ En ordinarie domare anställs med fullmakt.¹²⁷

Enligt 11 kap. 7 § första stycket regeringsformen får den som är ordinarie domare skiljas från anställningen endast – om man bortser från skyldighet att avgå med pension – om han eller hon genom brott eller grovt eller upprepat åsidosättande av skyldigheterna i anställningen har visat sig uppenbart olämplig att inneha anställningen. Syftet med bestämmelsen är att garantera ordinarie domares oberoende. Bestämmelsens andra stycke stadgar att den som har utnämnts till ordinarie domare får förflyttas endast till annan jämställd domaranställning och detta endast om det påkallas av organisatoriska skäl.

Bestämmelsen i 11 kap. 7 § regeringsformen och reglerna i lagen om fullmaktsanställning gäller inte för icke ordinarie domare. I stället regleras deras anställ-

¹²⁶ 11 kap. 6 § första och andra stycket regeringsformen.

¹²⁷ 3 § första stycket lagen om fullmaktsanställning. Domarlagsutredningen föreslår att lagrummet förs in som en bestämmelse i 17 kap. 2 § den nya lagen om domstolar och domare (SOU 2011:42 s. 32 och 167 f.).

ningsförhållanden av bl.a. 18 § LAS. Enligt denna bestämmelse får avskedande ske om arbetstagaren grovt har åsidosatt sina åligganden mot arbetsgivaren. Således saknar icke ordinarie domare det särskilt starka anställningsskydd som gäller för ordinarie domare enligt regeringsformen.

Högsta förvaltningsdomstolen prövar – efter talan av JO eller JK – frågor om en ledamot av Högsta domstolen ska skiljas eller avstängas från sin anställning eller vara skyldig att genomgå en läkarundersökning. Om en sådan talan avser en ledamot av Högsta förvaltningsdomstolen, prövas den av Högsta domstolen.¹²⁸ För övriga domare beslutar Statens ansvarsnämnd i dessa frågor efter anmälan av anställningsmyndigheten, JO eller JK.¹²⁹ Statens ansvarsnämnds beslut kan inte överklagas. Däremot kan ansvarsnämndens beslut bli föremål för en arbetsrättslig tvist genom att talan väcks mot nämndens beslut.¹³⁰ Om målet avser en ordinarie domare ska vid prövningen ordinarie domare ingå i domstolen.¹³¹

8.3 Disciplinansvar

LOA innehåller bestämmelser om disciplinansvar för offentliganställda. Bestämmelserna är tillämpliga på såväl ordinarie domare – med undantag för justitieråden – som icke ordinarie domare. Enligt 14 § första stycket LOA får en arbetstagare som uppsåtligen eller av oaktsamhet åsidosätter sina skyldigheter i

¹²⁸ 11 kap. 8 § andra och tredje stycket regeringsformen.

¹²⁹ Se bl.a. 15 § lagen om fullmaktsanställning, 55 § förordningen (1996:379) med hovrättsinstruktion, 53 § förordningen (1996:380) med kammarrättsinstruktion, 57 § förordningen (1996:381) med tingsrättsinstruktion och 47 § förordningen med förvaltningsrättsinstruktion.

¹³⁰ 17 § lagen om fullmaktsanställning och 43 § LAS.

¹³¹ 11 kap. 9 § regeringsformen.

anställningen meddelas disciplinpåföljd för *tjänsteförseelse*. Om felet med hänsyn till samtliga omständigheter är ringa får någon påföljd inte meddelas. Disciplinpåföljderna utgörs av varning och löneavdrag. Löneavdraget får göras för högst 30 dagar och per dag uppgå till högst 25 procent av daglönen.¹³²

Enligt 17 § LOA får disciplinpåföljd meddelas bara om arbetstagaren inom två år från förseelsen skriftligen har underrättats om vad som anförs mot honom. Om en gärning har prövats i straffrättslig ordning, får ett disciplinärt förfarande inledas eller fortsättas bara om gärningen, av någon annan orsak än bristande bevisning, inte har ansetts vara något brott.¹³³

Statens ansvarsnämnd beslutar i frågor om disciplinansvar för bl.a. domare.¹³⁴ Ansvarsnämndens beslut kan inte överklagas. Om en arbetstagare vill söka ändring i ett beslut om disciplinpåföljd kan han eller hon dock väcka talan inom tre veckor från den dag då klaganden fick del av beslutet.¹³⁵ Målet ska i sådant fall handläggas som arbetstvist.¹³⁶ Om målet avser en ordinarie domare ska vid prövningen ordinarie domare ingå i domstolen.¹³⁷

¹³² 15 § LOA.

¹³³ 18 § andra stycket LOA.

¹³⁴ 34 § LOA, 55 § förordningen med hovrättsinstruktion, 53 § förordningen med kammarrättsinstruktion, 57 § förordningen med tingsrättsinstruktion och 47 § förordningen med förvaltningsrättsinstruktion.

¹³⁵ 39 § LOA.

¹³⁶ 37 § LOA.

¹³⁷ 11 kap. 9 § regeringsformen.

8.4 Straff- och civilrättsligt ansvar

Det straffrättsliga ansvaret för domare finns reglerat i 20 kap. brottsbalken om tjänstefel m.m. Enligt 20 kap. 1 § första stycket brottsbalken döms den för *tjänstefel* som uppsåtligen eller av oaktsamhet vid myndighetsutövningen genom handling eller underlåtenhet åsidosätter vad som gäller för uppgiften. Påföljden är böter eller fängelse i högst två år. Om gärningen med hänsyn till gärningsmannens befogenheter eller uppgiftens samband med myndighetsutövningen i övrigt eller till andra omständigheter är att anse som ringa, ska inte dömas till ansvar. Av bestämmelsens andra stycke följer att om ett tjänstefelsbrott har begåtts uppsåtligen och är att anse som grovt, ska dömas för *grovt tjänstefel* till fängelse, lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömande av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningsmannen allvarligt har missbrukat sin ställning eller om gärningen för någon enskild eller det allmänna har medfört allvarligt förfång eller otillbörlig förmån som är betydande.

Enligt 20 kap. 2 § brottsbalken döms arbetstagare som tar emot, låter åt sig utlova eller begär muta eller annan otillbörlig belöning för *mutbrott* till böter eller fängelse i högst två år.¹³⁸ Detsamma gäller om arbetstagaren begått gärningen innan han erhöll anställningen eller efter det han slutat densamma. Är brottet grovt, döms till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

¹³⁸ Utredningen om mutor (Ju 2009:05) har i betänkandet *Mutbrott* (SOU 2010:38) föreslagit vissa ändringar i de straffrättsliga bestämmelserna. Betänkandet innehåller även ett förslag till *Svensk kod om gåvor, belöningar och andra förmåner i näringslivet* (se s. 29 ff. och 205 ff.). Enligt förslaget ska koden utgöra en del av näringslivets självreglering och den ska fastställas, förvaltas och utvecklas av Institutet Mot Mutor. Koden bör – enligt förslaget – ställa högre krav än de straffrättsliga bestämmelserna.

I 20 kap. 3 § brottsbalken finns bestämmelser om *brott mot tystnadsplik*. För sådant brott döms den som röjer uppgift som han är skyldig att hemlighålla enligt lag eller annan författning eller enligt förordnande eller förbehåll som har meddelats med stöd av lag eller annan författning. Även den som olovligen utnyttjar sådan hemlighet döms för sådant brott. Påföljden bestäms till böter eller fängelse i högst ett år. Om gärningen begås av oaktsamhet döms till böter. Om gärningen är ringa ska inte dömas till ansvar.

Beträffande domarna i de allmänna domstolarna finns specialregler för instansordningen avseende mål om tjänstefel.¹³⁹ Enligt 2 kap. 2 § första stycket rättegångsbalken tar således hovrätten som första domstol upp mål om ansvar och enskilt anspråk på grund av brott som i utövningen av tjänsten eller uppdraget har begåtts av domare i allmän underrätt. Beträffande samma måltyp är Högsta domstolen enligt 3 kap. 3 § första stycket rättegångsbalken första instans för brott begånget av justitieråd, hovrättsdomare och justitiesekreterare i Högsta domstolen. För justitieråd får talan väckas endast av JO eller JK.¹⁴⁰

I Sverige har vi således ett långtgående straffrättsligt ansvar för den enskilde domaren. CCJE ställer sig inte positiv till ett så långtgående ansvar. Som framgått under avsnittet om CCJE:s Opinion no. 3¹⁴¹ föredrar CCJE disciplinförfa-

¹³⁹ Domarlagsutredningen föreslår att dessa bestämmelser ska tas in i 3 kap. 2 och 3 §§ i den nya lagen om domstolar och domare (SOU 2011:42 s. 23).

¹⁴⁰ 11 kap. 8 § tredje stycket regeringsformen.

¹⁴¹ Opinion no. 3 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the principles and rules governing judges' professional conduct, in particular ethics, incompatible behaviour and impartiality punkterna 52 och 53.

rande framför straffrättsligt eller civilrättsligt ansvar för den enskilde domaren.¹⁴²

En domare kan också bli skyldig att ersätta skada som han eller hon vållar genom fel eller försummelse i tjänsten. Skadeståndsansvaret är dock mycket begränsat och inträder bara om det finns synnerliga skäl.¹⁴³

8.5 Bisysslor

Enligt 7 § LOA får en offentliganställd arbetstagare inte ha någon anställning eller något uppdrag eller utöva någon verksamhet som kan rubba förtroendet för hans eller någon annan arbetstagares opartiskhet i arbetet eller som kan skada myndighetens anseende. Bestämmelsen uppställer således ett förbud mot förtroendeskadliga bisysslor. Begreppet bisyssla omfattar i princip varje syssla – avlönad eller oavlönad – vid sidan av den anställning som får anses utgöra huvudanställningen.¹⁴⁴

Ordinarie domare ska på eget initiativ till arbetsgivaren anmäla vilka bisysslor de har.¹⁴⁵ Övriga offentliganställda arbetstagare ska på arbetsgivarens begäran lämna de uppgifter som behövs för att arbetsgivaren ska kunna bedöma arbets-

¹⁴² Även Jusek ställer sig kritiskt till det långtgående straffrättsliga tjänstefelsansvaret. Förbundet anser att straffrättsligt ansvar för tjänstefel endast bör komma i fråga vid uppsåt eller grov oaktsamhet. Enligt förbundet bör därför det straffsanktionerade ansvaret delvis ersättas med en utvidgad användning av disciplinära åtgärder (se *Ett rättsväsende i medborgarnas tjänst*, s. 9). Jusek har i skrivelser till Justitiedepartementet begärt att regeringen ska låta utreda förutsättningarna för tjänstefelsansvar för bl.a. domare (se skrivelse 2010-09-17).

¹⁴³ 4 kap. 1 § skadeståndslagen.

¹⁴⁴ Se t.ex. AD 1985 nr 69 och SOU 2000:80 *Offentligt anställdas bisysslor* s. 82 f.

¹⁴⁵ 7 d § LOA.

tagarens bisysslor.¹⁴⁶ Utöver bestämmelser om förtroendeskadliga bisysslor reglerar avtal mellan arbetsmarknadens parter s.k. arbetshindrande bisysslor och konkurrensbisysslor.¹⁴⁷

Det finns vidare bestämmelser i annan lagstiftning som förbjuder en domare att inneha vissa uppdrag. I 12 kap. 3 § rättegångsbalken uppställs ett förbud för bl.a. lagfaren domare i eller rättsbildad befattningshavare vid domstol att vara ombud om inte regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer ger tillstånd till det.¹⁴⁸ Beträffande dessa kategorier är det Domarnämnden som lämnar sådana tillstånd.¹⁴⁹ Ombudsförbudet gäller inte för den som, under tjänstledighet, i utbildningssyfte tjänstgör som biträde åt advokat. Enligt 4 kap. 6 § första stycket rättegångsbalken får bl.a. den som är lagfaren domare inte vara nämndeman. Vidare får enligt 19 kap. 8 § andra stycket föräldrabalken en lagfaren tjänsteman vid tingsrätt inte vara överförmyndare, ledamot i överförmyndarnämnd eller ersättare inom domsagan, om inte regeringen för särskilt fall gett tillstånd. En domare får inte heller vara konkursförvaltare, rådgivare åt konkursförvaltare, förlikningsman i konkurs eller rekonstruktör enligt lagen om företagsrekonstruktion.¹⁵⁰ Beträffande justitieråden stadgas att de inte får inneha eller utöva något annat ämbete.¹⁵¹

¹⁴⁶ 7 b § LOA.

¹⁴⁷ 1 kap. 15 och 16 §§ Allmänt löne- och förmånsavtal ("ALFA-T") och 9 § 2 Chefsavtalet.

¹⁴⁸ Förbudet avser även att vara rättegångsbiträde eller försvarare (12 kap. 22 § resp. 21 kap. 3 § tredje stycket RB).

¹⁴⁹ 1 § andra stycket 1 förordningen (2010:1793) med instruktion för Domarnämnden.

¹⁵⁰ 7 kap. 1 § andra stycket och 7 § andra stycket konkurslagen samt 2 kap. 11 § andra stycket lagen om företagsrekonstruktion.

¹⁵¹ 3 kap. 4 § första stycket rättegångsbalken respektive 3 § första stycket lagen om allmänna förvaltningsdomstolar.

I länder som Sverige, som präglas av en domarkultur med karriärsystem, är inställningen till uppgifter vid sidan av domaryrket mer liberal. I common law-länder finns traditionellt en mera restriktiv inställning i detta avseende.¹⁵²

En sammanställning över dåvarande Tjänsteförslagsnämndens praxis vid beslut om tillstånd enligt 12 kap. 3 § rättegångsbalken (att uppträda som ombud) och besked om tillåtligheten av bisysslor finns i SOU 1994:99 *Domaren i Sverige inför framtiden – utgångspunkter för fortsatt utredningsarbete*, Del B, bilaga 18. Vidare har Domstolsverket gett ut en promemoria med information om bisysslor, vilken bl.a. innehåller redogörelse för en del praxis.¹⁵³

8.6 Praxis och vägledande uttalanden

Inom ramen för ett par offentliga utredningar har strukturerade genomgångar gjorts av avgöranden i tillsyns- och ansvarsfrågor med huvudsaklig inriktning på domstolar och domare.¹⁵⁴ Redogörelserna innefattar referat avseende rätts-tillämpning hos Högsta domstolen, hovrätterna, Arbetsdomstolen, JO, JK och Statens ansvarsnämnd från slutet av 1960-talet fram till betänkandenas publicering. Inom ramen för detta uppdrag har gjorts en uppföljning av de ovan nämnda redogörelserna för tiden från år 2000 och framåt. Referaten har

¹⁵² Modéer a.a. s. 36.

¹⁵³ <http://doris.dom.se/upload/Utbildning/Kursmaterial/Introkurs,%20notarier/Information%20om%20bisysslor.pdf> (Länken avser en webbsida på Sveriges Domstolars intranät, Doris.).

¹⁵⁴ SOU 1994:99 *Domaren i Sverige inför framtiden – utgångspunkter för fortsatt utredningsarbete*, Del B, bilaga 16 och SOU 2000:99 *Domarutnämningar och domstolsledning*, Del B, del av bilaga 6.

sammanfogats – i en del fall efter viss redigering – i ett gemensamt dokument med titeln *God domarsed – om tjänsteansvar och tillsyn*.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Längre referat av beslut i ärenden hos Statens ansvarsnämnd t.o.m. år 1999 i frågor om disciplinansvar, åtalsanmälan eller avskedande beträffande domare finns i SOU 2000:99, Del B, bilaga 6 s. 233-270.

9 Sveriges Domareförbunds förslag till etiska regler för domare

Som anförts i inledningen har den svenske domaren varit tveksam inför en reglering av domareetik.¹⁵⁶ I Sverige har dock gjorts försök att utforma och anta etiska regler för domare. Ett arbetsutskott inom Sveriges Domareförbunds styrelse utarbetade ett förslag till etiska regler för domare, vilket presenterades år 1995. Förslaget upptog följande sex paragrafer med kommentarer.

§ 1 Det åligger en domare att döma under lagarna så länge som lagstiftningen håller sig inom ramen för mänskliga fri- och rättigheter såsom dessa utvecklats i bl a den europeiska människorättskonventionen och Förenta Nationernas deklaration om mänskliga fri- och rättigheter.

Kommentar: Regeln, som avses ha karaktär av portalstadgande, har inspirerats av och skall läsas i belysning av konstitutionsutskottets berömda memorial till ständerna av den 2 juni 1809 (KU 1809/10:1) där utskottet sökt bilda bl a en ”domare magt, sjelfständig under lagarne, men ej sjelfherrskande öfver dem”. Regeln har vidare inspirerats av 10 kap 5 § regeringsformen och förarbetena till den, prop. 1993/94:114 sid 15 ff och särskilt sid 19 m och sid 23 n ff, vari bl a hänvisningar görs till den tyska författningsdomstolens yttrande över Maastrichtfördraget.

¹⁵⁶ Modéer a.a. s. 36.

- § 2 Det åligger en domare att verka för och vaka över att de grundläggande fri- och rättigheterna upprätthålls i rättstillämpningen och i lagstiftningsarbetet.

Kommentar: Bestämmelsen går till en del in i § 1. Den har därutöver som adressat domaren som "lagstiftare" och regeltekniker men även domaren som kritisk granskare av remitterade lagförslag. Bestämmelsen avser också att erinra om att domaren har att beakta de förpliktelser Sverige iklätt sig i form av mellanstatliga avtal och numera, såvitt avser den europeiska människorättskonventionen, inkorporerat i svensk lag, se 2 kap 23 § regeringsformen och SFS 1994:219.

- § 3 Det åligger en domare att, med beaktande av allas likhet inför lagen, opartiskt skipa rätt utan hänsyn till ovidkommande förhållanden eller syften.

Kommentar: Innehållet i regeln kan – naturligtvis – till stora delar återfinnas i gällande rätt (se 11 kap 2 § regeringsformen och reglerna om jäv i processlagstiftningen). Vad regeln emellertid vill inskräpa är att domarens attityd till parterna aldrig får vara sådan att han eller hon kan misstänkas gå någons ärende. I detta ligger att domaren skall avvisa varje antydning till försök från part eller från företrädare för något utomstående organ – offentligt eller privat – att påverka henne eller honom och att domaren skall stålsätta sig mot uppiskade opinionsstormar.

- § 4 Det åligger en domare att även utanför sin yrkesutövning iaktta ett sådant uppträdande att han eller hon inte riskerar att förtroendet för domaren och domstolen undergrävs.

Kommentar: Regeln inskräpper – utöver reglerna om tillåtna bisysslor – vikten av att en domares livsföring är sådan att respekten för domaren och domstolarna upprätthålls. I detta får anses ligga att en domares livsföring inte är godtagbar om hennes eller hans beteende starkt avviker från vad som kan anses allmänt accepterat i vårt samhälle. Medlemskap i ett politiskt parti, som uppenbarligen har till syfte att motverka ett demokratiskt styrelseskick får därför anses oförenligt med domarämbetet. Vidlyftighet i fråga om alkohol likaså (jfr JO 1977/78 s 317).

- § 5 Det åligger en domare att värna om offentlighet och om allmänhetens rätt till insyn i domstolarnas verksamhet.

Kommentar: Regeln avser att inskräpa att domaren verkar i ett öppet, demokratiskt samhälle där domstolarnas legitimitet ytterst beror av ett folkligt förtroende för domstolarna. Utan öppenhet och ett begripligt språk, både muntligt och skriftligt, kan sådant förtroende inte upprätthållas. En domare skall därför sörja för att massmedia bereds goda arbetsförhållanden i domstolarna och att allmänheten aldrig utan lagstöd hindras från att övervaka förhandlingar och att ta del av domar och beslut samt granska inkomna handlingar hos domstolarna.

- § 6 Det åligger en domare att verka för att en hög kunskapsnivå vidmakthålles inom domstolen.

Kommentar: En välutbildad, professionell domarkår är ägnad att åstadkomma snabba, korrekta avgöranden och att inge respekt för domstolsväsendet. I regeln ligger att såväl traditionella domarkunskaper som nyheter i lagstiftningen skall vidarebefordras till yngre kollegor, till nämndemännen och till övrig personal vid domstolen. Det förtjänar att påpe-

kas att Europarådets förslag till rekommendation om domarnas självständighet, som utgår från artikel 6 i den europeiska människorättskonventionen, innehåller en regel om att en domare är skyldig att delta i den utbildning som är nödvändig för att domaren skall kunna utföra sina åligganden på ett effektivt och riktigt sätt (se SOU 1994/99, sid 71 n ff).

Förslaget remitterades till bl.a. JO, JK och samtliga domstolar. I remisskrivelsen angavs att syftet var att ett bearbetat förslag skulle föreläggas förbundets årsmöte i november 1995 för diskussion och eventuellt beslut. Sedan förslaget utsatts för kraftig kritik från remissinstanserna beslöt förbundet att avbryta arbetet med att ta fram etiska regler för domare. Det har anförts att de huvudsakliga skälen till det negativa mottagandet av förslaget var dels att detta lades fram utan att vara tillräckligt förberett,¹⁵⁷ dels att förslaget inte var tillräckligt väl förankrat inom domarkåren.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Francke, Jan, *Vad blev det av etiken?* ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 1/1996, s. 5 f.

¹⁵⁸ Adelswärd, Thed, *Ordföranden har ordet*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 1/2009, s. 5.

10 Traditionell domaretik i ett aktuellt perspektiv — en enkätundersökning

I ett examensarbete vårterminen 1997 vid Juridiska institutionen, Lunds universitet – under titeln Traditionell domaretik i ett aktuellt perspektiv – har Katarina Eriksson undersökt domares syn på etiska regler. En enkät med frågor om domares syn på etik och etiska regler skickades i mars 1997 ut till samtliga medlemmar i Sveriges Domareförbund. I huvudsak skapades frågorna, vilka var 23 till antalet, av professorn i rättsvetenskap Kjell Å Modéer i samråd med Sveriges Domareförbunds styrelse. Frågorna behandlade bl.a. domarnas inställning till domaretiska regler, dessas eventuella innehåll samt domaredens fortbestånd. Svarsprocenten var låg, nämligen 27 procent.

Av resultatet från enkäten framgick att 61 procent besvarade frågan huruvida det borde finnas en etisk kod för domare jakande, medan 35 procent ansåg att så inte borde vara fallet. Vidare ansåg 67 procent att ett antal av Olaus Petri Domarregler skulle kunna ligga till grund för en modern ”codex ethicus”. Av enkätundersökningen framgick också att de flesta som svarade ansåg att domareden var viktig och att den borde behållas.

En klar majoritet av de svarande ansåg att en etisk kod borde omfatta oberoende, självständighet och integritet och en lite mindre majoritet att domares relationer till framför allt parter skulle omfattas. Beträffande bisysslor fanns det en liten övervikt för att dessa skulle tas upp i en etisk kod. En knapp majoritet av de svarande ansåg att även en domares privatliv borde omfattas av etiska regler. Av undersökningen framgick vidare att en mycket stor majoritet (83 procent mot 11 procent) ansåg att en domares ställning borde påverka hans

privativ. De flesta ansåg att domarreglerna fortfarande kunde tillämpas i huvuddrag samt att reglerna av historiska och traditionsbärande skäl borde behållas.¹⁵⁹ Av de svarande ansåg över 70 procent att punkterna 6, 8, 21-24, 35 samt del av punkt 31 fortfarande hade giltighet som etiska regler (se avsnitt 6.2 för de angivna domarreglernas innebörd).

¹⁵⁹ Eriksson, Katarina, *Traditionell domaretik i ett aktuellt perspektiv – Sammanfattande analys*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 2/1998, s. 15 ff.

11 Förtroendeutredningen

Regeringen tillsatte i juni 2007 en utredning för att kartlägga hur kommunikationen mellan domstolarna och medborgarna fungerar, särskilt inom områdena bemötande av parter och bevispersoner, utformning av domar och beslut samt domstolarnas kontakter med medierna. I uppdraget ingick även att överväga hur domstolarnas kommunikation med medborgarna kunde utvecklas vidare. Utredningen antog namnet Förtroendeutredningen och redovisade sitt betänkande, *Ökat förtroende för domstolarna – strategier och förslag* (SOU 2008:106), den 2 december 2008.

Förtroendeutredningen anförde bl.a. att det från förtroendesynpunkt skulle vara värdefullt om Sveriges domare kunde påbörja diskussioner om att skapa etiska regler som gäller grundläggande frågor i domares yrkesutövning och så småningom komma överens om en uppsättning etiska regler. Enligt utredningen skulle detta öka den etiska medvetenheten i kåren och skapa ett gemensamt förhållningssätt i etiska frågor. Vidare menade utredningen att om domarkåren kom överens om etiska regler, var det för legitimiteten viktigt att också skapa en etisk nämnd eller liknande organ som kunde pröva påstådda överträdelser mot reglerna och besluta om olika disciplinära påföljder.¹⁶⁰

Betänkandet remitterades till bl.a. samtliga allmänna domstolar och allmänna förvaltningsdomstolar. Förslaget vann inte enighet men överlag var remissinstanserna positiva till att diskussioner om domareetik borde initieras. Flera domstolar påpekade att det var viktigare att hålla diskussionen om etik levande än

¹⁶⁰ SOU 2008:106 s. 81 f.

att utarbeta gemensamma riktlinjer. Vidare betonade flera domstolar i likhet med utredningen att etiska regler borde växa fram inom domarkåren självt.¹⁶¹

¹⁶¹ Ds 2009:66 *Remissammanställning* s. 76-87.

12 Regeringsuppdraget och Domstolsverkets uppdrag

12.1 Uppdraget

Mot bakgrund av Förtroendeutredningens uttalande om att det kunde finnas anledning att inom domarkåren komma överens om etiska regler beslöt regeringen den 17 december 2009 att ge Domstolsverket i uppdrag att ”skapa förutsättningar för en diskussion inom domarkåren om etiska regler för domare”.¹⁶² Regeringen uttalade bl.a. följande: ”Regeringen delar utredningens bedömning att domarna har en nyckelroll i förtroendearbetet inom Sveriges Domstolar. Även utanför rättssalen har domares uppträdande stor betydelse både när det gäller att bygga upp och minska medborgarnas förtroende för domstolarna som institutioner. Mot denna bakgrund är det betydelsefullt att domarkåren har en hög grad av etisk medvetenhet. Initiativ till utarbetande av etiska regler för domare bör dock komma från domarna själva och föregås av en allmän och djupgående diskussion inom kåren. Domstolsverket bör skapa förutsättningar för ett sådant arbete.”

Domstolsverket beslutade den 6 april 2010 att ge f.d. hovrättspresidenten Johan Hirschfeldt i uppdrag att självständigt leda och genomföra uppdraget att skapa förutsättningar för en diskussion om etiska regler för domare. Några ytterligare direktiv för arbetet har Domstolsverket inte givit. Domstolsverket har förordnat hovrättsassessorn Camilla Gensmann att vara sekreterare i arbetet.

¹⁶² Ju 2008/10177/DOM.

Det kan nämnas att regeringen i samma beslut gav Domstolsverket i uppdrag att initiera, understödja och hålla samman utarbetandet av strategier för Sveriges Domstolars arbete i frågor om bemötande av parter och andra personer, utformningen av domar och beslut samt kontakter med massmedia.

12.2 Sveriges Domareförbunds arbete med domareetik

Redan före regeringsbeslutet hade Sveriges Domareförbund och Jusek inlett en diskussion i frågan om etiska riktlinjer för domare. Domareförbundet satte i slutet av år 2009 samman en arbetsgrupp i vilken även representanter för Jusek ingår. Gruppen leds av Domareförbundets ordförande, chefsrådmannen Thed Adelswärd.¹⁶³ Arbetsgruppens uppgift är att ta fram ett diskussionsunderlag och verka för en livaktig debatt i frågan inom domarkåren.

12.3 Uppdragets genomförande

Johan Hirschfeldt och Domareförbundets arbetsgrupp har ett nära samarbete. Arbetet har bl.a. bestått i att ta fram diskussionsmaterial som belyser frågan om god domarsed ur olika perspektiv.

Inom ramen för arbetet har vidare en hel del seminarier och möten om god domarsed för såväl ordinarie som icke ordinarie domare ägt rum. Detta har

¹⁶³ Thed Adelswärd är chefsrådmän vid Malmö tingsrätt. Gruppen består i övrigt av Mari Andersson, lagman Förvaltningsrätten i Stockholm, Anders Bengtsson, rådmän Växjö tingsrätt och ordförande i Juseks domstolssektion, Mårit Bergendahl, biträdande rektor Domstolsakademien, Sigurd Heuman, f.d. lagman, Jörn Jacobsson, lagman Hässleholms tingsrätt, Sven Johansson, hovrättsråd och centralt förtroendevald för Juseks domstolssektion, Stefan Lindskog, justitieråd tillika ordförande på avdelning i Högsta domstolen, Christel Lundmark, lagman Skellefteå tingsrätt och Claes Sandgren, professor, innehavare av Torsten och Ragnar Söderbergs professur i rättsvetenskap Stockholms universitet.

skett i samband med nätverksträffar och vid besök i domstolar.¹⁶⁴ Vidare har Lunds och Göteborgs domarakademier anordnat seminarier om domareetik. Ämnet har också behandlats vid Domardagen den 19 november 2010.

Vid seminarierna har berörts frågor av följande slag: Finns det behov av etiska riktlinjer för domare? Vilka är i så fall skälen för detta? Vilken betydelse har förtroendesynpunkten? Vilka värderingar kan sägas vara grundläggande och gemensamma för svenska domare i etiska frågor? Vill domarna utarbeta etiska riktlinjer som bygger på de värderingarna? Vad ska riktlinjerna innehålla och hur ska det arbetet genomföras?

Huvuddelen av seminarierna har dock inte ägnats ovan nämnda frågor utan har i stället bestått i en inventering av frågor om god domarsed. Det har nämligen setts som nödvändigt att göra en sådan genomgång innan det går att ta ställning till övriga frågor. Under de flesta seminarierna har som ett hjälpmedel för att uppmärksamma, sortera och överblicka frågeställningarna använts ett schema, se bilaga A.

¹⁶⁴ Seminarier har ägt rum enligt följande: den 9 september 2010 i Hemavan vid chefsnätverksträff, den 17 september 2010 i Sollentuna vid nätverksträff för ordinarie domare, den 22 oktober 2010 i Malmö för Skånska hovrättens yngreförenings medlemmar, den 4 november 2010 i Jönköping för juristerna i Kammarrätten i Jönköping, den 30 november 2010 i Umeå vid regionala utbildningsdagar för fiskaler, tf. assessorer och assessorer inom Hovrätten för Nedre Norrland och Hovrätten för Övre Norrland, den 18 februari 2011 i Sundsvall för Kammarrätten i Sundsvall, Hovrätten för Nedre Norrland, Sundsvalls tingsrätt, Ångermanlands tingsrätt och Förvaltningsrätten i Härnösand, den 9 mars 2011 i Stockholm för justitiesekreterarna i Högsta domstolen samt den 9 maj 2011 i Båstad vid nätverksträff för ordinarie domare.

Arbetet har nu resulterat i detta bakgrundsmaterial och i dokumentet som vi gett titeln *God domarsed – grundsatser och frågor*. Dokumenten kompletterar varandra men kan också användas var för sig.

I maj 2011 publicerades utkast av de två dokumenten på Sveriges Domstolars intranät, Doris. Genom ett e-brev uppmärksammades alla domare i Sverige på utkastet. Dokumenten skickades också till personer på en del myndigheter, föreningar etc. Samtliga adressater ombads att lämna synpunkter på utkastet och på hur den framtida aktiva förvaltningen av dokumenten kunde äga rum.

De inkomna synpunkterna har resulterat i en del ändringar av texterna. Somliga synpunkter har dock varit av sådan karaktär att de inte har kunnat beaktas i denna mer definitiva version av materialet. Dokumenten får i stället på sikt utvecklas vidare inom ramen för den fortsatta processen med domaretiken. För att stödja denna process fortsätter utredarens och arbetsgruppens arbete.

13 God domarsed – frågeställningar

13.1 Utgångspunkter

I detta kapitel kommer domaretiska frågor och andra frågor som rör god domarsed att behandlas. I syfte att skapa en strukturerad överblick kommer frågeställningarna nedan att sorteras in under några olika grundsatser.

Det finns naturligtvis många olika möjliga grundsatser att använda i detta sammanhang. Vissa grundsatser är allmänna och inrymmer i sin tur till viss del andra värden. Exempel på en sådan central grundsats är integritet. Integritet är ett vidsträckt begrepp som rymmer flera olika aspekter. Det handlar bl.a. om att domaren ska vara oberoende och avvisa varje försök till otillbörlig påverkan. Domaren ska alltså vara självständig i sitt dömande, ha kurage att fatta även obekväma beslut och att stå emot opinionsstormar. Vidare bör domaren i tjänsten och privat undvika sådant beteende som kan skada domstolen eller riskera hans eller hennes anställning eller anseende. Självsvåldighet eller excentricitet får naturligtvis inte misstas för integritet.

Det kan nämnas att vissa domare karakteriserar sitt yrke som ett livsstilsval. I sammanhanget ska också noteras att domarens självkänsla och den bild som han eller hon har av sitt yrke får återverkningar för domarens arbete. Om domaren t.ex. uppfattar sig som endast en målavverkare påverkar det hur domaren utför sitt arbete.

I rättskipningen förutsätts alltså domaren upprätthålla sin integritet. I detta krav ligger också modet att våga fatta beslut även i svåra situationer och där det

ställningstagande man efter bästa förmåga gör av andra kan komma att anses som oriktigt.

I detta dokument betraktas dock integritet som ett överordnat värde. Det får genomslag i de ytterligare fyra grundsatser som i stället har valts för uppställningen nedan – och som också ansluter till Bangaloreprinciperna – nämligen:

- oavhängighet
- opartiskhet och likabehandling
- gott uppträdande och bemötande
- god kompetens och effektivitet

Oavhängighet handlar om domarens oberoende i rättsskipningen. Det har en extern respektive en intern aspekt. Opartiskhet handlar också om domarens oberoende men tar sikte på förhållandena i ett enskilt mål. Båda dessa grundsatser återfinns i artikel 6 Europakonventionen som två av de kriterier som krävs för en rättvis rättegång. Likabehandling innebär sammanfattningsvis att domaren i domaruppgiften ska beakta allas likhet inför lagen. Gott uppträdande och bemötande är knutet till domaren som person. Det går ytterst ut på att en domare ska uppträda på ett sådant sätt att allmänhetens förtroende för den dömande verksamheten upprätthålls eller förstärks. God kompetens och effektivitet handlar om kravet på domaren att på bästa sätt utföra sina arbetsuppgifter och innefattar även frågor om bl.a. fortbildning.

De frågeställningar om god domarsed som aktualiseras under de ovan redovisade grundsatserna är hänförliga till domarens olika roller: som domare, som

jurist i andra funktioner och som privatperson, på fritiden och ute i samhällslivet etc. Frågeställningarna kommer att sorteras in under dessa olika roller.

Avsikten med redogörelsen är inte i första hand att presentera några generella svar på frågorna. Några sådana finns förmodligen inte alltid heller. Syftet är i stället att formulera olika frågeställningar samt stimulera till självreflexion och till en diskussion domare emellan om god domarsed. Ett syfte är också att inför allmänheten markera den vikt domarna fäster vid de etiska frågorna.

En hel del av de nedan upptagna frågeställningarna är sådana som har framförts under de diskussioner om god domarsed som hållits inom ramen för uppdraget. Frågorna är formulerade på olika sätt. I en del fall är frågeställningen öppen och syftar till att ge domaren möjlighet att – själv eller tillsammans med andra – fundera kring sitt förhållningssätt. Här kan frågan vara brett formulerad så att svaren blir olika när man överväger de olika situationer som frågeställningen kan aktualisera. I andra fall anges några utgångspunkter som bör kunna vara vägledande vid domarens ställningstagande i frågan. Beträffande vissa frågor görs försök att ange några generella riktlinjer.

Frågorna skiljer sig också åt på så sätt att beträffande vissa måste domaren, när han eller hon söker svaren, beakta de konstitutionella och andra rättsliga regler som finns på området. Beträffande andra frågor saknas motsvarande regelverk. Ställningstagandet får då huvudsakligen göras med ledning av egen etisk reflexion.

När en domare söker svar i etiska dilemman kan olika metoder användas. En sådan metod kan gå ut på att domaren prövar dilemmat mot en i förväg uppställd generell analysmodell innehållande en rad frågor. Ett annat sätt att under-

lätta ställningstaganden i etiska dilemman kan vara att domaren öppet diskuterar frågor om god domarsed med sina kollegor. Erfarenheterna från sådana diskussioner kan vara värdefulla för domaren när han eller hon på nytt ställs inför ett liknande dilemma. Det kan inträffa att en domare framöver kommer att behöva förklara eller försvara ett ifrågasatt agerande. För att underlätta detta kan det vara värdefullt om domaren privat har fört anteckningar över vilka överväganden som låg till grund för hans eller hennes handlande. Sådana anteckningar kan givetvis även rent generellt vara av värde när en domare ställs inför ett liknande etiskt problem eller dilemma.

Målsättningen bör vara att en domare i förväg funderar igenom sitt handlande och undviker sådant som av en objektiv betraktare kan uppfattas som oetiskt. Det går nog dock inte att utesluta att en domare någon gång handlar eller uppträder på ett sätt som kan ifrågasättas. Hur bör en domare som i efterhand inser att han eller hon betett sig oetiskt agera? Finns det några bra sätt att ”bota” ett oetiskt handlande? Kan domaren t.ex. be parter eller andra om ursäkt? En annan fråga är hur en domare kan försöka mildra de negativa följderna av en kollegas oetiska handlande.

Som kommer att framgå förs i detta dokument ibland ett resonemang som går ut på att en domare – i såväl yrkeslivet som privat – kanske måste acceptera vissa restriktioner för sitt agerande och uppträdande. Det ska redan här poängteras att kravet på ett korrekt uppträdande naturligtvis inte får leda till att domaren isolerar sig från samhällslivet i övrigt. Att söka svaren på frågor om god domarsed får inte uppfattas som något som inskränker domarens frihet utan bör i stället ses som ett stöd för domaren i de mångskiftande situationer som möter. Ytterst handlar etikfrågorna om konsten att vara medmänniska.

Innan framställningen övergår i en genomgång av olika frågeställningar om god domarsed ska kort beröras några faktorer som utgör grundförutsättningar för att en domare ska kunna utföra ett gott arbete och ha goda möjligheter att upprätthålla en god etik, vilket i sin tur är avgörande för att upprätthålla rättssäkerheten. Dessa faktorer handlar om arbetsmiljö och anställningsförhållanden.

Medborgarna har berättigade anspråk på att domstolarna inom rimlig tid meddelar avgöranden av hög kvalitet. För att domaren ska kunna utföra ett gott arbete – och därmed uppfylla medborgarnas krav – är det nödvändigt att arbetsbördan är rimlig. Hur säkerställs förutsättningarna för att upprätthålla kompetens, effektivitet och noggrannhet vid utövandet av tjänsteuppgiften? Detta är först och främst en fråga om att domstolarna bör tillföras tillräckliga resurser, men även utformandet av både den inre och den yttre domstolsorganisationen påverkar arbetsförhållandena.

En annan faktor är säkerheten för domaren och dennes familj. Att en domare skyddas från att utsättas för otillbörlig påverkan, såsom genom hot eller våld, är helt grundläggande för ett välfungerande och oberoende rättsväsende. En domare ska kunna känna sig trygg såväl när han eller hon befinner sig i domstolen som på fritiden. Domstolarna, men även myndigheter som Polisen, bär i olika skeden ett stort ansvar för att vidta förebyggande åtgärder, erbjuda utbildning i säkerhetsfrågor och ge skydd åt domare som har utsatts för hot eller liknande. Arbetsgivaren har också ett stort ansvar för att på alla sätt ge stöd åt en domare som har blivit utsatt för våld, hot eller trakasserier (ansikte mot ansikte, per telefon, på sociala medier etc.). Det bör vidare vara en kollegial dygd för en domare att vara lyhörd när en kollega har blivit utsatt för hot eller liknande. Även om frågan om domarens säkerhet i första hand givetvis är ett an-

svar för arbetsgivaren är det viktigt att den enskilde domaren har frågor om säkerhet i åtanke.¹⁶⁵

En ytterligare faktor är lönen. Denna måste motsvara yrkets status och arbetsbörda samt vara så hög att domarens ekonomiska oberoende säkerställs. En domares sidouppdrag/sidoinkomster kan i vissa fall ge upphov till olika domar-etiska problem, t.ex. i form av jäv. Om lönen är tillfredsställande kan incitamentet att åta sig denna typ av sidouppdrag minska, vilket i sin tur kan ge upphov till färre etiska dilemman. Vidare är en tillfredsställande ersättningsnivå en förutsättning för att locka skickliga och för yrket mest lämpade jurister att söka ordinarie domaranställningar.

Lönesättning av domare behandlas bl.a. i Europarådets ministerkommittés rekommendation R (2010) 12 till medlemsstaterna om domare: oberoende, effektivitet och ansvar. I artikel 53 stadgas att grunderna för domares lönevillkor bör vara reglerade genom lagstiftning. Vidare sägs i artikel 55 att system där huvuddelen av domarnas lön görs beroende av resultat bör undvikas eftersom sådana system kan skapa problem med hänsyn till domarnas oberoende.

I maj 2011 har ett nytt avtal angående lönerevisioner för bl.a. ordinarie domare och hyresråd träffats.¹⁶⁶ Avtalet bygger på principen om individuell lönesätt-

¹⁶⁵ Jusek beskriver i programskriften *Ett rättsväsende i medborgarnas tjänst* sin syn på hur rättsväsendet bör utformas. Utveckling av säkerhetsarbetet är en fråga som tas upp. Förbundet vill att myndigheterna upprätthåller en högre säkerhet och vid behov tillförs nödvändiga resurser. Vidare vill Jusek att myndigheterna i ökad utsträckning utbildar personal i säkerhetsfrågor så att de anställda görs medvetna om de risker som de kan utsättas för genom sitt arbete (s. 6).

¹⁶⁶ Lokalt avtal mellan Domstolsverket och Jusek angående lönerevisioner inom ramen för RALS 2010-T.

ning. Tillämpningen av avtalet kan ge upphov till etiska dilemman att hantera för såväl chefer som medarbetare.

En närmare diskussion om lämpligheten av individuell lönesättning för domare faller utanför ramen för detta arbete. Det kan endast konstateras att det naturligtvis inte får komma i fråga att lönenivån används som medel för att påverka domaren i den dömande verksamheten eller för att belöna ”samarbetsvilliga” domare. En domares lönenivå bör bestämmas på ett transparent sätt utifrån objektiva och sakliga grunder.

13.2 Oavhängighet

13.2.1 Inledning

Oavhängighet handlar som sagt om domstolens och domarens oberoende i rättskipningen. Grundsatsen ger uttryck för domstolarnas och domarnas konstitutionella ställning och är inte endast primärt kopplad till handläggningen av visst mål eller ärende. Vid avgörandet om en domstol är oberoende ska, enligt Europadomstolens praxis, beaktas hur domarna utses, hur lång deras ämbets tid är, vilka garantier det finns mot påverkan utifrån och om det finns omständigheter som ger anledning till tvivel om deras oberoende.¹⁶⁷ Oavhängighet har en extern respektive en intern aspekt.

Den del som rör domarens yttre oavhängighet innebär att domaren ska vara fri från otillbörlig påverkan av andra samhällsorgan och enskilda intressen. Domstolarna och domarna ska således vara oberoende i förhållande till bl.a. riksdagen och regeringen samt intresseorganisationer och företag. Detta inrymmer

¹⁶⁷ Europadomstolens dom i *Campbell och Fell mot Förenade Konungariket*, punkt 78.

ett krav på att konstitutionen med anknytande lagstiftning är utformad så att oavhängigheten kan skyddas (regler om domstolarnas sammansättning, om utnämning och skiljande från anställningen av domare etc.). Vidare ska dessa konstitutionella garantier ha genomslag i praktiken och har därmed både en rättslig och etisk dimension.

En central uppgift för domaren är att verka för och vaka över att de grundläggande fri- och rättigheterna upprätthålls i rättstillämpningen. Det är vidare värdefullt att en domare vid behov inför allmänheten söker förklara och utåt markerar betydelsen av principerna i konstitutionen.

Den interna aspekten av grundsatsen – den inre självständigheten – går ut på att domaren, i förhållande till chefer och kollegor, ska utföra sina rättskipande uppgifter självständigt.

Här ska sägas något kort om de grundprinciper som styr den offentliga maktutövningen och om de olika samhällsorganens konstitutionella funktioner. I regeringsformens portalparagrafs första stycke fastslås – genom stadgandet att all offentlig makt i Sverige utgår från folket – den s.k. folksuveränitetsprincipen. Av bestämmelsens andra stycke framgår att den svenska folkstyrelsen förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statsskick och genom kommunal självstyrelse. Enligt 1 kap. 1 § tredje stycket regeringsformen utövas den offentliga makten under lagarna. I bestämmelsen fastslås alltså principen om all maktutövnings lagbundenhet, legalitetsprincipen.¹⁶⁸ En annan princip som är styrande för den offentliga maktutövningen återfinns i 1 kap. 2 § rege-

¹⁶⁸ Holmberg, Erik m.fl., *Grundlagarna. Regeringsformen Successionsordningen Riksdagsordningen*, andra upplagan, Stockholm 2006, s. 54.

ringsformen, nämligen principen om alla människors lika värde, likhetsgrund-satsen.¹⁶⁹

Beträffande de olika statsfunktionernas ansvarsområden framgår av 1 kap. 4 § regeringsformen att riksdagen – som är det främsta statsorganet – stiftar lagar, beslutar om skatt till staten och bestämmer hur statens medel ska användas. Riksdagen har också till uppgift att granska regeringen och förvaltningen. I 1 kap. 6 § regeringsformen stadgas att regeringen styr riket. Vad detta närmare innebär framgår av olika kapitel i regeringsformen.¹⁷⁰ Regeringen har t.ex. ett eget normgivningsområde och avger förslag till statsbudget till riksdagen. Vidare har regeringen bl.a. nåderätt och rätt att fatta beslut på det utrikespolitiska området. En annan av regeringens uppgifter är att utnämna ordinarie domare.

Av 1 kap. 8 § regeringsformen framgår att det för rättskipningen finns domstolar och för den offentliga förvaltningen statliga och kommunala förvaltningsmyndigheter. Utmärkande för dessa samhällsorgan är att de oberoende av riksdag och regering tillämpar rätt. Föreskrifterna om domstolarnas uppgift markerar de yttre gränserna för de politiska organens kompetensområde.¹⁷¹

I propositionen *En reformerad grundlag* (prop. 2009/10:80) framhöll regeringen att domstolarna intar en speciell och central funktion i en demokratisk rättsstat, bl.a. genom att utgöra garantier för enskildas grundläggande rättigheter. För att betona domstolarnas särställning i det konstitutionella systemet föreslog regeringen – i enlighet med Grundlagsutredningens förslag – att bestämmelserna om rättskipningen behandlas i ett särskilt kapitel i regeringsformen. På detta

¹⁶⁹ Holmberg m.fl. a.a. s. 56.

¹⁷⁰ Se prop. 1973:90 *Förslag till ny regeringsform och ny riksdagsordning* s. 230.

¹⁷¹ Holmberg m.fl. a.a. s. 73.

sätt markeras vikten av ett oberoende och opartiskt domstolsväsende.¹⁷² Förslaget har resulterat i ändringar i grundlagen och sedan den 1 januari 2011 innehåller 11 kap. regeringsformen endast bestämmelser om rättskipningen.

13.2.2 Frågeställningar

Yttre oavhängighet

Domare

Förhållningssätt till rättskällor m.m.

En fråga som hänger samman med värdet oavhängighet är domarens förhållningssätt till lagen. Enligt konstitutionen utövas den offentliga makten under lagarna. Domaren är således skyldig att hålla sig till lagen. Regeringsformen uppställer – i 11 kap. 14 § – den s.k. lagprövningsrätten, som ger ett begränsat utrymme för när en föreskrift inte **får** tillämpas. Frågan är om det kan finnas extraordinära situationer – helt bortsett från lagprövningsrätten – när det skulle kunna vara acceptabelt för en domare att vägra att fullt ut tillämpa en lagbestämmelse, som domaren uppfattar som ”omoralisk” eller ”orättfärdig”. Kan en domare med andra ord ägna sig åt civil olydnad?

Här ska inte göras något försök att svara på denna fråga, där det konstitutionella kravet på lagbundenhet naturligtvis lägger grundläggande restriktioner för domarens handlingsutrymme.¹⁷³ Det kan bara konstateras att vägran av en do-

¹⁷² Prop. 2009/10:80 s. 119 f.

¹⁷³ Per Eriksson ger några reflektioner kring domaren och orättfärdig lagstiftning i *Domareetik – en översikt och några personliga synpunkter*, ur 35 års utredande – en vänbok till Erland Aspelin, s. 127.

mare att tillämpa en lag kan ha olika anledningar. Det främsta exemplet utgår från historiska erfarenheter där det demokratiska rättssamhället har hotats av yttre eller inre politiska krafter.¹⁷⁴ Kan det härutöver tänkas handla om djupt allvarliga samvetsfrågor grundade på en enskild domares personliga övertygelse i någon rättslig eller etisk fråga? Det får antas att domaren i sådana rena undantagsfall då stiger av från målets handläggning, vilket chefer och kollegor bör respektera.

En annan fråga som också gäller rättstillämpningen är domarens förhållningssätt till prejudikat. Kan det finnas situationer när det kan vara acceptabelt av en domare i underrätt att i sin rättstillämpning avvika från prejudikat av Högsta domstolen eller Högsta förvaltningsdomstolen?¹⁷⁵ En faktor som tillkommit är det förhållandet att Europadomstolen och EU-domstolen har en prejudikat-

¹⁷⁴ Som ett exempel från våra nordiska grannländer kan nämnas att den norska Høyesteretts ledamöter i december 1940 beslöt att hellre lägga ned sina ämbeten än att foga sig efter ockupationsmaktens grundlagsstridiga påbud, se Ekeberg, Birger, *Till Danmark och Norge*, ur SvJT 1945 s. 421. Ett annat exempel är finska domares vägran att under Finlands ofärdsår 1899-1917 tillämpa sådan lagstiftning som tillkommit i strid med Finlands författning, se Bergholtz, Gunnar, *Domare i politisk storm – några historiska rättsskärvor från Finland*, ur Blandade uppsatser – En vänbok till Lars-Göran Engström, redigerad av Martin Borgeke, Stockholm 2009, s. 19 ff. För de tyska domarnas agerande under den nationalsocialistiska perioden, se bl.a. Modéer, Kjell Å, *Det tredje riket inför rättshistorien. En litteraturöversikt*, ur SvJT 1996 s. 134 ff. och Westberg, Lennart, *Domstolarna i Hitlertyskland – nyare forskning om myter och sanningar kring ett problematiskt arv*, ur SvJT 2010 s. 897 ff.

¹⁷⁵ Högsta domstolen har prövat frågan om hovrätt genom avvikande från prejudikat av Högsta domstolen har gjort sig skyldig till fel eller försummelse vid myndighetsutövningen som grundar skadeståndsskyldighet för staten (NJA 1994 s. 194). I rättsfallet uttalade Högsta domstolen att en domstol bör ha vissa möjligheter att avvika från tidigare rättspraxis, och om den anför rimliga skäl för att tillämpa lagen på ett annat sätt än HD gjort kan en sådan rättstillämpning i vart fall inte föranleda skadeståndsskyldighet för staten.

bildande roll som är överordnad Högsta domstolen och Högsta förvaltningsdomstolen. Detta förhållande ger en ny dimension till principen om den svenska domarens förhållande till prejudikatbundenhet. Något entydigt svar kan här inte ges men ytterst måste välmotiverade domskäl som grundas på domarens personliga syn på legalitetsspörsmål respekteras från domarets synpunkter.¹⁷⁶

En ytterligare fråga som gäller rättstillämpningen är domarens förhållningssätt till sådana generella rekommendationer för rättstillämpningen som inte är att hänföra till de traditionella rättskällorna. Det kan t.ex. handla om uttalanden av statsråd och andra politiker i debatter, föredrag och debattartiklar, allmänna riktlinjer t.ex. i form av miljöpolitiska mål, hjälptabeller samt uttalanden av myndigheter. Bör en domare beakta olika typer av rekommendationer i sin rättstillämpning? En angränsande fråga är vilket utrymme det finns för en domare att själv i en rättsfråga informellt rådfråga eller låta sig informeras av t.ex. en rättsvetenskapsman, en expert i en statlig utredning eller en departements-tjänsteman.

Förhållningssätt till massmedia

Vissa mål och ärenden är massmedialt mycket uppmärksammade. Vilket förhållningssätt bör en domare inta till mediernas rapportering kring ett mål som

¹⁷⁶ Det pågår en diskussion om Högsta domstolens avgöranden i frågan om det svenska systemet med dubbla sanktioner (skattetillägg och brottspåföljd) och två förfaranden för oriktiga uppgifter i skatteförfarandet är förenligt med det i tilläggsprotokoll till Europakonventionen upptagna förbudet mot dubbla förfaranden (NJA 2010 s. 168 I-II). Se t.ex. Bylander, Eric, *Högsta domstolens dubbelbestraffningsbeslut som bidrag till ledning av rättstillämpningen*, ur Juridisk Tidskrift 2010-11 s. 111-116 och Iain Cameron, *Högsta domstolens beslut om dubbelbestraffning ur ett konstitutionellt perspektiv*, ur Juridisk Tidskrift 2010-11 s. 117-123.

handläggs av domaren? Bör domaren t.ex. följa pågående rapportering eller i stället söka fjärma sig från denna medan handläggningen pågår?

Otillbörlig påverkan

Under avsnittet 13.1 har talats om vikten av att en domare skyddas från att utsättas för otillbörlig påverkan genom t.ex. våld eller hot. Risken för våld, hot eller trakasserier i övrigt kan dock förmodligen tyvärr inte helt elimineras.¹⁷⁷ Hur bör en domare förhålla sig i en situation när han eller hon blivit utsatt för hot eller liknande med anknytning till ett mål eller till en viss mycket avgränsad måltyp med en sakfråga till vilket hotet har varit kopplat? Utgångspunkten är att det är viktigt att inte falla undan för hot. Samtidigt är det nödvändigt att upprätthålla objektiviteten. Detta kan innebära att domaren i vissa fall väljer att avstå från vidare handläggning av det aktuella målet. Ett sätt att förhålla sig till hot med anknytning till en viss mycket avgränsad måltyp kan vara att domaren – under en begränsad tid och på objektiva grunder – undviker att handlägga denna typ av mål.

¹⁷⁷ Brottsförebyggande rådet har relativt nyligen genomfört en fördjupad undersökning beträffande otillåten påverkan mot domare och åklagare, dvs. våld, hot, trakasserier, skadegörelse och korruption som riktas mot arbetstagare inom nämnda yrken i syfte att påverka deras tjänsteutövning (Rapport 2009:13 *Otillåten påverkan mot åklagare och domare*). Studien bygger på en webbenkät som riktade sig till bl.a. samtliga domare i tingsrätt och förvaltningsrätt. Svarsfrekvensen beträffande domarna var 65 procent. Studien visade att otillåten påverkan mot domare i första hand sker genom trakasserier och hot. Av de svarande uppgav 11 procent av tingsrättsdomarna respektive 14 procent av förvaltningsrättsdomarna att de under den senaste 18-månadersperioden blivit utsatta för trakasserier, hot, våld och/eller skadegörelse (s. 7, 8 och 15).

I 1 kap. 3 § regeringsformen stadgas att ingen myndighet, inte heller riksdagen, får bestämma hur en domstol ska döma i det enskilda fallet eller hur en domstol i övrigt ska tillämpa en rättsregel i ett särskilt fall. I vårt samhälle är risken för att t.ex. regeringen skulle utsätta domare för påtryckning att i enskilt fall döma på visst sätt mycket liten. Sådana exempel går dock att hitta i historien.¹⁷⁸ Om vårt demokratiska rättssamhälle skulle hotas av t.ex. extrema yttre eller inre politiska krafter ställs en domare inför särskilda prövningar. Utgångspunkten måste även i en sådan situation vara att domaren vägrar att ge efter för påtryckning.

Påtryckning eller press behöver inte nödvändigtvis komma från parter eller allmänheten. Det kan även förekomma att en domare känner press från familjemedlemmar att undvika att befatta sig med ett riskfyllt mål. Hur bör en domare hantera en sådan situation?

Otillbörlig påverkan kan också ske genom olika typer av förmåner och belöningar. Hur säkerställer en domare att han eller hon undviker att acceptera en förmån som ligger i gränslandet för vad som skulle kunna betraktas som en muta? Utgångspunkten bör naturligtvis vara att utrymmet för att ta emot någon form av förmån kopplad till handläggningen av visst mål i princip är obefintligt. Det förekommer att domare blir inbjudna till olika slags tillställningar av aktörer. Domare blir ibland också uppvaktade av aktörer vid födelsedagar, pensionsavgång eller liknande. En domare bör ha i åtanke att accepterande av

¹⁷⁸ Det mål som avses är fallet med kvarstadsbåtarna (NJA 1942 s. 65). Se om detta i Modéer, Kjell Å, *Juristernas nära förflutna, Rättskulturer i förändring*, Stockholm 2009, s. 251 f. och Stendahl, Anders, *Domare i krigstid – Andreas Cervin och kvarstadsbåtarna*, ur *Tidskrift för Sveriges Domareförbund*, 3/2005, s. 11 ff.

t.ex. en inbjudan till ett seriöst arrangemang som sker öppet av en utomstående betraktare kan framstå som mer godtagbart än ett arrangemang utan denna karaktär. Innan domaren accepterar en inbjudan/uppvaktning kan det säkert också vara klokt att han eller hon förvissar sig om att denna ryms inom vad som kan sägas vara kutym i offentlig tjänst i allmänhet och särskilt för domare och andra i offentlig tjänst som bedriver myndighetsutövning. En ingång till gällande rätt kan vara Thorsten Cars böcker *Mutbrott, bestickning och korruptiv marknadsföring* och *Korruption*¹⁷⁹ samt Utredningens om mutor redogörelse för nuvarande förhållanden i betänkandet *Mutbrott* (SOU 2010:38).¹⁸⁰

Samverkan och samråd med andra myndigheter etc.

Mellan myndigheterna inom rättsväsendet pågår det samarbete i olika former. Ett sådant är den s.k. RIF-samordningen, där RIF står för rättsväsendets informationsförsörjning. Projektet sker på uppdrag av regeringen och syftar till att utveckla en elektronisk informationshantering i brottmålsprocessen. Visionen är att kunna återanvända information i hela processen och att åstadkomma spårbarhet i hela arbetsflödet. Det senare ska göra det möjligt att på ett enkelt sätt följa ärendets gång. Visionerna ska uppnås genom att bl.a. standardisera gemensamma begrepp och utbyta information elektroniskt. Genom RIF-samordningen kommer domstolarna att vara ett led i informationskedjan.¹⁸¹ En helt annan typ av samordning är den som avser lokaler. Det förekommer att

¹⁷⁹ *Mutbrott, bestickning och korruptiv marknadsföring*, andra upplagan, Stockholm 2001 och *Korruption. En översikt över brottsbalkens regler om bestickning och mutbrott samt marknadsföringslagens generalklausul*, andra upplagan, Uppsala 2002.

¹⁸⁰ SOU 2010:38 *Mutbrott* s. 55-75.

¹⁸¹ Faktablad 1 och 2 om RIF, *Detta är RIF* resp. *Målbild 2012: RIFs mål och vision*.

domstolar och andra aktörer inom rättsväsendet har lokaler i samma byggnadskomplex.

Samordningar som de ovan nämnda kan medföra bl.a. stora effektivitetsvinster. Det finns dock en viss risk för att parter och allmänheten får den felaktiga uppfattningen att domstolen inte är en självständig myndighet. Hur tryggas domstolarnas oavhängighet i detta avseende? Detta är främst en uppgift för domstolarna men en enskild domare kan kanske ibland också ha ett ansvar för att inför parter och allmänheten förklara domstolarnas roll och funktion i samhället. Finns det tillfällen då en domare bör tydliggöra att domstolarnas uppgift vilar på konstitutionen och yrket utövas på medborgarnas uppdrag?

Det förekommer att domstolar har olika typer av samråd med myndighetsparter, i syfte att underlätta och förbättra verksamheten. Sådant samråd är givetvis angeläget och måste få äga rum.¹⁸² Vid arrangerande och deltagande i denna typ av diskussioner bör domstolen dock ha sitt eget och domarnas oavhängighet i åtanke. Det är viktigt också för domaren själv att överväga hur dialogen kan uppfattas för en utomstående betraktare. Vid samråd med åklagarna kan det ibland t.ex. vara viktigt att även involvera representanter från advokat kåren och vice versa. Ett annat sätt att säkerställa oavhängigheten i vissa typer av kontakt med parterna, på ett område som t.ex. socialförsäkringsrätten, kan vara att inbjuda representanter från olika organisationer som kan representera allmänheten. Finns det andra metoder?

¹⁸² I vissa fall är samråd med annan myndighet t.o.m. föreskrivet. Se t.ex. 34 § förordningen (1996:381) med tingsrättsinstruktion (samråd med berörd åklagarkammare innan beslut om arbetsordningen fattas).

Annan samverkan kan ske genom gemensam utbildning för domare och domstolsaktörer. Särskilt inom vissa specialområden kan sådan samordning te sig nödvändig. Viss medverkan av domare i gemensam utbildning kan dock kanske ibland vara olämplig. Innan en domare arrangerar, undervisar eller deltar i utbildning för eller av partsföreträdare kan det vara lämpligt att han eller hon ställer sig frågor av följande slag. Är det fråga om en utbildning i tjänsten eller är det en bisyssla? Vem är arrangören? Vilket är arrangörens intresse och syfte med utbildningen? Vilka deltar i utbildningen och vilket är utbildningens innehåll? Var äger utbildningen rum och under vilka förhållanden? Finns det balanserande faktorer, dvs. tillgodoses allsidigheten i utbildningen? Hur skulle domarens medverkan i utbildningen uppfattas av en utomstående betraktare?

Jurist i andra funktioner

Deltagande i lagstiftningsarbete m.m.

I Sverige är domares deltagande i lagstiftningsarbetet en framträdande företeelse.¹⁸³ Det är vanligt att ordinarie domare förordnas till särskild utredare eller ordförande i lagstiftningskommittéer och att assessorer anställs som utredningssekreterare. Även i övrigt deltar domare i lagstiftningsarbete samt annat arbete inom riksdagen och Regeringskansliet. Hur bör man se på detta förhållande? Vilken inverkan – för arbetet med enskilda mål eller generellt – kan ett sådant engagemang få för hans eller hennes oavhängighet? Vad bör en domare tänka på inför åtagande av ett sådant uppdrag?

¹⁸³ Broomé, Bo, *Domaretik – en problemmeny*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund, nr 2/1999, s. 23.

Utifrån allmänna synpunkter ligger det ett värde i att domare deltar i olika delar av samhällslivet. I lagstiftningsprocessen är domares medverkan till stort gagn för dess kvalitet och effektivitet. Vid anlitan­de av domare för utredningsuppdrag m.m. är det dock viktigt att uppdragen är utformade på sådana villkor att domarna har tillräckligt utrymme att utföra uppgiften på ett opartiskt och sakligt sätt.¹⁸⁴

Lämpligheten av domares deltagande i lagstiftningsarbetet har diskuterats i artiklar och övrig litteratur, framför allt beträffande domarnas integritet i relation till den politiska makten.¹⁸⁵ Frågan om inverkan av en domares tidigare deltagande i lagstiftningsprocessen på möjligheten för domaren att senare handlägga mål där den aktuella lagen är tillämplig har också varit föremål för prövning i såväl Europadomstolen som i inhemsk domstol.¹⁸⁶ Den sistnämnda frågan kommer att behandlas närmare under grundsatsen opartiskhet och likabehandling (avsnitt 13.3.2 s. 136-138).

En annan fråga gäller möjligheten att förena domaruppgiften med *centrala* politiska funktioner i Regeringskansliet.¹⁸⁷ Bortsett från att det inte är realistiskt att tänka sig att sådana engagemang är möjliga av tidsmässiga skäl är nog inte heller i Sverige sådana uppdrag förenliga med att samtidigt utöva domarämbetet.

¹⁸⁴ SOU 1994:99, Del A, s. 273 f.

¹⁸⁵ Se bl.a. Broomé, Bo, *Domaren som tjänsteman hos politiker*, ur 35 års utredande – en vänbok till Erland Aspelin, Stockholm 1996, s. 65 ff. och Broomé (1999) a.a. s. 15 ff.

¹⁸⁶ Som exempel från Europadomstolen kan nämnas Procola mot Luxemburg, Kleyn m.fl. mot Nederländerna, G.L. och S.L. mot Frankrike och Sacilor-Lormines mot Frankrike. Från svensk rättspraxis kan nämnas RÅ 2005 ref. 1. Se närmare om rättsfallen i fotnot 225.

¹⁸⁷ I CCJE:s utlåtande nr 3, som bl.a. rör frågor om domareetik, behandlas en domares politiska engagemang i punkterna 30-36.

Privatperson

Engagemang i politiken

I Sverige – till skillnad från en del andra länder – anses det fullt acceptabelt att en domare engagerar sig politiskt. Det finns exempel på domare som riksdagsledamöter.¹⁸⁸ Olika frågor av delvis etisk karaktär kan dock inställa sig. De domare som har valts till riksdagsledamot har vanligtvis inte samtidigt utövat dömande verksamhet.¹⁸⁹ Kan någon konflikt eller problem uppstå om en domare, som är riksdagsledamot och sitter i ett visst utskott eller parlamentarisk utredning, ägnar uppehållen i riksdagsarbetet åt att döma? Andra aspekter på en domares engagemang av politisk eller annan natur ska behandlas under värdet opartiskhet och likabehandling (avsnitt 13.3.2 s. 143 och 144).

Inre självständighet

Domare

Domstolsadministrativa frågor

Principen om ett oberoende rättsväsende innebär inte bara att domstolarna och domarna ska vara fria från påverkan av andra samhällsorgan och enskilda intressen. En domare ska i sin rättstillämpning också vara oberoende i förhållande till chefer och kollegor. När lagstiftaren överlåter alltmer åt domstolarna att självständigt bestämma över organisationsfrågor innebär det i större ut-

¹⁸⁸ Broomé (1999) a.a. s. 21.

¹⁸⁹ Broomé (1999) a.a. s. 22.

sträckning att frågorna överläts åt domstolschefen. I nästan alla domstolar är nämligen huvudregeln att administrativa ärenden avgörs av domstolens chef.¹⁹⁰

Det betyder att den enskilde domaren som regel inte är med som beslutsfattare i domstolsadministrativa frågor utan i sitt arbete blir mer berörd av olika chefsbeslut i organisationsfrågor. Domstolschefen får dock hänskjuta ärenden till kollegium eller, om sådant inte finns, till plenum där sådant finns. Inför avgörande av vissa administrativa ärenden ska domstolschefen också samråda med kollegiet eller, om sådant inte finns, i förekommande fall med plenum. På domstolarna förekommer också samråd angående olika organisations- och utvecklingsfrågor i samverkansråd och i samrådsmöten, där också andra personalkategorier deltar. Formerna för och innehållet i samverkan mellan arbetsgivaren och arbetstagarna regleras i bl.a. samverkansavtal på central och lokal nivå. Får det nämnda förhållandet konsekvenser för domaren och i så fall vilka? Hur bör man numera se på den enskilde domarens engagemang i domstolsadministrativa frågor och domarens utrymme för att ge uttryck för sin uppfattning och delta i diskussioner? Vilken skyldighet har en domare att i samverkanssituationen bevaka principen om domarens självständighet?

¹⁹⁰ I Högsta domstolen avgörs administrativa ärenden av domstolen i plenum eller kollegium, av domstolens ordförande eller av kanslichefen (15 § förordningen (1996:377) med instruktion för Högsta domstolen). Detsamma gäller i Högsta förvaltningsdomstolen med det tillägget att administrativa ärenden även kan avgöras på avdelning om domstolen är indelad i sådana (13 § förordningen (1996:378) med instruktion för Högsta förvaltningsdomstolen). För övriga av de allmänna domstolarna och de allmänna förvaltningsdomstolarna avgörs administrativa ärenden som huvudregel av domstolschefen (25 § förordningen (1996:379) med hovrättsinstruktion, 25 § förordningen (1996:380) med kammarrättsinstruktion, 28 § förordningen (1996:381) med tingsrättsinstruktion och 26 § förordningen (1996:382) med förvaltningsrättsinstruktion).

Fördelning av mål

Fördelning av mål och ärenden är ett område som kan ge upphov till domare-tiska frågeställningar med anknytning till den inre självständigheten. Huvudregeln är att fördelningen ska ske slumpmässigt genom lottning på organisatoriska enheter, men det finns även utrymme för andra fördelningsgrunder.¹⁹¹

Om fördelningen kan motiveras med sakliga skäl vållar den förmodligen inga problem. En skönsmässig fördelning kan emellertid i fall av otillbörligt utnyttjande utgöra ett hot mot självständigheten.

Det kan nämnas att Domarlagsutredningen har föreslagit att det i 4 kap. 1 § rättegångsbalken ska införas en grundläggande bestämmelse om fördelning av mål, enligt vilken varje domstol själv bestämmer hur mål och ärenden ska fördelas mellan enskilda domare. Av den föreslagna bestämmelsen ska uttryckligen framgå att fördelningen inte får vara ägnad att påverka målens eller ärendenas utgång. I den föreslagna regelns andra stycke stadgas att fördelningen ska vara baserad på i förväg fastställda objektiva kriterier som är ägnade att medföra en rimlig arbetsfördelning och ett effektivt utnyttjande av såväl domstolens resurser som domarnas särskilda kunskaper. Om det föreligger särskilda skäl får domstolen besluta att visst mål ska fördelas på annat sätt än vad som följer av dessa kriterier.¹⁹²

Det är vanligt förekommande inom domstolarna att frågan om vem som ska vara ordförande vid huvudförhandling i ett enskilt mål avgörs antingen genom beslut på chefsnivå eller av annan befattningshavare vid domstolen. JO har i ett

¹⁹¹ Se t.ex. 9 § förordningen med tingsrättsinstruktion och 8 § förordningen med förvaltningsrättsinstruktion.

¹⁹² SOU 2011:42 s. 41 och 229-246.

nyligen avgjort initiativärende mot en tingsrätt gjort vissa uttalanden rörande domstolens beredningsorganisation.¹⁹³ Vid den aktuella tingsrätten tillämpades ett system där beslut om dels vilken eller vilka domare som skulle avgöra ett visst mål i samband med huvudförhandling, dels ordförandeskap vid sammanträde för muntlig förberedelse bestämdes i samråd mellan domarna vid aktuell enhet i slutet av den vecka som föregick den vecka då förhandlingen skulle hållas. I uttalandet framhöll JO att endast objektiva godtagbara skäl får ligga till grund för ett beslut att omfördela ett mål eller ärende och att det är av yttersta vikt att inte ens en misstanke kan uppstå om att omfördelningen skett efter annat än sakliga kriterier. JO ansåg att det system som tillämpades vid tingsrätten borde kunna godtas även om man kunde hysa vissa principiella betänkligheter inför omfördelning av ansvar. Vid sin bedömning fäste JO avgörande vikt vid att den inledande fördelningen av mål och ärenden på enheter med grupper av domare skedde helt slumpvis, att en eventuell omfördelning normalt skedde inom den grupp av domare på vilka målet initialt lottats samt att fördelningen av ordförandeskap skedde öppet vid ett gemensamt möte och uteslutande på grundval av sådana arbetsrelaterade hänsyn som t.ex. intresset av en jämn arbetsbelastning.

Utseende av ansvarig domare på ett sent stadium kan inrymma även andra problem ur ett självständighetsperspektiv. Domaren kan nämligen bli bunden eller få sitt handlingsutrymme kringskuret av ett tidigare handläggningsbeslut som en kollega fattat och som domaren anser är felaktigt eller mindre lämpligt. Hur bör en domare förhålla sig i en sådan situation? Frågan är viktig, kan

¹⁹³ JO:s beslut 2010-12-14, dnr 2700-2010.

aktualiseras i många situationer och handlar i grunden om hur domaren ser på sin yrkesroll.

Omfördelning av mål

En annan fråga som hänger samman med fördelning av mål och ärenden är vilken möjlighet en chef har att ta ifrån en domare handläggningen av ett mål. Svaret på denna fråga beror naturligtvis på vad som utgör skälet till chefens ingripande. Här ska bara sägas något kort om en domstolschefs generella möjlighet och skyldighet att agera när en domare inte fungerar tillfredsställande.

Domstolschefen ansvarar för verksamheten och ska se till att den bedrivs effektivt och enligt gällande rätt.¹⁹⁴ Mot bakgrund av principen om domarens självständighet i dömandet är möjligheten att utöva styrning dock delvis inskränkt. I betänkandet *Domarutnämningar och domstolsledning* (SOU 2000:99) diskuterade kommittén gränsdragningen mot domarens självständighet i den dömande verksamheten. Kommittén anförde att domaren självständigt råder över den rättsliga handläggningen och avgörandet. Domaren har emellertid ansetts intill gränsen för självständigheten i dömandet underkastad lydnadsplikt i förhållande till domstolschefen och domstolens ledning.¹⁹⁵ Här ska begreppet lydnadsplikt förstås i sin arbetsrättsliga mening. Saken kan emellertid ytterst tänkas ha också etiska dimensioner. Kommittén anförde vidare att det måste vara

¹⁹⁴ Se t.ex. 1 § förordningen med tingsrättsinstruktion och 1 § förordningen med förvaltningsrättsinstruktion. Frågan om en domstolschefs ansvar för brister i en domstols verksamhet har varit föremål för uttalanden av JO (se bl.a. JO 2008/09 s. 42).

¹⁹⁵ SOU 2000:99 Del A, s. 261.

möjligt att med ledning och administrativ styrning påverka den som inte arbetar optimalt.¹⁹⁶

Utredningen om förtursförklaring gjorde också bedömningen att en domstolschef har ett mycket omfattande ansvar att ingripa i en situation där det finns allvarlig risk för att ett enskilt mål inte kan avgöras inom rimlig tid.¹⁹⁷ Vidare uttalade utredningen som sin slutsats att ”(p)incipen om domarens självständighet ger ett skydd mot åtgärder från domstolschefen som syftar till att påverka innehållet i, underlaget eller formen för ett avgörande eller domarens tillämpning av processreglerna”.¹⁹⁸ Utredningen föreslog att bestämmelser om omfördelning av mål skulle införas i förordningarna med instruktion för de allmänna domstolarna och de allmänna förvaltningsdomstolarna.¹⁹⁹ Regeringen ansåg att utredningens förslag i detta avseende skulle övervägas vidare inom ramen för beredningen av Grundlagsutredningens betänkande.²⁰⁰ Så blev inte fallet utan det av Utredningen om förtursförklaring framlagda förslaget om omfördelning av mål har i stället varit en av de frågor som Domarlagsutredningen haft att överväga.²⁰¹

Som framgått ovan innebär Domarlagsutredningens förslag att riksdagen och regeringen, bortsett från den föreslagna grundläggande bestämmelsen i rätte-

¹⁹⁶ SOU 2000:99, Del A, s. 264.

¹⁹⁷ SOU 2008:16 *Förtursförklaring i domstol* s. 97 f.

¹⁹⁸ SOU 2008:16 s. 99.

¹⁹⁹ SOU 2008:16 s. 111. Det ska nämnas att 1993 års domarutredning, med instämmande av Kommittén om domstolschefens roll och utnämning av högre domare, föreslog att principerna för tilldelning och omfördelning av mål skulle ha sin utgångspunkt i bestämmelser i lag (SOU 1994:99, Del A, s. 299 f. respektive SOU 2000:99, Del A, s. 270).

²⁰⁰ Prop. 2008/09:213 s. 14.

²⁰¹ Dir. 2009:106.

gångsbalken, inte närmare bör reglera hur fördelningen av mål ska ske. Domarlagsutredningen konstaterade att ett omfördelningsbeslut, ur en konstitutionell synvinkel, inte var mer känsligt än ett fördelningsbeslut. Mot bakgrund av dessa förhållanden gjorde utredningen bedömningen att det inte fanns skäl att i författning göra åtskillnad mellan fördelning och omfördelning av mål. Utredningen föreslog därför inte att några särskilda regler för omfördelning av mål borde införas i författning, men anförde att frågan borde regleras särskilt i domstolarnas arbetsordningar.²⁰²

Ovan har frågan om frångående av mål från en domare behandlats. En närliggande frågeställning är av vilka skäl en domare kan avstå från att handlägga ett mål. Jäv är ett sådant skäl. Finns det andra?

Rådgivning och handledning m.m.

En domare ska som sagt vara självständig i sin rättskipning i förhållande till sina domarkollegor. Här aktualiseras även frågan i vilken utsträckning en domare kan rådgöra med en kollega, som inte deltar i handläggningen, inför ett avgörande. En dialog i juridiska frågor domare emellan är i allmänhet något positivt. En domares önskan att uppnå likformighet i rättstillämpningen är legitim. För att uppnå sådan likformighet kan en diskussion vara nödvändig.

Möjligheten att diskutera utgång och frågor hänförliga till ett mål kan dock först och främst begränsas av bestämmelser om sekretess. Det är vidare helt grundläggande att den domare som deltar i handläggningen självständigt fattar avgörandena i målet. En domare ska inte ta obefogade genvägar eller gå i kolle-

²⁰² SOU 2011:42 s. 242 f.

gors ledband. Detta hindrar naturligtvis inte att en domare kan diskutera och rådgöra med kollegor angående olika frågor i ett mål.

Frågor om handledning, rådgivning och betygsättning av en yngre kollega, som befinner sig under domarutbildning, är ur en självständighetsaspekt särskilt känsliga. En yngre domare bör naturligtvis inte anpassa sitt dömande efter en äldre kollegas uppfattning, i syfte att gynna den egna domarkarriären. Inte heller en ordinarie domare som planerar att söka annan tjänst bör göra så. En eventuell vilja att ”vara till lags” i förhållande till exempelvis domstolschefen får aldrig inverka på en domares rättskipning.

Förhållningssätt vid överläggning m.m.

För ett välfungerande rättssystem är det helt grundläggande att domaren i varje mål och ärende dömer självständigt. En domare bör alltid respektera en meddomares skiljaktiga mening och aldrig bete sig på ett sådant sätt att meddomaren känner press att frångå sin personliga övertygelse. Detta är särskilt viktigt i relationen mellan ordinarie domare och yngre domare under domarutbildning. Det nu sagda hindrar inte att domare tar intryck av varandras synpunkter under överläggningen och stundtals även – utan påtryckning – ändrar sin ursprungliga uppfattning.²⁰³ Ett klimat där det är ”högt i tak” är en viktig faktor för att säkerställa att alla ledamöter under överläggningen vågar uttrycka och stå för sin uppfattning eller på goda skäl nyansera den. Hur bibehålls eller skapas ett så-

²⁰³ I *Hur resonerar en domare – och hur bör domare resonera?* (ur Festskrift till Torgny Håstad, Uppsala 2010, s. 175-185) diskuterar Torkel Gregow olika frågor som hänger samman med hur en domare kommer fram till resultatet i domslutet.

dant klimat? Vilka värden är det som ligger i kollegialiteten – både i begreppets rättsliga respektive etiska innebörd – och hur bör de försvaras?

Principen om domarens inre självständighet gäller inte bara i förhållande till själva avgörandet av målet eller ärendet. Den gör sig gällande även såvitt avser olika beslut med rättslig verkan som domaren fattar under handläggningen. Det högt ställda kravet på antal avgörande av mål kan ibland tänkas medföra att en domare känner press att undvika att t.ex. ställa in en förhandling, fastän avgörande av målet i befintligt skick skulle strida mot domarens personliga uppfattning. Hur bör en domare hantera denna typ av konflikt?

13.3 Opartiskhet och likabehandling

13.3.1 Inledning

Människors lika värde resp. likabehandling inför lagen är grundläggande värden av etisk natur i vår konstitution (1 kap. 2 resp. 9 §§ regeringsformen). I här aktuellt avseende kan likabehandling sammanfattningsvis sägas gå ut på att en domare i domaruppgiften ska beakta allas likhet inför lagen och inte göra åtskillnad mellan människor av ovidkommande skäl. I det ligger att domaren ska vara opartisk i förhållande till parter och ombud. Det får således inte i målet föreligga något sådant särskilt i lag angivet förhållande som medför att domaren är jävig att handlägga målet och inte heller någon annan omständighet som är ägnad att rubba förtroendet till hans eller hennes opartiskhet i målet.

Innebörden av partiskhet kan uttryckas på olika sätt. Högsta domstolen har definierat partiskhet som att domaren låter partsställningen påverka utgången av målet. Om domaren skulle vara beredd att döma på samma sätt även om parts-

ställningen varit den omvända är domaren således inte partisk.²⁰⁴ Domaren får naturligtvis inte heller framstå som partisk.

Opartiskhet innebär att domaren inte aktivt får gynna en part. Även i övrigt måste domaren vara opartisk i förhållande till parterna och ombuden i ett mål. Grundsatsen kan också ibland beröra domarens förhållningssätt till själva saken i målet. I sin rättskipning ska domaren styras av endast objektiva och sakliga faktorer. Domaren får således inte styras av ovidkommande hänsyn, förutfattade meningar i saken eller i handläggningsfrågorna i anknytning till den. Det betyder däremot naturligtvis principiellt inte att en domare som redan tidigare intagit en bestämd position i fråga om ett generellt problem om uttolkningen av innehållet i gällande rätt därmed riskerar att anses handla partiskt.

Med Europadomstolens tolkning av artikel 6.1 Europakonventionen – rätten till en rättvis rättegång – innefattar bestämmelsen ett krav på dels subjektiv opartiskhet, dvs. att domaren rent faktiskt är opartisk, dels ett krav på objektiv opartiskhet, vilket innebär att en objektiv betraktare inte får hysa något tvivel om domstolens opartiskhet.

13.3.2 Frågeställningar

Domare

Jäv

Den första aspekten på opartiskhet som ska behandlas är olika jävsfrågor. Lagstiftningen anger vissa specifika situationer när en domare ska anses jävig. Hur

²⁰⁴ NJA 2010 s. 274.

bestämmelserna ska tolkas har endast i viss utsträckning varit föremål för uttalanden i domstolsavgöranden och tillsynsärenden.²⁰⁵

Huruvida det föreligger jäv i en konkret situation är nog inte alltid så enkelt att avgöra. Var går t.ex. gränsen för när en domare ska anses jävig på grund av ekonomiskt intresse i saken? Kan en domare t.ex. inneha aktier i den ena parten utan att för den skull vara jävig? Var går i så fall gränsen för storleken på innehavet och finns det andra kriterier som påverkar jävsfrågan? Här ska endast konstateras att en domare inte ska befatta sig med mål där förhållandena inte skulle tåla insyn. Vidare bör domaren vara beredd att mera allmänt svara på frågor om sitt privata ägande.

En domare kan ställas inför särskilt svåra överväganden såvitt avser tillämpningen av generalklausulen i 4 kap. 13 § 10 rättegångsbalken och beträffande delikatessjäv. Som anförts under avsnittet om domarjäv (7.3) är det inte tillräckligt med subjektiv opartiskhet utan det får inte heller för en objektiv betraktare finnas något tvivel om domstolens opartiskhet. Här infinner sig många olika frågor. Vad grundar egentligen delikatessjäv? Hur bör situationen att en domare är gift med en åklagare eller advokat hanteras för att undvika jäv? När upphör – vid en skilsmässa – ”jävskarantänen” i förhållande till advokatkollegor till en tidigare make eller maka? Bör en domare anse sig jävig i förhållande till en tidigare kollega som tagit anställning som åklagare? Är en domare – som tidigare arbetat som advokat eller konsult – jävig i förhållande till tidigare kollegor och klienter? Hur länge varar i så fall karantänen?

²⁰⁵ Se t.ex. RÅ 2009 ref. 8 och Attunda tingsrätts beslut 2008-08-08, mål nr T 3798-07.

Det kan nog konstateras att det finns ganska stora skillnader i synen på vad som grundar jäv enligt generalklausulen och delikatessjäv domare emellan. Jävsfrågor kan ytterst vara samvetsfrågor och det är därför naturligt med ett visst individuellt spelrum. Många domare skulle nog ändå önska att det fanns mer konkret vägledning att tillgå utöver de rättsliga avgörandena på området. En sådan skulle underlätta för en domare att stå emot en obefogad jävsinvändning. Vägledande riktlinjer skulle också kunna motverka att en domare – i en ansträngd arbetssituation på domstolen – känner press från kollegor eller domstolsledningen att handlägga ett mål trots att domaren hyser tvivel om sin opartiskhet. Vidare skulle riktlinjer kunna motverka att en domare förklarar sig jävig utan befogad anledning.

Här kan endast ges den generella rekommendationen att en domare bör inta ett öppet förhållningssätt. Genom att domaren ”lägger korten på bordet” och upplyser parterna om sådan koppling till förhållanden i målet, vilken enligt domarens bedömning inte grundar jäv men som likväl har ett informationsvärde, kan jävsfrågan bli föremål för prövning i ett tidigt skede av målets handläggning.²⁰⁶ Det kan nämnas att ett sådant förhållningssätt gäller för skiljeförfarande. Enligt 9 § lagen om skiljeförfarande ska den som ombeds att åta sig ett uppdrag som skiljeman genast uppge alla omständigheter som kan tänkas hindra honom eller henne från att vara skiljeman.

En annan frågeställning av delvis etisk karaktär gäller lämpligheten av att en domare deltar i handläggningen av ett mål med part eller vittne som även varit aktör i mål som samma domare tidigare har avgjort. Om de omständigheter som är föremål för bedömning i det senare målet skiljer sig från det tidigare är

²⁰⁶ Jfr Svea hovrätts beslut 2009-06-25 i mål B 4041-09.

nog utgångspunkten att det i och för sig inte föreligger någon jävssituation. Det är kanske dock inte helt realistiskt att tro att det förekommer att en tidigare dömd person upplever att han eller hon är dömd på förhand om personen träffar samma domare även vid nästa rättegångstillfälle. Hur bör en domare hantera denna situation?

Förberedelse inför förhandling

Etiska aspekter kan även göra sig gällande när en domare förbereder sig inför en huvudförhandling. En fråga som inställer sig är t.ex. om det är lämpligt att en domare före en huvudförhandling i brottmål tar del av förundersökningsprotokollet i målet.²⁰⁷ Utgångspunkten är väl att en domare bör vara restriktiv med att i förväg läsa förundersökningsprotokollet. Inte minst gäller detta förhörsutsagorna. Det kan dock finnas skäl som motiverar att domaren på förhand tar del av i vart fall vissa delar av förundersökningsprotokollet. Ett sådant är att det är nödvändigt för planeringen av huvudförhandlingen. Vidare kan det kanske i vissa typer av mål krävas att domaren på förhand sätter sig in i omständigheterna i målet för att vara beredd på de rättsliga frågor som kan aktualiseras och för att bättre kunna tillägna sig det som framkommer vid förhandlingen. Ett annat skäl kan vara att domaren vill bilda sig en preliminär uppfattning om möjligheten att avgöra målet i den tilltalades utvärdering. Domaren måste i samtliga fall säkerställa att rättens avgörande inte grundas på en förutfattad uppfattning i skuldfrågan.

²⁰⁷ Frågeställningen berörs av Torkel Gregow i *Hur resonerar en domare – och hur bör domare resonera?* a.a. s. 181 f. och av Lars Heuman i *Domarens och åklagarens skyldighet att vara objektiva*, ur JT 2004-05 s. 47 f.

Materiell processledning och rättens utredningsansvar

Den materiella processledningen kan ge upphov till domaretiska frågeställningar. Rätten har enligt processlagstiftningen en skyldighet att genom frågor och påpekanden försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i de uttalanden som görs. Hur långt kan en domare gå i denna skyldighet utan att äventyra parternas rätt till en opartisk rättegång? Finns det situationer när det kan vara acceptabelt att ställa frågor för att få fram omständigheter, som inte tidigare nämnts, i syfte att undvika ett materiellt felaktigt domslut? Vilka är i så fall dessa situationer? Är det t.ex. acceptabelt att en domare uppfattar en endast mycket svag antydning om att en fordran är gammal som en preskriptionsinvändning, eller t.o.m. att domaren väcker frågan om preskription när det gäller ett konsumentförhållande? En annan fråga är om en domare alltid måste vara helt opartisk. Är det t.ex. etiskt oförsvarbart att hjälpa en svagare part att processa fram en förlust för ett oseriöst företag?

Rätten har i vissa typer av mål möjlighet att självant inhämta bevisning. Hur långt kan en domare gå utan att parterna uppfattar rätten som partisk? En annan fråga – som också gäller rättstillämpningen men som även har etiska inslag – är hur man bör se på domarens roll utifrån förvaltningsprocesslagens bestämmelse om rättens utredningsansvar.

Förhållningssätt i förhörssituationen

I artikeln *Domarens och åklagarens skyldighet att vara objektiva* behandlar Lars Heuman olika frågeställningar på rubrikens tema.²⁰⁸ En frågeställning gäller domarens förhållningssätt i förhörssituationen. Lars Heuman konstaterar här att det

²⁰⁸ Heuman a.a. s. 42 ff.

kan vara svårt för rätten att bedöma när en förhørsledare har passerat gränsen för vad som är tillåtet och ställt en fråga som är otillbörlig. Rätten förhåller sig därför ofta relativt passiv, förmodligen i syfte att framstå som opartisk. Enligt Lars Heuman är detta ett felaktigt förhållningssätt eftersom det medför att den ena parten otillbörligt gynnas. Det går alltså inte att härleda en allmän passivitetetsprincip ur objektivitetsprincipen.²⁰⁹

Förlikning

Enligt 42 kap. 17 § rättegångsbalken ska rätten verka för att parterna förlikas eller på annat sätt uppnår en samförståndslösning, om det inte är olämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter.²¹⁰ Att ingå förlikning är ofta en bra lösning för parterna, både av ekonomiska och personliga skäl. Många parter är därför väl betjänta av att domaren lägger ned kraft och energi på att försöka hjälpa dem att hitta en samförståndslösning. Att domaren bidrar till att parter kommer överens gagnar även samhället i stort. Det kan dock finnas vissa mål där det kanske är mindre lämpligt av en domare att verka för en förlikning. Här går inte att ge några generella riktlinjer i en fråga som har både rättsliga och etiska dimensioner. Utgångspunkten bör vara att parternas

²⁰⁹ Heuman a.a. s. 55 f.

²¹⁰ Genom en lagändring, som trädde i kraft den 1 augusti 2011, skärptes rättens skyldighet att verka för förlikning. Enligt bestämmelsens tidigare lydelse skulle rätten, om det var lämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter, verka för att parterna förliktes eller på annat sätt uppnådde en samförståndslösning. Vidare återinfördes paragrafen i 50 kap. 11 § rättegångsbalken. Där regleras i vilken utsträckning hovrätten bör verka för en samförståndslösning. En ny lag om medling trädde också i kraft – lag (2011:860) om medling i vissa privaträttsliga tvister. Syftet med den nya lagen och ändringarna i befintlig lagstiftning var att öka möjligheterna att lösa tvister på frivillig väg (prop. 2010/11:128 *Medling och förlikning – ökade möjligheter att komma överens* s. 1).

självbestämmanderätt alltid respekteras och att domaren har parternas bästa för ögonen. En förlikning bör naturligtvis aldrig pressas fram i det enda syftet att underlätta den egna arbetsbördan. Domaren bör därför alltid ställa sig frågan i vems intresse förlikningsförhandlingar förs – i parternas eller domarens.

Frågor som en domare kan ställas inför är bl.a. vilka förlikningsmetoder som är lämpliga att använda och vilket utrymme det finns för ”förlikningsförhandlingar” i indispositiva mål. En konkret frågeställning är hur en domare bör förhålla sig i en situation om en part vill ha löfte om att domaren inte ska vidarebefordra information – som domaren mottagit i enrum – till den andra parten.

Både domarens uttalanden och uppträdande i övrigt har betydelse för hur parterna uppfattar domaren. En frågeställning som domaren ställs inför vid varje förlikningsförhandling är hur långt han eller hon kan gå utan att den ena parten uppfattar domaren som partisk. Vilken betydelse bör här tillmätas parternas förutsättningar och styrkeförhållandet dem emellan? En annan frågeställning är om en domare bör gå så långt att han eller hon blir jävig i den fortsatta handläggningen av målet. Å ena sidan kan sägas att det inte är något bekymmer – bortsett från praktiska problem – att en domare ”jävar ut sig” eftersom någon annan domare kan träda i hans eller hennes ställe. Å andra sidan bör domaren beakta hur det förhållandet – att han eller hon genom sin processledning blir jävig – uppfattas av parterna och av utomstående. Det finns en risk för att parternas och allmänhetens förtroende för domstolarna minskar i en sådan situation.

Det förekommer att det redan i förväg beslutas att en annan domare än den som ska delta i avgörandet ska leda förlikningsförhandlingar i ett mål. Upplägget kan vara framgångsrikt, men även här bör domaren ha frågan hur parterna

uppfattar den valda metoden i åtanke. Innan domaren använder detta upplägg bör han eller hon därför förvissa sig om att parter och ombud känner sig bekväma med tillvägagångssättet.

En annan fråga gäller vilka överväganden en domare bör göra inför ett stadfästande av en förlikning. Det kan t.ex. inträffa att parterna hemställer om att domaren stadfäster en förlikning, med ett innehåll som domaren uppfattar som antingen oetiskt eller t.o.m. brottsligt. En domare bör naturligtvis aldrig medverka till en förlikning med ett brottsligt upplägg. Ibland kan det vara mera tveksamt om förlikningsavtalet överensstämmer med lag. Det kan t.ex. röra sig om olika skattemässiga konsekvenser av ett avtal som domaren kan ha svårt att överblicka. Hur bör en domare hantera en sådan situation?

Förhandling i miljö mål

Handläggning av vissa typer av mål kan innebära särskild jävsproblematik. En förhandling eller en syn i miljö mål kan samla många människor med olika intressen. Förhandlingen kan närmast framstå som ett slags stormöte, som ställer särskilda krav på sammanträdesledningen. Typiskt för fastighets- och miljö mål är också att syn kan äga rum på platser, där det är svårt att ordna mathållning för rätten och parterna. Kan det under vissa omständigheter vara godtagbart för rätten att acceptera ett erbjudande om lunch från part? Hur bör rätten agera för att signalera opartiskhet?

Allmänt om bemötande

Ovan har berörts hur domarens handlande i ett antal konkreta situationer kan inverka på parternas uppfattning om domarens opartiskhet. En domare bör

vara medveten om och ha i åtanke att det sätt på vilket han eller hon även i övrigt bemöter parter och ombud m.fl. i allmänhet har betydelse för frågan om parterna uppfattar domaren som opartisk.²¹¹ Det gäller såväl domarens uppträdande, t.ex. kroppsspråk och humör, som uttalanden under förhandlingar och i andra situationer samt ton och uttryckssätt i domen.²¹²

Det kan även handla om hur tillmötesgående domaren är gentemot parter såvitt avser praktiska förhållanden. Är det t.ex. lämpligt att låta en åklagare som har ett brottmålsting sitta kvar i rättssalen under pårop av kommande förhandling eller att låta honom eller henne lämna kvar sitt arbetsmaterial för dagen under pauser mellan förhandlingarna? Det vanliga är nog att åklagaren lämnar salen under pauser i ett brottmålsting. Här ska inte göras något försök att ge ett generellt svar på hur en domare bör hantera den andra exemplifierade situationen eller liknande utan det får vara upp till den enskilde domaren att hitta en rimlig balans.

En domare kan också ha anledning att fundera kring sitt förhållningssätt gentemot åklagare, försvarare eller ombud som domaren har positiva eller negativa erfarenheter av sedan tidigare. Det är också viktigt att domaren bemöter yngre ombud med samma respekt som ombud med mer erfarenhet.

En annan aspekt som har att göra med bemötandet är frågor om domarens klädsel. Vilket förhållningssätt bör en domare inta till eget, rättens övriga ledamöters samt domstolens rättssalspersonals bärande av märken, smycken eller

²¹¹ Inom Sveriges Domstolar har tagits fram en bemötandestrategi och en strategi för domskrivning samt handlingsplaner för genomförandet av dessa.

²¹² Jfr Statens ansvarsnämnds beslut 2011-05-03, dnr Ä 7/2010.

annat, vilka kan symbolisera t.ex. en viss åskådning (religiös eller politisk) eller tillhörighet, i rätten?

När den ena av parterna är en myndighet kan särskilda frågor inställa sig. Är det t.ex. acceptabelt att tillämpa olika kommunikeringstider beroende på om parten är myndighet eller enskild? En annan fråga gäller likabehandling av parter vid själva beslutsfattandet. Utgångspunkten är givetvis att partsställningen inte får påverka utgången vid t.ex. avgörande av frågor om prövningstillstånd. Det är dock naturligt att prövningstillstånd oftare meddelas när en myndighetspart överklagat eftersom sådan part vanligtvis är mer inläst på praxis etc. Den här skillnaden kan dock ibland behöva förklaras och saken kan behöva uppmärksammas i utvärderingar över tiden. Även i andra mål kan ”styrkeförhållandet” mellan parterna framstå som ojämnt. Vilka problem kan domaren ha att hantera i sådana situationer?

Som angetts ovan är likabehandling en grundläggande princip av etisk karaktär i vår rättsordning. Hur säkerställer domaren detta krav i mål och förhandlingar där kulturmöten, i vid mening, sker? Med det avses bl.a. möten mellan människor med olika ursprung eller ålder och från olika samhällsgrupper.

Fördomar och förutfattade meningar m.m.

En domare måste utöva sin dömande verksamhet fri från fördomar och förutfattade meningar. Domaren bör sträva efter att bli medveten om sina fördomar. Det kan därför vara bra att domaren ibland ”vänder blicken inåt”. En domare kan ha anledning att t.ex. fråga sig om utgången i ett mål skulle ha påverkats om partsställningen hade varit annorlunda, om parterna hade represen-

terats av andra ombud eller om någon part hade haft en annan social eller kulturell bakgrund.

En närliggande fråga är hur en domare bör agera när en kollega eller annan domstolspersonal, nämndemän, parter eller ombud ger uttryck för fördomar genom t.ex. rasistiska eller sexistiska uttalanden.

Utgångspunkten är att avgörandet bör bli detsamma oavsett vilken domare som har deltagit i avgörandet. Det förekommer dock ibland att vissa domare får rykte om sig att ha benägenhet att döma på visst sätt, t.ex. att döma ut särskilt stränga respektive milda påföljder. Hur bör en domarkollega med annan uppfattning ställa sig i en sådan situation?

Tidigare befattning med saken, m.m.

En domares tidigare befattning med ett mål kan under vissa omständigheter medföra att domaren senare blir jävig att handlägga målet. Europadomstolen har i bl.a. fallet Hauschildt mot Danmark prövat vilken inverkan en domares tidigare befattning med ett mål kan ha för frågan om rättens opartiskhet. I det fallet hade en domare i underrätt ett flertal gånger beslutat att Hauschildt skulle kvarbli i häkte. Samma domare deltog därefter i prövningen av åtalet. Vidare hade domare i överrätt fattat flera beslut i häktningsfrågan innan de överprövade målet. Enligt Europadomstolen innebar enbart den omständigheten att samma domare deltog i prövningen av både häktningsfrågan och åtalet inte en kränkning av konventionen. I det aktuella fallet hade dock en särskild bestämmelse tillämpats, vilken för häktning förutsatte "særlig bestyrket mistanke". Mot bakgrund av detta ansåg Europadomstolen att opartiskheten hos domstolarna kunde ifrågasättas.

Mot bakgrund av Hauschildtdomen infördes punkten 8 i 4 kap. 13 § rättegångsbalken.²¹³ Enligt den bestämmelsen är en domare jävig vid huvudförhandling i brottmål om han före denna huvudförhandling har prövat frågan om den tilltalade har begått gärningen. Bestämmelsen omfattar sådana fall där domaren prövat om bevisningen är tillräcklig för en fällande dom i brottmål. Den omständigheten att domaren prövat om det föreligger sannolika skäl för att den tilltalade har begått gärningen innebär således inte att domaren ska anses jävig enligt bestämmelsen.²¹⁴ Bestämmelsen hindrar inte heller att samma domare flera gånger prövar frågan om en misstänkt ska omhäktas.²¹⁵

Häktningssituationen kan dock inrymma etiska dilemman. Vilket intryck ger det den misstänkte om han eller hon vid varje omhäkningsförhandling möter samma domare? Hur upplever en tilltalad – med hänsyn till kravet på rättens opartiskhet – att bli dömd av den domare som tidigare beslutat om häktning av honom eller henne? Kan en domare helt frigöra sig från sin tidigare bedömning av omständigheterna vid prövningen av en fråga om omhäktning eller av åtalet i målet? För att minska risken för att en misstänkt uppfattar rätten som partisk förekommer det på vissa domstolar att man undviker att en och samma domare fortlöpande prövar frågan om häktning i ett visst mål. På en del domstolar strävar man också efter att undvika att den domare som fattat beslut i häktningsfrågor senare dömer i målet.

En annan situation som kan ge upphov till ett etiskt dilemma är handläggning av frågan om häktning mot flera misstänkta personer i samma mål. Domaren

²¹³ Prop. 1992/93:25 *Om handläggning av brottmål efter rättspsykiatrisk undersökning m.m.* s. 30.

²¹⁴ Se t.ex. RH 1999:59.

²¹⁵ Fitger (Rättegångsbalken) a.a. 4 kap. 13 § 8.

kan nämligen i samband med häktningsförhandlingen avseende en misstänkt få del av information som kan ha betydelse för prövning av häktningsfrågan avseende en annan misstänkt, men som inte behandlas vid denna häktningsförhandling. Hur bör en domare förhålla sig i denna situation?

En annan typ av befattning med mål under förundersökningen, som kan ge upphov till etiska dilemman, är behandling av ärenden om tillåtande av hemliga tvångsmedel. Genom att handlägga ett tvångsmedelsärende kan domaren nämligen bl.a. få del av information, som den tilltalade inte känner till. Bör en domare mot bakgrund av det anförda kunna delta i avgörandet av ett brottmål om han eller hon tidigare handlagt ett tvångsmedelsärende?²¹⁶ Hur bör en domare vid handläggningen av ett mål hantera den omständighet att han eller hon har överskottsinformation avseende ett annat mål men som också är relevant för nuvarande mål?

Även handläggningen av dispositiva tvistemål kan göra att parterna eller t.o.m. domaren själv har anledning att ifrågasätta rättens/sin opartiskhet i förhållande till saken. Frågor med anknytning till en domares agerande i förlikningssituationen behandlas ovan på s. 125-127.

Också handläggning av indispositiva tvistemål kan ge upphov till etiska dilemman. Är det t.ex. alltid lämpligt att den domare som meddelat interimistiska beslut i ett familjemål också deltar i det slutliga avgörandet? Bör den domare som har avgjort ett familjemål handlägga ett nytt mål mellan samma parter, som anhängiggörs kort tid efter det att föregående process har avslutats?

²¹⁶ Se bl.a. Hovrättens över Skåne och Blekinge beslut den 22 december 2010 och den 21 januari 2011 i mål B 2972-10. Frågan diskuteras också av Peter Fitger i (Rättegångsbalken) a.a. 4:13 p. 10.

Likartade dilemman kan uppstå vid handläggning i de allmänna förvaltningsdomstolarna. Det förekommer t.ex. i bl.a. psykiatrimålen och LVU-målen att samma eller en angränsande fråga avseende en och samma part är föremål för prövning flera gånger. Hur bör en domare ställa sig till att vid upprepade tillfällen pröva en sådan fråga? På detta område finns praxis som innebär att en domare under vissa förutsättningar bör avstå från att handlägga målet på grund av jäv.²¹⁷ Ytterligare ett exempel gäller den situationen att en domare prövat ett yrkande om interimistiskt förordnande eller annars befattat sig med saken i ett förvaltningsärende och frågan uppkommer om domaren ska delta i det slutliga avgörandet. Hur bör en domare ställa sig till detta? Bör t.ex. en domare som tagit ställning till ett yrkande om betalningssäkring avseende fordran på skatt kunna delta i avgörandet av själva skattemålet?²¹⁸

En annan frågeställning av delvis etisk karaktär är hur domaren bör hantera situationer där han eller hon har kännedom om omständigheter som är relevanta för målet, men som domaren har tillägnat sig utanför den dömande verksamheten och som inte är notoriska. Det kan t.ex. röra sig om kunskap beträffande viss verksamhet eller lokalkännedom. Inget hindrar väl att domaren deltar i handläggningen av målet, men domaren bör kanske underrätta parterna om sin kunskap.

²¹⁷ Se t.ex. Kammarrättens i Göteborg beslut 2010-03-12, mål nr 1080-10.

²¹⁸ Det kan nämnas att Högsta förvaltningsdomstolen i beslut 2011-03-15, mål nr 1284-10 och 1285-10, funnit att en rådman som vid två tillfällen prövat en fråga om anstånd med betalning av viss skatt inte var jävig att senare handlägga själva taxeringsmålen.

Jurist i andra funktioner

Uppdrag som skiljeman, styrelseledamot, medlare etc.

I egenskap av jurist kan en domare få erbjudande om olika typer av bisysslor. Det kan gälla exempelvis uppdrag som skiljeman och styrelseuppdrag i det offentliga eller privata samhällslivet. Sådana uppdrag kan ge värdefull kunskap, insikt och erfarenhet inom olika samhällsområden. Uppdragen kan dock ge upphov till olika etiska dilemman, bl.a. jävsproblematik. Det kan nämnas att det i vissa stater, som t.ex. USA och England, råder en sträng reglering för en domares innehav av juridiska bisysslor.²¹⁹

Som beskrivits i avsnittet om bisysslor (8.5) styrs tillåtligheten av en domares bisysslor av 7 § LOA (förtroendeskadliga bisysslor) och reglering i kollektivavtal (icke förtroendeskadliga bisysslor). Det finns en sammanställning över Tjänsteförslagsnämndens praxis från 1984 till juni 1993 över bl.a. besked om tillåtligheten av bisysslor. Domstolsverket har tagit fram en promemoria för information om bisysslor.²²⁰ Vägledande kan sägas vara att bisysslor som kan medföra att domaren i mer än obetydlig utsträckning blir jävig vanligen blir att se som förtroendeskadliga. Frågan om lämpligheten av domares bisysslor har också varit föremål för olika offentliga utredningar.²²¹

²¹⁹ SOU 1994:99, Del A, s. 271.

²²⁰ <http://doris.dom.se/upload/Utbildning/Kursmaterial/Introkurs,%20notarier/Information%20om%20bisysslor.pdf> (Detta är en länk till en webbsida på Sveriges Domstolars intranät, Doris.).

²²¹ SOU 1994:99 *Domaren i Sverige inför framtiden – utgångspunkter för fortsatt utredningsarbete* och SOU 2000:80 *Offentligt anställdas bisysslor*.

Domares åtagande av skiljemannauppdrag är sedan lång tid och fortfarande en omdiskuterad fråga. Från år 1926 till år 1970 gällde ett uttryckligt förbud för justitieråd och regeringsråd att inneha denna typ av uppdrag.²²² Numera anses skiljeuppdrag i och för sig förenliga med samtliga domarbefattningar, under förutsättning att domaren inte är partsutsedd skiljeman.²²³ Skiljeuppdrag kan dock leda till jävsproblematik, som särskilt inom mindre domstolar kan vara svår att hantera. En fråga som kan uppstå är bl.a. om en domare är jävig i förhållande till de advokater som har utsett domaren till skiljeman i ett pågående eller nyligen avslutat skiljeförfarande eller vid återkommande uppdrag från samma källa.

Jävsproblematik kan också uppstå om en domare åtar sig styrelseuppdrag inom det offentliga eller privata samhällslivet. För frågan om tillåtligheten och lämpligheten av denna typ av sidouppdrag inverkar bl.a. faktorer som hur nära engagemanget ligger familjesfären och förvaltningen av familjens ekonomi och om uppdraget riskerar att komma i konflikt med domaruppgiften.

En grundregel såvitt avser bisysslor bör vara att en domare undviker att engagera sig i sidouppdrag i sådan omfattning att han eller hon i mer än obetydlig utsträckning blir jävig i de mål som handläggs i domstolen.

Det förekommer att domare åtar sig uppdrag som medlare. Även i detta avseende kan domaren ställas inför olika etiska dilemman. Regler om god medlaretik har antagits av tre professionella grupper, nämligen the American Arbitration Association, the American Bar Association och the Society of Pro-

²²² SOU 1994:99 s. 278.

²²³ Broomé (1999) a.a. s. 20.

professionals in Dispute Resolution (SPIDR). Riktlinjerna har framtagits i syfte att vägleda medlare, att fungera som information till parterna och att stärka förtroendet för medling som konfliktlösningsform. Dessa innehåller bl.a. en bestämmelse om att medlaren ska handlägga konflikten på ett opartiskt sätt och att medlaren ska upplysa parterna om sådana omständigheter som kan sätta hans eller hennes opartiskhet i fråga. Riktlinjerna överensstämmer i princip med de medlingsregler som bl.a. Stockholms Handelskammare använder sig av.²²⁴

Ideell rådgivning

Etiska dilemman kan även uppstå vid rent ideell verksamhet. Det förekommer att en domare blir kontaktad av vänner och bekanta för att få rådgivning och synpunkter i rättsliga angelägenheter. Hur bör en domare ställa sig till sådan ideell rådgivning? En grundregel bör nog vara att domaren är restriktiv med rådgivning. Möjligen är utrymmet något större för domare att ge råd utanför det egna verksamhetsområdet, dvs. att domare i allmän domstol ger råd i sådana angelägenheter som handläggs eller kan komma att handläggas i allmän förvaltningsdomstol och vice versa.

Deltagande i utrednings- och lagstiftningsarbete

Som angetts ovan är det vanligt förekommande att domare på olika sätt deltar i utrednings- och lagstiftningsarbete. Finns det etiska problem med en domares handläggning av mål, där lagstiftning som han eller hon tidigare varit med om

²²⁴ Lindell, Bengt, *Civilprocessen*, andra upplagan, Uppsala 2003, s. 677.

att arbeta fram eller yttrat sig över aktualiseras?²²⁵ Motsvarande fråga kan ställas beträffande den situationen att en domare i doktrin, t.ex. i en lagkommentar, gett uttryck för en viss uppfattning. Här kan nog sägas att det i allmänhet inte är något som hindrar att en domare i de angivna situationerna deltar i handläggningen av målet. Saken kan dock undantagsvis ställa sig annorlunda om domaren t.ex. gjort ett tydligt uttalande beträffande en specifik tvistefråga som är föremål för prövning eller särskilt ingående gett uttryck för en från lagstiftarens intentioner avvikande rättspolitisk uppfattning i frågan. Sådana situationer skulle kunna aktualisera frågan om delikatessjäv.

²²⁵ Detta är en av frågeställningarna som behandlas av Bo Broomé i *Domaren som tjänsteman hos politiker* a.a. s. 65 ff. Europadomstolen har i ett antal fall prövat frågan om det förhållandet att ett organ har såväl granskande som dömande funktioner innebär att kravet på domstolens opartiskhet kan ifrågasättas. Ett av fallen är Procola mot Luxemburg. I fallet hade Conseil d'Etat yttrat sig över ett förslag till regler för mjölkkvoter. Beslut som hade fattats med tillämpning av de nya reglerna överklagades sedan till Conseil d'Etat såsom högsta förvaltningsdomstol. Conseil d'Etat avslog överklagandet. Vid prövningen deltog ledamöter som tidigare hade yttrat sig över lagförslaget. Europadomstolen ansåg att kravet på opartiskhet inte var uppfyllt i det fallet. Ett annat fall är Kleyn m.fl. mot Nederländerna. I det fallet hade Raad van State, som är Nederländernas högsta förvaltningsdomstol, yttrat sig över en viss lag. Europadomstolen fann i det fallet att ledamöterna inte vid sin granskning kunde anses ha bedömt de frågor som senare kom under prövning i domstolen. Kravet på domstolens opartiskhet var därmed uppfyllt. Utgången blev densamma i G.L. och S.L. mot Frankrike där motsvarande frågeställning gällde Conseil d'Etat. Även i Sacilor-Lormines mot Frankrike ansåg Europadomstolen att Conseil d'Etats dubbla roller inte innebar att kravet på opartiskhet åsidosattes. I det fallet skulle dock en av domarna som deltagit i avgörandet inom snar framtid få en befattning i ett ministerium. Eftersom ministeriet hade ett visst intresse i målet ansåg Europadomstolen att opartiskheten kunde ifrågasättas. Se närmare om rättsfallen i Danelius, Hans, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis. En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, tredje upplagan, Stockholm 2007, s. 186 f. Ett exempel från svensk rättspraxis är RÅ 2005 ref. 1. Regeringsrätten fann i det målet att ett regeringsråds tidigare anställning som expeditions- och rättschef, då en likartad fråga som den som var föremål för prövning i det aktuella fallet behandlades i en proposition, inte utgjorde en sådan omständighet som medförde jäv i målet.

En annan fråga är om det utgör ett sakligt skäl att tilldela en domare, som på grund av tidigare deltagande i lagstiftningsarbete har särskilda kunskaper om visst rättsområde, handläggningen av ett visst mål eller en viss måltyp. Frågor med anknytning till en domares deltagande i lagstiftningsarbetet behandlas också under grundsatsen oavhängighet (avsnitt 13.2.2. s. 109 och 110).

Utövande av yttrandefriheten

En domare kan ge uttryck för sina åsikter genom t.ex. bloggande och föredrag inom juridiska områden. Kan det finnas etiska problem förknippade med detta? Utgångspunkten är att yttrandefriheten är en grundlagsskyddad rättighet. Det kan också konstateras att det givetvis kan vara av värde när personer som har expertkunskaper i juridiska frågor och beträffande den dömande verksamheten deltar i den rättspolitiska debatten. Detta kan bidra till att förmedla en saklig och korrekt bild av domstolarnas verksamhet. Vid utövande av yttrandefriheten bör en domare dock ha frågan om förtroendet för domstolarna i åtanke. Vidare bör en domare vara medveten om att uttryckande av en specifik uppfattning, under vissa omständigheter, kan ge upphov till en jävsproblematik. Frågor med anknytning till en domares användande av sin yttrandefrihet behandlas också på s. 141 och 142 samt under grundsatserna gott uppträdande och bemötande (avsnitt 13.4.2 s. 152, 153, 156 och 157) och god kompetens och effektivitet (avsnitt 13.5.2 s. 164 och 165).

Privatperson

Privat umgänge

Det förekommer att en domare är närstående till en annan jurist som är verksam på orten med uppgifter som kan bli aktuella i domstolen. Ger detta anled-

ning till särskilda hänsynstaganden? Domstolen kan naturligtvis ibland behöva lösa en redan uppkommen jävssituation och vidta sådana praktiska åtgärder att jävssituationer i största möjliga utsträckning undviks på förhand. Den enskilde domaren kan också behöva inta ett särskilt förhållningssätt privat, t.ex. genom att undvika att prata med närstående om vid domstolen förekommande mål.

En domares privata umgänge med de på orten verksamma juristerna, som åklagare, advokater, kronofogdar m.fl. kan ge upphov till jävsproblematik. Motsvarande jävsproblematik kan göra sig gällande när överrättsdomare och underrättsdomare inom samma domsaga umgås privat. I vilken utsträckning och i vilket sammanhang kan samvaro ske utan att leda till att domaren blir jävig i förhållande till juristen/domaren? Nog kan väl en domare t.ex. vara medlem i en juristklubb på orten. Men bör en domare regelmässigt äta lunch med en viss åklagare? Kan en domare umgås med en viss advokat i hans eller hennes bostad eller fira högtider tillsammans med en kronofogde? Här ska inte göras något försök att ge generella svar på frågorna. Det kan bara konstateras att jävsproblematiken har olika sidor. Även ett ganska begränsat privat umgänge kan göra att en domare själv känner sig litet obekväm inför att handlägga ett mål med juristen som part eller ombud. Av denna anledning kan domaren vilja undvika att delta i handläggningen även om det kanske i och för sig inte alltid objektivt sett föreligger en jävssituation. Ett begränsat privat umgänge kan dock stundtals ge upphov till att en utomstående betraktare uppfattar domaren som jävig. En sådan situation kan uppstå om en domare under pågående mål väljer att äta lunch med t.ex. åklagaren i målet. Det privata umgänget kan också utvecklas till en nära vänskapsrelation, vilket kan medföra att domaren på grund av generalklausulen eller s.k. delikatessjäv inte bör delta i handläggningen.

Det är nog så att de fall av umgänge som exemplifieras i de ovan angivna frågeställningarna inte alltid bör leda till att domaren blir jävig. Det är många omständigheter som spelar in. Men i vart fall vissa typer av umgänge kan ibland ge upphov till jäv. En fråga är om det därför bör vara en plikt för en domare att så långt möjligt undvika att försätta sig i en jävssituation, vilket skulle innebära att en domare bör avstå från visst umgänge. Svaret på frågan kan kanske delvis sägas bero på domstolens storlek och ortens förhållanden och därmed domstolens möjlighet att hantera en uppkommen jävssituation. Praktiska problem kan emellertid uppstå även vid stora domstolar. Hur bör man t.ex. se på situationen när en advokat eller åklagare, som domaren har en vänskapsrelation till, helt oplanerat dyker upp vid en förhandling?

Motsvarande jävsproblematik kan uppstå vid medlemskap i öppna eller slutna klubbar med medlemmar med sin bakgrund i många olika yrken och uppgifter i samhället. Hur bör man se på domarens engagemang i denna typ av sällskap?²²⁶

Ett modernt sätt att umgås är genom sociala medier. Hur bör man se på jäv vid denna typ av mera nätverksorienterat umgänge med närmare vänner och andra bekanta? Är en domare oftare jävig i förhållande till sina ”vänner” på Facebook än annars? Som domare kan man också rent generellt behöva fundera kring det som tekniskt sett kan bli ens vänkrets på Facebook.

²²⁶ I JK:s beslut 1998-05-07 (dnr 2769-97-21) uttalade JK att utgångspunkten var att medlemskap i privata organisationer låg utanför JK:s tillsyn. JK gjorde trots detta vissa uttalanden i saken. I artikeln *Objektivitetsprincipen* i antologin *Offentligrättsliga principer* (red. Lena Marcusson, Uppsala 2005) framför Thomas Bull åsikten att det inte är självklart att medlemskap i privaträttsliga föreningar faller utanför JK:s tillsyn. Han menar att det inte är omöjligt att i kraven i 1 kap. 9 § RF intolka ett krav på hur man uppträder även utanför den direkta tjänsteutövningen (s. 93 f.).

Det förekommer att olika yrkeskategorier ordnar sociala aktiviteter, såsom fester, som riktar sig exklusivt till t.ex. domare och åklagare. Hur bör man se på denna typ av aktiviteter?

Utövande av yttrandefriheten

En domare har som andra medborgare en grundlagsskyddad yttrandefrihet. Den sträcker sig ända fram till sekretess och tystnadsplikten. Den offentliga arbetsgivaren är förhindrad att ingripa med sanktioner mot en domare som utövar sin yttrandefrihet. Detta hindrar dock inte att frågan om utövandet av yttrandefriheten kan diskuteras domare emellan. Bör en domare oinskränkt uttala sig i massmedia och delta i den rättspolitiska debatten? Hur bör man se på inlägg som en domare gör på sociala medier?

Utgångspunkten är naturligtvis att en domare har samma rätt som alla andra att delta i en offentlig debatt. Ett etiskt hållbart förhållningssätt bör under alla omständigheter vara att man är beredd att personligen stå för vad man uttalat och att man är lojal med grundprinciper som kan sägas utgöra domarnas gemensamma värdegrund. Med detta uttryck avses sådana grundläggande och gemensamma värderingar i etiska frågor som delas av domarna.

Det är ofta angeläget att domare deltar i den rättspolitiska debatten, särskilt inom områden med anknytning till domstolarnas verksamhetsområde. Ett inlägg i debatten av en domare under pågående mål kan dock uppfattas som ett ställningstagande för den ena parten i en tvist, vilket kan leda till att domaren blir jävig i målet. Det är därför allmänt vedertaget att en domare inte under på-

gående rättegång bör delta i en offentlig diskussion angående den sak som är aktuell i målet.²²⁷

Enligt 1 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen får ingen dömas till ansvar eller ersättningsskyldighet för missbruk av tryckfriheten eller medverkan däri i annat fall än tryckfrihetsförordningen bestämmer. Bestämmelsen har ansetts förbjuda ingripande från en arbetsgivare mot en arbetstagare i offentlig tjänst på grund av hans eller hennes medverkande i tryckt skrift, om det medför negativa konsekvenser för den enskilde.²²⁸ Enligt uttalanden av JO och JK utesluter det dock inte helt att en arbetstagares uttalanden även i grundlagsskyddade massmedier under vissa förhållanden kan tänkas inverka på förpliktelserna enligt det egna anställningsavtalet eller i övrigt på förhållandet mellan arbetsgivaren och arbetstagaren. Om t.ex. ett uttalande av en domare riskerar att få negativa konsekvenser för domstolsarbetet som sådant – som att domstolens opartiskhet sätts på spel – kan det kanske finnas anledning för domstolschefen att överväga om han eller hon bör vidta åtgärder. Dessa måste naturligtvis vara förenliga med tryckfrihetsförordningens bestämmelser.²²⁹ Frågor med anknytning till en domares användande av sin yttrandefrihet behandlas också på s. 138 samt under grundsatserna gott uppträdande och bemötande (avsnitt 13.4.2 s. 152, 153, 156 och 157) och god kompetens och effektivitet (avsnitt 13.5.2 s. 164 och 165).

²²⁷ JK:s beslut 1986 s. 57 ff.

²²⁸ JK:s beslut 1986 s. 195 ff. och JK:s beslut 1994 s. 71 ff.

²²⁹ JO 1988/89 s. 213 ff. och JK:s beslut 1994 s. 71 ff.

Engagemang i politiken

En domaretisk fråga utifrån ett jävsperspektiv gäller vilket förhållningssätt en domare bör inta till olika grader av politiskt engagemang. Som anförts ovan ligger det ett viktigt värde i att en domare är samhällsorienterad. En domare måste naturligtvis ha rätt att ha en politisk åskådning, utöva sin rösträtt och vara medlem i ett politiskt parti. Hur bör en domare ställa sig till närmare engagemang i ett politiskt parti? Kan svaret på denna fråga vara beroende av vilket parti det gäller? Var bör gränsen för ett politiskt engagemang gå? Bör t.ex. en rådman i förvaltningsrätt kunna åta sig ett kommunalpolitiskt uppdrag i sin domkrets som ledamot i socialnämnden eller dess utskott eller plan- och byggnämnden?²³⁰ Hur ska man t.ex. se på en domares i migrationsdomstol engagemang i en organisation som intar bestämda ståndpunkter i migrationspolitiska frågor?

Vid övervägande av engagemang i politiken bör en domare ha i åtanke vilka konsekvenser engagemanget kan få för hans eller hennes opartiskhet som domare. I övrigt kan inte ges något generellt svar. Ett par saker kan dock konstateras. Det får naturligtvis aldrig förekomma att en domare lägger partipolitiska aspekter på ett mål. För att också inför parterna manifesteras att domaren i sin dömande verksamhet står fri från politiken bör han eller hon undvika att bära

²³⁰ Arbetsdomstolen har i domen AD 2011 nr 83 prövat frågan om tre polisinspektörers uppdrag som ledamöter i socialnämnden i samma kommun som de var yrkesverksamma i utgjorde förtroendskadliga bisysslor enligt 7 § LOA. Vid en avvägning mellan risken för förtroendskada, vilken i aktuellt fall bedömdes som låg, och bisysslans karaktär – politiskt förtroendeuppdrag – ansåg Arbetsdomstolen att graden av risk för förtroendskada låg inom ramen för vad som borde tolereras. En ledamot var skiljaktig och ansåg att bisysslan var att anse som förtroendskadlig.

partisymbol i rätten. Det ska också konstateras att domaren i sin dömande verksamhet ytterst vägleds av konstitutionen. En domare måste därför ställa sig bakom de värden som kommer till uttryck i det gällande statsskickets grunder. Frågor med anknytning till en domares engagemang i politiken behandlas också under värdet oavhängighet (avsnitt 13.2.2 s. 111).

Engagemang i intresseföreningar, organisationer etc.

Även medlemskap i olika intresseföreningar, organisationer, nätverk etc. kan medföra jävsproblematik.²³¹ Finns det jävsaspekter för en domare att fundera igenom innan han eller hon engagerar sig i föreningar som på olika sätt är engagerade med sina särskilda målsättningar i samhällsfrågor på många skilda områden? Givetvis måste en domare kunna engagera sig i t.ex. sin bostadsrättsförening eller i föräldraföreningen i den skola där domarens barn är elev. En fråga är dock om det här någon gång kan uppstå en jävssituation? Är svaret på frågorna beroende av hur engagerad domaren är i föreningen? Blir synsättet ett annat när det är fråga om styrelseuppdrag eller annat vidare engagemang i stället för endast medlemskap? Innan domaren engagerar sig i föreningen bör han eller hon ställa sig frågan hur detta påverkar hans eller hennes opartiskhet. En faktor som därvid bör beaktas är om det är tänkbart att föreningen kommer att vara involverad i rättstvister. En annan om det är tänkt att domaren ska ägna sig åt rättslig rådgivning åt föreningen. Vidare bör domaren ställa sig frågan om han eller hon blivit ombedd att engagera sig för att ge föreningen sitt yrkes pre-

²³¹ Svea hovrätts beslut 2009-06-25, mål nr B 4041-09 och NJA 2010 s. 274 (båda gäller Pirate Bay-målet).

stige.²³² Det förekommer att en förening eller organisation över tiden delvis ändrar sin inriktning. En domare bör därför kontinuerligt reflektera över sitt engagemang i föreningen.

13.4 Gott uppträdande och bemötande

13.4.1 Inledning

En vid tolkning av begreppet domaretik innefattar även frågor om domarens uppträdande och bemötande. En domares uppträdande kan inverka på parter och allmänhetens förtroende för dels den enskilde domarens arbete, dels den dömande verksamheten i stort. Som tidigare nämnts visade den enkätundersökning med allmänheten som Förtroendeutredningen lät genomföra att medborgarna har större förtroende för domare än för domstolarna som institutioner.²³³

Allmänheten har befogad anledning att kräva att den dömande verksamheten säkrar en likformig rättstillämpning. Men detta betyder samtidigt inte att alla domare ska vara stöpta i samma form. En domare måste kunna verka med sin personlighet också i sin rättstillämpande verksamhet.

Domaren bör – i såväl yrkeslivet som privat – sträva efter att uppträda på ett sådant sätt att allmänhetens förtroende för den dömande verksamheten upprätthålls eller förstärks. I detta sammanhang avses med begreppet allmänhetens förtroende de uppfattningar och värderingar som delas av den väl upplysta

²³² Inspiration till följande frågeställningar är hämtad ur det tyska dokumentet Säulen richterlichen Handelns.

²³³ SOU 2008:106 s. 79 f.

allmänheten. Domarna måste stå pall mot hot och påtryckningar från sådana grupper som vill få gehör för mer eller mindre fördomsfulla särintressen. Som tidigare anförts innebär det att en domare kanske måste acceptera vissa restriktioner även i sitt privatliv. Samtidigt ska framhållas att den enskilde domaren måste ha betydande frihet att självständigt välja att leva det privatliv som han eller hon vill och göra sina livsstilsval. Kravet på korrekt uppträdande får inte leda till att domaren isolerar sig från samhällslivet i övrigt. En domare bör dock tänka på hur hans eller hennes agerande eller uppträdande påverkar det egna anseendet men även kollegornas och domstolarnas anseende i stort.

13.4.2 Frågeställningar

Domare

Som framgått av inledningen är det viktigt att en domare bemöter parter, övriga aktörer och allmänheten på ett bra sätt. Samma förhållningssätt gäller naturligtvis även gentemot domarkollegor och andra arbetskamrater. Ett gott in-ternt bemötande är av värde inte bara för att det underlättar arbetet och skapar en bra stämning på domstolen. Det ger också ofta en god grund för ett bra bemötande även gentemot parter och allmänheten.

Bemötande av parter, övriga aktörer och allmänheten

En domare träffar i sitt yrkesliv på en mängd människor med olika bakgrund, personlighet etc. För många personer är kontakten med rättsväsendet något nytt och främmande. Parters och vittnens uppträdande kan präglas av bl.a. nervositet och upprördhet. Att bemöta och hantera alla personlighetstyper på ett bra sätt är en grannlaga men viktig uppgift. Ett gott bemötande från domaren, sett ur såväl ett opartiskhetsperspektiv som ett värdighetsperspektiv, kan

bidra till att upprätthålla eller stärka parternas och allmänhetens förtroende för domaren och rättsväsendet i stort. Risken för att en missnöjd person utvecklas till rättshaverist kan säkert också minska genom ett gott bemötande.

Rättshaverister – problem eller utmaning? var temat för ett av seminarierna vid Det nordiska juristmötet i Reykjavik 2005.²³⁴ Referenten, nuvarande justitierådet Göran Lambertz, behandlade bl.a. frågan om vilka insatser rättsväsendet kan bidra med för att undvika att personer utvecklas till rättshaverister. Han ställde upp följande ”uppträdandekod” för domstolsjurister. En jurist bör ge sig tid att lyssna och visa omsorg om ärendet. Juristen måste alltid vara opartisk och uppträda opartiskt. Vidare får juristen aldrig uppträda nonchalant eller överlägset och bör inte heller vara alltför formell i kontakterna med enskilda. Juristen måste också visa respekt och måste försöka inge lugn, auktoritet och respekt, aldrig brusa upp och aldrig uppträda okontrollerat. Avgöranden bör vara begripliga och motiveringen bör gå rakt på sak. I vissa mål bör juristen försöka bedriva aktiv förlikningsverksamhet i ett tidigt skede. Vidare bör juristen i viss utsträckning ägna sig åt ”eftervård” efter processens slut genom att t.ex. lyssna på kritik, bemöta den balanserat och inte automatiskt gå i försvar.²³⁵

Den ovan nämnda ”uppträdandekoden” bör kunna vara vägledande även vid bemötande av arga eller besvärliga parter och för personer som redan utvecklat ett rättshaveristiskt beteende. Vid kontakter med dessa kategorier ställs dock domaren inför särskilda utmaningar och måste kanske anpassa sitt uppträdande. Hur bör en domare förhålla sig i sådana situationer?

²³⁴ *Rättshaverister – problem eller utmaning*, Förhandlingarna vid Det nordiska juristmötet i Reykjavik 2005, Bind 1 s. 207 ff. och Bind 2 s. 279 ff.

²³⁵ Bind 1 s. 216 f. och Bind 2 s. 281.

En liknande frågeställning är hur en domare bör uppträda mot ”känsliga” eller ”ömtåliga” parter i t.ex. LVU- och psykiatrimål. Bör förhandlingen anpassas till de ”sköra”? För att kunna genomföra processen på ett bra sätt kan det säkert vara nödvändigt att i viss utsträckning ta hänsyn till parter behov av ett särskilt vänligt och empatiskt bemötande. Utrymmet för sådan anpassning bör också vara större när motparten är en myndighet, som därmed för det mesta inte är så känslig för denna typ av positiv särbehandling. Det kan dock även i denna situation finnas behov av att domaren vakar över att också representanten för myndighetsparten behandlas respektfullt och korrekt av sin motpart.

En motsvarande frågeställning gäller balansen i bemötandet av tilltalad och målsägande i en brottmålsförhandling.²³⁶ Hur kan en domare visa empati för en part utan att det missförstås som partisk sympati?

En annan fråga är om det är lämpligt att också i övrigt anpassa förhandlingssituationen efter målgrupp för att göra verksamheten begriplig och skapa en öppen atmosfär i rättssalen. Var går i så fall gränsen för hur öppet klimatet kan vara? En avslappnad stämning i rättssalen, som gör att parter och vittnen känner sig bekväma, kan säkert många gånger gagna processen. Ett ”hårt” avgörande kan dock stå i stark kontrast till en alltför avslappnad och hjärtlig stämning som rått i rättssalen under processen. Hur personlig bör en domare kunna tillåta sig att vara? Här är det viktigt att domaren hittar en lämplig avvägning beträffande sitt förhållningssätt. I mål med väldigt många förhandlingsdagar, där domaren efter ett tag nästan kan få intrycket av att känna parter och om-

²³⁶ Frågor om bl.a. brottsoffers behov och risken för s.k. sekundär viktimisering behandlas bl.a. i antologin *Brottsoffret och kriminalpolitiken*, red. Lernestedt, Claes och Tham, Henrik, Mölnlycke 2011.

bud, kan det kanske vara särskilt viktigt att domaren funderar kring sitt förhållningssätt.

En domare bör också fundera över sitt förhållningssätt gentemot ombud och andra partsföreträdare. Som tidigare angetts är det t.ex. viktigt att domaren bemöter yngre ombud med samma respekt som ombud med mer erfarenhet. Domare kan också behöva vaka över att ombuden visar varandra respekt. Detta gäller naturligtvis som utgångspunkt även beträffande parterna och övriga aktörer men här är frågan – mot bakgrund av vad som kan ha förevarit – särskilt känslig. Hur bör en domare göra om en aktör agerar brottsligt mot en annan aktör eller mot rätten?

Domaren bör allmänt sett naturligtvis också sträva efter att bemöta vittnen, sakkunniga och andra förhörspersoner på ett bra sätt. Genom att uppträda vänligt och ge information anpassad utifrån personens behov kan domaren medverka till att skapa en trygg förhörssituation, vilket i sin tur också gagnar processen.

En ytterligare fråga som kan sägas ha att göra med domarens uppträdande är hans eller hennes klädsel. I många länder använder domare kappa. Det huvudsakliga syftet med domarkappor är att avpersonalisera domaren och betona neutraliteten. Som en positiv bieffekt eliminerar också domarkappor problemen med en eventuell oklar klädkod. Det finns dock även nackdelar med domarkappor t.ex. genom att dessa kan ge uttryck för en kanske olämplig distansering i förhållande till parterna. Diskussionen om domarkappor ska inte fördjupas här. Beträffande de svenska domarnas klädsel kan konstateras att det naturligtvis måste finnas utrymme för variationer. För att visa parterna respekt bör en

domare dock vid sammanträden alltid ha vårdad klädsel. Vad detta i sin tur innebär är upp till den enskilde domaren att avgöra.

En annan omständighet som påverkar hur parter och andra uppfattar rättsväsendet är miljön i domstolsbyggnaden. Det är givetvis först och främst en fråga för domstolen. Den enskilde domaren bör dock tänka på sitt yttersta ansvar för att rättssalen befinner sig i god ordning inför det att nya mål ropas på. Detta är nämligen ytterligare ett sätt för domaren att visa parterna omtanke om handläggningen av målet.

Ovan har talats om vikten av att domaren bemöter parter och övriga aktörer på ett bra sätt. För rättsväsendets förtroende är det också viktigt att domaren i sin tur kräver att parter och andra behandlar rätten med respekt.

Internt bemötande

Nu övergår framställningen till att behandla domarens bemötande av kollegor och andra arbetskamrater. Frågorna handlar alltså om etiken på arbetsplatsen. Svaren på frågorna är allmängiltiga för alla yrkeskategorier på domstolen. Hur bör man då se på en domares förhållningssätt till sina arbetskamrater? Ytterst regleras kraven på en domares beteende av arbetsmiljölagen.²³⁷ Generellt kan sägas att en domare bör, liksom övrig personal, sträva efter att uppträda korrekt och visa respekt gentemot domarkollegor och andra arbetskamrater. Här ska inte försöka ges några närmare riktlinjer över vad som utgör ett korrekt uppträdande. Vad som kännetecknar ett sådant faller sig säkert naturligt. Det är

²³⁷ 3 kap. 4 § arbetsmiljölagen (1977:1160).

dock viktigt att också betona att det måste finnas utrymme för många olika personligheter på en domstol.

De flesta domare känner säkert ibland behov av att inför kollegor ventilerar olika saker som domaren varit med om i tjänsten, antingen med anknytning till ett mål eller angående relationen till en kollega. Detta måste givetvis vara tillåtet. Domaren bör dock vara mån om att välja rätt sammanhang och undvika att uttala sig nedsättande eller kränkande om någon annan. När det gäller synpunkter på en kollegas handlande är nog också en bra utgångspunkt att i möjligaste mån ta upp kritiken direkt med den berörda kollegan i enrum.

En annan etisk fråga är vilket ansvar en domare har att reagera mot en kollega som handlar eller har handlat oetiskt. Det kan t.ex. röra sig om ett nedsättande uttalande eller t.o.m. om ett brott. Bär en domare ett ansvar att reagera och, om så är fallet, hur bör detta ansvar utövas?

Domarens relation till nämndemän kan ge upphov till en del etiska frågeställningar. Hur bör t.ex. domaren förhålla sig till nämndemän som antingen uttrycker olämpliga synpunkter under överläggningen, t.ex. kränkande uttalanden, eller ger uttryck för att ha missuppfattat sin roll i domstolen? Hur bör en domare förhålla sig till nämndemän som inte följer lagen?

Det inträffar stundtals att omständigheter i en persons privatliv inverkar negativt på hans eller hennes förmåga att under någon tid utföra sitt arbete. Det kan röra sig om sjukdom eller ohälsa som t.ex. alkoholism eller olika typer av depression. Vilket etiskt ansvar har en domare att agera om en kollega eller annan arbetskamrat befinner sig i en sådan situation? Bör domaren ta upp problematiken med den enskilda kollegan och eventuellt, vid behov, uppmärksamma

domstolsledningen på denna? På vilket sätt kan domaren hjälpa eller på annat sätt stötta den drabbade?

På alla arbetsplatser kan det uppstå relationsproblem och konflikter. En domare bär, som alla andra medarbetare, ett ansvar för att arbetsklimatet är bra. Domaren bör bemöta alla arbetskamrater på ett bra sätt. Beträffande vissa kategorier kan en domare behöva fundera lite extra. Det gäller t.ex. gentemot alla nyanställda och kanske särskilt de som helt saknar erfarenhet från domstolsarbete eller där lång tid förflutit sedan de senast arbetade i domstol. Alla nyanställda bör ha rätt till en ordentlig introduktion. Även den enskilde domaren bär här ett ansvar. Domaren bör således vara tillmötesgående och beredd att ge vägledning.

Särskilt viktigt är också att uppmärksamma och stödja notarier, fiskaler m.fl. som är under utbildning och ska betygsättas. Här kan det ibland finnas anledning för en domare att bevaka att även kollegorna bemöter de yngre medarbetarna på ett korrekt sätt. En viktig aspekt är bl.a. att se till att handledarskapet fyller sin funktion.

Utövande av yttrandefriheten

Domarens användande av sin yttrandefrihet är också en fråga som rör domarens uppträdande i yrkesrollen. Enligt offentlighets- och sekretesslagen gäller sekretess för vissa uppgifter hos domstol. Övriga uppgifter som domaren fått kännedom om i sin tjänsteutövning är offentliga. Enskilda kan dock ha ett intresse av att spridning inte heller sker av andra integritetskänsliga – men inte sekretessbelagda – uppgifter. Hur bör en domare förhålla sig i detta avseende, t.ex. i relationen med massmedia? Bör en domare avstå från att återge vissa uppgifter som

han eller hon fått kännedom om i samband med tjänsteutövningen? Här kan bara konstateras att för de flesta domare följer det sig säkert naturligt att inte i onödan blottlägga enskilda personer. Frågor med anknytning till en domares användande av sin yttrandefrihet behandlas också på s. 156 och 157 samt under grundsatserna opartiskhet och likabehandling (avsnitt 13.3.2 s. 138, 141 och 142) och god kompetens och effektivitet (avsnitt 13.5.2 s. 164 och 165).

Privatperson

Domaryrket är ett sådant yrke – liksom vissa andra – där allmänhetens syn på gränsen mellan yrkesroll och privatliv kanske inte alltid är så skarp. Allmänheten kan säkert ibland sätta likhetstecken mellan domaren i rollen som domare och som privatperson. Vad domaren gör och hur domaren betar sig på sin fritid kan ibland påverka allmänhetens förtroende för också domarens dömande verksamhet och i förlängningen därmed även för rättsväsendet i stort. Man får här kanske skilja på sådana uppfattningar som är att hänföra bara till någon liten speciell grupp från sådana där en bred allmänhet kan antas ha en gemensam syn. Detta kan innebära att särskilt höga krav kan ställas på domare såvitt gäller i vart fall vissa aspekter av privatlivet.

Brott

Visst beteende av en domare är sådant att det t.o.m. kan riskera domarens anställning. Enligt 11 kap. 7 § regeringsformen får en domare skiljas från anställningen om han eller hon genom brott eller grovt eller upprepat åsidosättande av skyldigheterna i anställningen har visat sig uppenbart olämplig att inneha anställningen. Var denna gräns går finns beskriven i domstolspraxis och i beslut från Statens ansvarsnämnd.

Brott begångna av en domare är möjligen den enskilda omständighet som allvarligast riskerar att bryta ned allmänhetens förtroende för rättsväsendet. Utgångspunkten är naturligtvis att en domare – som alla andra – bör följa lagen och avhålla sig från att begå brott.

Umgänge och uppträdande i det offentliga

En domare bör också undvika att röra sig i sådana miljöer, där det finns risk för att domaren ”hamnar i händerna” på någon. Detta är viktigt utifrån såväl ett värdighetsperspektiv som utifrån synpunkten att domaren bör värna sitt – och i förlängningen även domstolens – oberoende. Finns det i övrigt – mot bakgrund av vad som anförts inledningsvis – andra saker som en domare inte ens på fritiden bör tillåta sig att göra? Det ligger nog i sakens natur att uppfattningarna domare emellan här skiljer sig en del och det går inte att ge några generella svar. I en domares överväganden över hur han eller hon lever sitt liv bör aspekter som domarens, kollegors och domstolens anseende inför allmänheten samt domstolens funktion beaktas.

I detta sammanhang diskuteras ibland domare emellan frågor av det här slaget: Vad bör gälla för helt lagliga verksamheter å ena sidan och å andra sidan beträffande den mera tveksamma gråzonen?²³⁸ Vad gäller t.ex. i fråga om överkonsumtion av alkohol på offentlig plats och i sällskapslivet? Bör en domare

²³⁸ Det kan nämnas att Domstolsverket utarbetat ett dokument – *Sveriges Domstolars etiska riktlinjer vid utlandstjänstgöring och utrikes tjänsteresa* – som är avsett att uppmärksamma den anställda på frågeställningar av etisk natur som kan uppstå under utlandsresor i tjänsten. Dokumentet behandlar bl.a. frågor om förhållningssätt gentemot uppdragsgivaren, användning av sociala medier, bruk av alkohol, personligt uppträdande samt mottagande av gåvor och förmåner.

kunna ”gå på krogen” och bli kraftigt berusad? Bör en domare kunna ägna sig åt vidlyftigt spelande på t.ex. kasino? Finns det bisysslor eller annat engagemang som en domare utifrån en värdighetssynpunkt bör avstå från? Hur kan man se på en domares medlemskap i hemliga eller slutna sällskap? Hur bedömer man medlemskap i politiska ytterlighetspartier? Hur bör man se på en domares medverkan i TV-sända underhållningsprogram?

En annan fråga gäller domarens privata umgänge. Hur ”olämpliga” vänner kan en domare ha? Vissa motorcykelklubbar är nog inte en lämplig miljö för en domare. Hur bör en domare förhålla sig i en situation när det framkommer att en person inom hans eller hennes bekantskapskrets gjort sig skyldig till ett allvarligt brott?

Man kan emellertid också ställa sig frågan om en domare alltid måste uppträda värdigt och opartiskt. Är det t.ex. acceptabelt av en domare att högljutt framföra sina synpunkter på ett föräldramöte i skolan när också alla andra är upprörda? Hur ska man se på den situationen där mötesdeltagare i något fall vill att man ska avgöra en tvist eller hantera en motsättning just eftersom man är domare?

Vård av privatekonomi

En annan fråga som rör en domares privatliv är hans eller hennes ekonomi. Å ena sidan måste naturligtvis bestämmanderätten över privatekonomin vara förbehållen den enskilda domaren. Å andra sidan kan omfattande ekonomisk misskötsamhet ytterst leda till konkurs, vilket i sin tur hindrar en domare från att utöva sin anställning. Vilka krav kan ställas på en domare med hänsyn till vård av privatekonomin?

Även den som inte är utnämnd till ordinarie domare men som har för avsikt att senare i sitt yrkesliv söka sådan anställning kan ha anledning att tänka över det sätt på vilket han eller hon sköter sin ekonomi eller – i förekommande fall – bedriver näringsverksamhet.²³⁹

Utövande av yttrandefriheten

Allmänhetens förtroende för domstolarnas verksamhet påverkas positivt genom information och därmed ökad kunskap om verksamheten. Varje domare har här en möjlighet att lämna sitt positiva bidrag. Det kan ske i många olika former och med stöd av yttrandefriheten. Ytterst måste också en domare offentligt kunna påtala missförhållanden i den egna verksamheten. Också då ställs krav på omdömesgillhet och saklighet.

Spridande i det privata umgänget av uppgifter som en domare fått vetskap om i sitt arbete är en aspekt på yttrandefriheten. För de flesta domare faller det sig säkert naturligt att iaktta diskretion och inte i onödan skvallra om de parter som domaren har mött i sitt yrkesliv. Yttrandefrihet kan också handla om att i massmedia ge uttryck för en viss personlig uppfattning. Här kan bara ges den generella riktlinjen att en domare inför uttalandet bör överväga om detta kan påverka det egna men även kollegors och domstolens anseende.

En ytterligare aspekt på yttrandefrihet är hur en domare bör förhålla sig till deltagande i olika typer av sociala medier. Utgångspunkten bör naturligtvis vara att det är upp till den enskilde domaren att själv avgöra i vilken utsträckning han eller hon vill medverka i sådana. Domaren kan säkert även i arbetslivet ha

²³⁹ Domarnämndens beslut 2010-03-17, dnr 102-2009.

nytta av det privata användandet av sociala medier, eftersom det bl.a. ger insyn i och kunskap om moderna kommunikationsmetoder. Liksom beträffande uttalanden i massmedia bör en domare dock överväga vilka inlägg som görs. En domare bör också vara medveten om att deltagande i sociala medier i vissa fall kan medföra att han eller hon delvis avhänder sig kontrollen över den fortsatta utvecklingen. Ett blogginlägg i text och bild kan tas ur sitt sammanhang och få snabb spridning i traditionell massmedia. Även utifrån en säkerhetsaspekt bör domaren överväga vilken information som han eller hon lämnar om sitt privatliv. Andra aspekter avseende domarens användande av sin yttrandefrihet behandlas ovan på s. 152 och 153 samt under grundsatserna opartiskhet och lika-behandling (avsnitt 13.3.2 s. 138, 141 och 142) och god kompetens och effektivitet (avsnitt 13.5.2 s. 164 och 165).

Användning av tjänstetitel

Vetskapen om att en person är domare kan kanske ibland innebära att domaren otillbörligt särbehandlas i positiv bemärkelse. Detta faktum ger upphov till frågeställningen hur en domare bör förhålla sig till användande av tjänstetitel i privatlivet. Samma fråga kan uppkomma om en domare på annat sätt ger intryck av en officiell ställning i en privat angelägenhet, t.ex. i ett e-postmeddelande disponerat för tjänstebruk. Bör tjänstetiteln etc. uteslutande vara reserverad för den dömande verksamheten eller kan det finnas situationer där titeln kan åberopas i privatlivet utan att domaren kan klandras för att missbruka sitt yrkes prestige för privata intressen? Vilka är i så fall dessa situationer?

13.5 God kompetens och effektivitet

13.5.1 Inledning

Domaren utför sitt arbete på uppdrag av medborgarna. Medborgarna har berättigade anspråk på att domstolarna inom rimlig tid meddelar avgöranden av hög kvalitet. Grundsatsen god kompetens och effektivitet rör frågor om hur en domare på bästa sätt utför sina arbetsuppgifter. En domare ska bl.a. sträva efter att upprätthålla en hög kunskapsnivå och här inställer sig t.ex. frågor om fortbildning. Med kompetens avses även förmågan att lämna för parter och andra begripliga avgöranden. En domare bör vidare verka för snabb handläggning av mål och ärenden. Av den kompetenta och effektiva domaren krävs naturligtvis också noggrannhet i utförandet av den dömande uppgiften. Domaren bör i detta avseende gärna vara praktisk och undvika formalism.

13.5.2 Frågeställningar

Domare

Kunskap om gällande rätt m.m.

Goda kunskaper om innehållet i gällande rätt är naturligtvis avgörande för upprätthållandet av hög kvalitet i den dömande verksamheten. En domaretisk frågeställning är i vilken utsträckning en domare bör ägna sin arbetstid åt att bevaka ny lagstiftning och praxis, genomgå utbildningar samt delta i praxisdiskussioner.

En domare är skyldig att antingen kunna lagen eller ur rättskällorna ta fram tillräcklig information om innehållet i gällande rätt.²⁴⁰ Utgångspunkten bör därför vara att en domare har en ganska långtgående plikt att hålla sig uppdaterad inom juridiken.

Det är naturligtvis omöjligt för en domare att ha kunskap om gällande rätt för samtliga inom domstolen förekommande rättsområden ”i huvudet”. Ofta krävs det därför att en domare läser in sig på det aktuella området. Arbetssituationen medger dock kanske inte alltid att tillräckligt mycket tid kan läggas på studium av rättskällorna. I t.ex. tvistemål inom ett snävt ämnesområde är det inte ovanligt att ombuden på förhand har bättre kunskaper om gällande rätt än domaren. Är det olämpligt att en domare i en sådan situation, vid t.ex. en förberedelse i tvistemål, erkänner att han eller hon har begränsade kunskaper och erfarenheter av området och därför uppmanar parterna att göra grundliga rättskälleanalyser?²⁴¹ Genom ett sådant erkännande kan kanske t.ex. situationen att en domare missar att uppmärksamma ett prejudikat undvikas. Detta gagnar i förlängningen parterna.

Ovan har diskuterats hur man bör se på en domares skyldighet att hålla sig informerad om innehållet i gällande rätt. För att kunna utföra ett bra arbete kan det vidare vara av värde att hålla sig uppdaterad även inom andra områden. Det kan t.ex. gälla samhällsfrågor, kunskap om kulturella och sociala frågor,

²⁴⁰ Fitger (Rättegångsbalken) a.a. 35:2.

²⁴¹ Exemplet är hämtat ur en artikel av Christina Ramberg ”Give me the law” *Avskaffa Jura novit curia!*, ur Advokaten 2006 nr 8, s. 10. Christina Ramberg anför att förtroendet för domstolsväsendet knappast skulle minska om en domare hanterar situationen på detta sätt.

kunskap om sociala medier och ny teknik etc. Vilka önskemål kan man ha på en domare i dessa avseenden?

Redogörelse för nämndemän om innehållet i gällande rätt

En annan frågeställning som rör rättens kompetens är en domares ansvar att upplysa nämndemän om innehållet i gällande rätt. Enligt lag finns en allmän skyldighet för rättens ordförande eller, i förekommande fall, den domare som berett målet att under överläggningen inför nämndemännen lämna en sådan redogörelse.²⁴² Hur långt sträcker sig då denna skyldighet? Kommentaren till rättegångsbalken ger i detta avseende inte mycket vägledning. Det sägs endast att någon fullständig föredragning inte torde behövas utan att det oftast är tillräckligt med en sammanfattning i anslutning till de frågor som ska bedömas i målet.²⁴³ Hur mycket tid och energi bör en domare lägga på att undervisa nämndemännen? Vilket ansvar har övriga juristdomare om den domare som bär ansvaret för att upplysa nämndemännen inte fullgör sin skyldighet? Hur långt kan yrkesdomaren gå för att påverka en nämndeman som är ute på ”fel spår”?

Nämndemän deltar som fullvärdiga medlemmar av rätten. Det är därför naturligtvis nödvändigt att de har tillräcklig kunskap om den rätt/lagstiftning som de ska tillämpa för att kunna bilda sig en egen uppfattning i målet. Samtidigt går det inte att helt bortse från att det stundtals kan vara fråga om juridiskt sett mycket komplicerade resonemang som för en person utan juridisk utbildning

²⁴² 30 kap. 7 § första stycket rättegångsbalken och 14 kap. 17 § äktenskapsbalken.

²⁴³ Gärde m.fl., *Nya rättegångsbalken*, Stockholm 1949, s. 188 f. och Fitger (Rättegångsbalken) a.a. 30:7.

kan vara svåra att fullt ut ta till sig. Även kravet på effektivitet talar för att överläggningen inte kan tillåtas ta alltför lång tid i anspråk. Här kan svåra etiska avvägningar uppstå. Något allmängiltigt svar på frågorna kan inte ges. Det kan dock konstateras att en domare naturligtvis aldrig bör utnyttja sitt övertag, med hänsyn till sina juridiska kunskaper, för att driva igenom sin uppfattning i målet. Domaren bör därför givetvis inte underlåta att upplysa om sådana fakta som kan tala för en annan tänkbar utgång. En annan sak är att det kanske inte kan krävas av en domare att han eller hon fördjupar redogörelsen i t.ex. alternativa påföljder, som visserligen inte står i strid med lag men vars utdömande skulle innebära ett uppenbart brott mot gällande praxis.

Utformning av domar och beslut

Det är inte tillräckligt att rätten har goda kunskaper om gällande rätt och kan tillämpa denna kunskap på förhållandena i målet eller ärendet. Rätten måste också kunna förmedla avgörandet och de skäl som ligger bakom detta på ett bra sätt. Begripliga domar utgör en förutsättning för att allmänhetens förtroende för domstolarna ska kunna upprätthållas, vilket i sin tur är avgörande för domstolarnas legitimitet. Vilka berättigade anspråk kan parterna eller andra ha på ett avgörande?

Det kan konstateras att lagstiftningen endast anger vilka delar som en dom eller ett beslut ska innehålla men ställer i övrigt inte upp några närmare krav på hur avgöranden ska utformas. Det finns ett par olika domskrivningstekniker som domare av tradition brukar använda. En domare bör fundera på hur han eller hon utformar sina avgöranden och utvärdera om avgörandena är begripliga för parter och andra.

Som tidigare nämnts har det av en grupp domare tagits fram en strategi för utformning av domar och beslut. Strategin uppställer som mål dels att alla som läser en dom eller ett beslut ska förstå språket, hitta i texten och begripa domstolens resonemang, dels att de resurser som läggs på att utforma domar och beslut ska användas på ett ändamålsenligt och effektivt sätt. För genomförande av strategin har tagits fram en handlingsplan. Enligt denna ska samtliga medarbetare som skriver domar genomgå någon form av kompetensutveckling i domskrivningsfrågor. Vidare ska varje domstol – själv eller tillsammans med andra domstolar – ta fram rekommendationer för utformning av domar och beslut när det bl.a. gäller läsbarhet. I handlingsplanen anges också att alla medarbetare ska använda den gemensamma grafiska profilen som Domstolsverket ska införa. Ett lyckosamt genomförande av strategin kan underlätta även den enskilde domarens arbete med domskrivning.

Ovan har konstaterats vikten av att domare bemödar sig om att skriva begrip-
liga avgöranden. Det förekommer dock ibland att domare ägnar för mycket av sin arbetstid åt att formulera typiskt sett alltför omfattande domskäl på bekostnad av en effektiv handläggning av övriga mål. Bör en domare ha rätt att disponera sin arbetstid på detta sätt? Har en chef möjlighet att ingripa i en sådan situation? Under avsnittet om domarens inre självständighet ovan har frågan om en domstolschefs möjlighet att ingripa vid långsam handläggning diskuterats. Diskussionen ska inte fördjupas ytterligare här. Som ett tillägg till vad som anförts i det avsnittet ska bara nämnas att det i Domarnämndens kravprofil för ordinarie domare, under rubriken arbets- och stresshanteringsförmåga, uttalas att en domare bör ha god känsla för vilken arbetsinsats som olika frågor kräver. En annan fråga gäller den motsatta situationen, dvs. att en domare lägger ned

alldeles för lite tid på domskrivning. Hur bör man som kollega möta ett sådant förhållande?

Själva utformandet av domskälen kan i vissa mål och ärenden ställa en domare inför särskilda etiska dilemman. En frikännande dom i brottmål är en sådan typ av avgörande där avfattningen av domskälen kan få stora konsekvenser för den tilltalade. Som bekant saknas ju möjlighet att överklaga endast domskälen. Vilket förhållningssätt en domare intar i frågan om utformningen av domskälen kan delvis hänga samman med vilken syn domaren har på innebörden av en frikännande dom.

En fråga som en domare kan ställas inför är t.ex. i vilken ordning domstolen bör pröva en invändning om preskription respektive en invändning i skuldfrågan eller angående gärningens straffbarhet. En annan fråga gäller i vilken utsträckning och hur öppet domstolen bör redogöra för sin uppfattning om den grad av sannolikhet som föreligger för att den frikände begått gärningen. Liknande överväganden kan göra sig gällande även i andra måltyper.

Effektivitet och prioritering

Det är en uppgift för varje domare att effektivt behandla mål. För en domare kan ibland en konflikt uppkomma mellan detta krav och kravet på kvalitet på avgörandet i det enskilda målet. Vid en sådan konflikt måste den enskilde domaren kunna känna sig trygg i förhållande till domstolsledningen. Det står naturligtvis den enskilde domaren fritt att öppet lägga fram sina synpunkter på organisationsfrågor, fördelning av mål, ansvarsfördelning och arbetstryck i domstolen. Detta kan dock vara känsligt inte minst för domare som befinner sig under prövning. Finns det här etiska frågor att beakta?

Effektivitet kan i viss mån ställas mot noggrannhet. I en ansträngd arbetssituation kan det t.ex. finnas risk för att en domare, som dömer i kollegial sammansättning, till viss del förlitar sig på kollegors uppfattning i stället för att bilda sig en egen. Vidare kan en domare känna press att avgöra mål som ensam domare trots att det kanske sakligt sett skulle vara lämpligare med ytterligare ledamöter i sitsen. Hur motverkas dessa risker och risken för att en domare även i övrigt tar olämpliga genvägar? En annan fråga är hur en domare fördelar sin begränsade arbetstid på ett optimalt sätt.

I att utföra ett gott arbete ligger också att kunna prioritera målen på ett lämpligt sätt. Detta är ett av de krav som Domarnämndens profil för ordinarie domare anger beträffande en domares arbets- och stresshanteringsförmåga. Vilka prioriteringar får och bör en domare göra i en ansträngd situation? Lagstiftningen ställer i vissa mål- och ärendetyper upp antingen bestämda frister eller ett generellt skyndsamhetskrav. Detta medför att mål och ärenden av denna karaktär behandlas med förtur och att arbete hänförligt till dessa måltyper måste prioriteras framför annat. Vad bör gälla för övriga mål och ärenden? Kan det t.ex. vara acceptabelt att – med avvikande från principen att handlägga mål i turordning – avgöra ett yngre men mindre komplicerat mål framför ett äldre, i syfte att minska balansen? Hur bör en domare hantera en ihärdig, men obefogad, kontakt från part med avsikt att driva på målets handläggning?

Förhållningssätt till massmedia, m.m.

Öppenhet är en nödvändig förutsättning för att allmänhetens förtroende för domstolarna ska upprätthållas. Det är en domares skyldighet att värna om allmänhetens rätt till insyn i domstolarnas verksamhet. Samtidigt finns regler i

offentlighets- och sekretesslagen om att den enskildes skydds- och integritetsintressen ska beaktas hos domstolarna.

Den huvudsakliga kanalen för allmänhetens insyn i domstolarnas verksamhet är massmedia.²⁴⁴ För förtroendet är det viktigt att informationen i massmedia är korrekt och saklig. I sammanhanget aktualiseras bl.a. frågor om domarens relation till massmedia. Frågor som inställer sig är bl.a. om det är lämpligt att den enskilde domaren – efter avgörandet – kommenterar sina egna domar och beslut eller om kontakten med massmedia i stället bör skötas av en presstalesman. En annan är hur en domare bör förhålla sig i en intervjusituation, om en sådan aktualiseras.²⁴⁵ Frågor med anknytning till en domares användande av sin yttrandefrihet behandlas också under grundsatserna opartiskhet och likabehandling (avsnitt 13.3.2 s. 138, 141 och 142) samt gott uppträdande och bemötande (avsnitt 13.4.2 s. 152, 153, 156 och 157).

Utvecklingsarbete inom domstolen

En domare har som alla andra domstolsanställda en skyldighet att delta i organisations- och utvecklingsarbete inom domstolen, som t.ex. processkartläggning, brukarundersökning etc. Kan det också här finnas etiska problem?

²⁴⁴ I boken *Vad jurister behöver veta om medier* (2010) redogör Gunilla Jarlbro för bl.a. medborgarnas konsumtionsmönster avseende massmedia, opinionsbildning och hur rättsväsendet skildras i massmedierna. Hon ger även några tips för juristen inför bl.a. utformande av pressmeddelande och deltagande i intervjuer.

²⁴⁵ Som tidigare har nämnts har det inom Sveriges Domstolar arbetats fram olika dokument som behandlar domstolarnas relation och förhållningssätt till media. Dessa består av en medie-strategi, en handlingsplan för införande av strategin samt en mediemanual.

Förtroendearbetstid

Enligt 4 kap. 31 § kollektivavtalet Allmänt löne- och förmånsavtal ("ALFA-T") har ordinarie domare s.k. förtroendearbetstid. Med förtroendearbetstid avses sådan arbetstid som en arbetstagare med hänsyn till sina arbetsuppgifter har förtroendet att själv disponera.²⁴⁶ Domare kan således i viss utsträckning styra över sin arbetstid. Arbetsgivaren har dock rätt att leda och fördela arbetet även i förhållande till arbetstagare med förtroendearbetstid. Med ett förtroende följer naturligtvis också ett lojalitetskrav. Hur bör en domare förhålla sig till systemet med förtroendearbetstid? Vilket ansvar har den enskilde domaren för att arbetet kan bedrivas på ett sådant sätt att domarna också i praktiken kan ha fördel av förtroendearbetstiden?

Jurist i andra funktioner

Bisysslor

Olika typer av bisysslor, som t.ex. uppdrag som skiljeman eller utredningsarbete, tar domarens tid i anspråk. I vilken utsträckning bör en domare – utifrån effektivitetssynpunkt – kunna ägna sig åt andra uppgifter än den dömande verksamheten? Utgångspunkten bör här vara att åtagande av bisysslor inte får ske i sådan utsträckning att det faktiskt påverkar domarens möjlighet att fullgöra sina ordinarie arbetsuppgifter. Ett sådant åtagande skulle kunna skada allmänhetens förtroende för den dömande verksamheten. Om arbetsgivaren

²⁴⁶ Jusek ger i skriften *Förtroendearbetstid – en vägledning* en beskrivning av vad som avses med förtroendearbetstid enligt ALFA.

anser att bisysslan inverkar hindrande på arbetet (arbetshindrande bisyssla) kan domaren ytterst åläggas att helt eller delvis upphöra med bisysslan.²⁴⁷

En annan aspekt för en domare att beakta är hur inkomstbringande bisysslorna är. Allmänheten skulle nog kunna känna tvivel angående en domares möjlighet att utföra sin domaruppgift på ett tillfredsställande sätt i en situation när hans eller hennes inkomster från bisysslor uppgår till alltför betydande belopp.

Privatperson

Förtroendearbets tid

Det kan säkert stundtals förekomma att en domares fritidsaktiviteter inverkar negativt på hans eller hennes förmåga att utföra sitt arbete på ett effektivt sätt. Som ett konkret exempel kan nämnas att en domare har ett alltför tidsödande engagemang som på ett oacceptabelt sätt periodvis inkräktar på domaruppgiften. Hur bör man möta en sådan situation?

²⁴⁷ 1 kap. 15 § ALFA-T och 9 § 1 Chefsavtalet.

14 Litteraturtips

- Thed Adelswärd, *Ordföranden har ordet. Förslaget till etiska regler för domare*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 2/2008
- Thed Adelswärd, *Ordföranden har ordet. Etiska regler för domare?*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 1/2009
- Thed Adelswärd, *Etiska riktlinjer för domare – en pågående process*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 2/2010
- Anders Bengtsson, *Etiska regler skulle ge domare ökat förtroende*, publicerad på Dagens Juridik 2009-10-12
- Bo Broomé, *Domaretik – en problemmeny*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 2/1999
- Per Eriksson, *Domaretik – en översikt och några personliga synpunkter*, ur 35 års utredande – en vänbok till Erland Aspelin, Stockholm 1996
- Per Eriksson, *Etiken i praktiken*, ur Blandade uppsatser - en vänbok till Lars-Göran Engström, Stockholm 2009
- Torkel Gregow, *Hur resonerar en domare – och hur bör domare resonera?*, ur Festskrift till Torgny Håstad, Uppsala 2010
- Johan Hirschfeldt, *Domaretik – diskussionsinledning av justitiekansler Johan Hirschfeldt vid Domarförbundets årsmöte den 29 oktober 1993*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 3/93

- Johan Hirschfeldt och Lars Wennerström, *Rapport om det fortsatta arbetet under år 2002 i det konsultativa rådet för domare i Europa (Consultative Council of European Judges, CCJE) och om en uppförandekod för domare, de s.k. Bangaloreprinciperna*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 3/2003
- Johan Hirschfeldt, *Frågan om domaretik på nytt*, ur Tidskrift för Sveriges Domareförbund 2/2010
- Stefan Lindskog, *Dags att diskutera frågan om god domarsed*, ur Advokaten 2008 nr 9
- Claes Sandgren, *Inför etiska riktlinjer för domare*, publicerad på Dagens Juridik 2009-10-09
- Claes Sandgren, *Etiska riktlinjer för domare och åklagare?*, ur Juridisk Tidskrift 2009-10 s. 752
- Claes Sandgren, *Domares jäv och skiljemans obehörighet*, ur SvJT 2010 s. 689

Bilaga A

Frågor om god domarsed

	Som domare	Som jurist i andra funktioner	Som privatperson
Oavhängighet			
• Yttre oavhängighet			
• Inre självständighet			
Opartiskhet och likabehandling			

	Som domare	Som jurist i andra funktioner	Som privatperson
Gott uppträdande och bemötande			
God kompetens och effektivitet			

Terminologin i de scheman som använts under seminarierna har varierat. I detta schema används den terminologi som slutligen valts för uppställningen i *God domarsed - grundsatser och frågor* och *God domarsed - om etik och ansvarstagande*.

